

До 1000-ліття
Великого князівства
Чернігівського

Volodymyr Boyko, Dmytro Kazimirov, Serhij Lepyavko

Governmental Institutions of Chernihovo – Sivershchyna: the Illustrated History

Володимир Бойко, Дмитро Казіміров, Сергій Леп'явко

Владні інституції Чернігово-Сіверщини: ілюстрована історія

УДК 93:35.071.5(477.51)
ББК ТЗ(4УКР – 4ЧЕР)
Б 77

Рекомендовано до друку навчально-методичною радою
Чернігівського регіонального центру підвищення кваліфікації
протокол № 1 від 28 лютого 2023 року

Рецензенти:

Верстюк Владислав Федорович – доктор історичних наук, професор

Гринь Дмитро Костянтинович – кандидат історичних наук, доцент

Кривошея Володимир Володимирович – доктор історичних наук, професор

Тертичка Валерій Володимирович – доктор наук із державного управління, професор

Друк книги профінансовано спільними зусиллями Чернігівської обласної ради та територіальних громад: Батурицької, Бахмацької, Березнянської, Борзнянської, Варвинської, Вертіївської, Височанської, Городнянської, Дмитрівської, Добрянської, Іванівської, Ічнянської, Київської, Кіптівської, Козелецької, Комарівської, Коропської, Корюківської, Крутівської, Куликівської, Ладанської, Линовицької, Любецької, Лосинівської, Макіївської, Малодівицької, Менської, Михайло-Коцюбинської, Мринської, Ніжинської, Новгород-Сіверської, Новобасанської, Новобілоуської, Носівської, Остерської, Плисківської, Понорницької, Прилуцької, Ріпкинської, Седнівської, Семенівської, Сновської, Сосницької, Срібнянської, Сухополов'янської, Талалаївської (сільської), Талалаївської (селищної), Тупичівської, Холминської, Яблунівської.

Б 77

Бойко В., Казіміров Д., Леп'явко С. Владні інституції Чернігово-Сіверщини: ілюстрована історія. Видання друге: виправлене та доповнене / Сіверський центр післядипломної освіти, Сіверський інститут регіональних досліджень, Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти. Видання друге: виправлене та доповнене. 2023. 224 с.

ISBN 978-617-7062-27-0

Книга презентує майже тисячолітній період історії владних інституцій на Чернігово-Сіверщині як частини України та європейського простору. Вміщені в альбомі тексти, біографи, ілюстрації, карти, атрибути влади, документи та інші матеріали в послідовній формі висвітлюють процес становлення органів державної влади та місцевого самоврядування, їхні структури, функції, повноваження, взаємини, адміністративно-територіальний устрій зазначеного макрорегіону. Видання друге містить два нових розділи, до третини раніше не задіяних ілюстрацій.

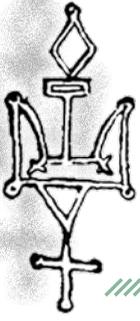
Видання призначене для працівників органів державної влади, посадових осіб органів місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад, журналістів, викладачів та студентів, широкого кола громадськості.

УДК 93:35.071.5(477.51)
ББК ТЗ(4УКР – 4ЧЕР)

© Бойко В., Казіміров Д., Леп'явко С., 2023
© Сіверський інститут регіональних досліджень, 2023
© Сіверський центр післядипломної освіти, 2023

ЗМІСТ

Від авторів	6
I. Князівства Чернігово-Сіверщини (XI–XIII ст.)	9
II. Управління Чернігово-Сіверщиною за Великого князівства Литовського, Московського царства та Речі Посполитої (середина XIV – початок XVII ст.)	27
III. Полковий устрій Чернігово-Сіверщини (1648–1782)	39
IV. Сотенний устрій Чернігово-Сіверщини (1648–1782)	53
V. Міське самоврядування Чернігово-Сіверщини (XVII–XVIII ст.)	63
VI. Система управління Чернігівщиною в 1782–1917 роках	73
VII. Земські установи (1861–1917)	85
VIII. Міські думи (1785–1917)	97
IX. Волості та волосні правління (1797–1917)	111
X. Владні інституції Чернігово-Сіверщини за доби Української революції в 1917–1918 роках	121
XI. Радянсько-партійні владні структури на Чернігово-Сіверщині (1919–1941)	135
XII. Система органів влади Чернігівської області в 1941–1990 роках	149
XIII. Структура органів державної влади та місцевого самоврядування Чернігівщини в 1990–1996 роках	159
XIV. Місцева державна влада Чернігівської області за Конституцією 1996 року	171
XV. Міське самоврядування Чернігівської області за Конституцією 1996 року	181
XVI. Зміни в місцевому самоврядуванні в 2015–2020 роках на Чернігівщині та постреформений період	193
Іменний покажчик	208
Географічний покажчик	213
Джерела та література	219

ВІД АВТОРІВ

ШАНОВНИЙ ЧИТАЧУ! Перед Вами друге видання фотоальбому, що ілюструє тисячолітній розвиток державних та самоврядних інституцій на теренах Чернігово-Сіверщини – історичної землі, яка є однією з основ України. У ньому, відповідно до основних періодів історії України, висвітлюються минуле адміністративно-територіального устрою, системи та функцій органів місцевої державної влади, місцевого самоврядування Сіверського краю. На сторінках альбому Ви знайдете чимало нових для себе фактів, виявлених дослідниками протягом останніх трьох десятиліть. На нашу думку, вони надто важливі та показові для сучасної України, тим більше за умов нинішньої російсько-української війни, аби бути предметом виключно їхніх професійних знань. Адже мовиться про фундаментальні для нашої держави та її громадян питання. Представлена книга – не що інше, як спроба поєднання досягнень науковців та практиків на регіональному й місцевому рівнях. Водночас це своєрідний посібник, що стане в нагоді як студенту вишу, так й досвідченому управлінцю, а також депутату місцевої ради.

Понад тисячолітній період існування Чернігово-Сіверщини відзначається довгою та багатю історією. За Русі то була, фактично, окрема держава-князівство, кордони якої виходили далеко за межі сучасної Чернігівської області та України. Протягом сотень років розвиток Сіверської землі як адміністративно-територіальної одиниці відбувався за умов її перебування у складі держав із різними територіальним устроєм, системою органів влади та законодавством, а саме: Русі-України, Золотої Орди, Великого князівства Литовського, Московської держави, Речі Посполитої, української козацької держави – Гетьманщини, Російської імперії, УНР та Української держави, Радянського Союзу та УРСР, сучасної України. У різні часи Чернігово-Сіверщиною правили або керували особи, які згодом очолювали вищі органи влади відповідних держав. Серед них – великі київські князі Святослав Ярославич, Володимир Мономах, Святослав Всеволодович, великий литовський князь

Свидригайло Ольгердович, король Речі Посполитої Владислав IV Ваза, українські гетьмани Дем'ян Ігнатович, Іван Самойлович, Павло Полуботок, голова РНК УСРР Панас Любченко та ін.

Кожен новий історичний період, у відповідності до запитів державної влади та викликів часу, вносив чергові зміни до адміністративно-територіального статусу Чернігово-Сіверщини, зумовлював створення нових систем владних структур. Однак значна частина повноважень та функцій місцевих органів державної влади та самоврядування залишалися незмінними незалежно від державної приналежності та устрою. Як свідчать історичні факти, кожного разу майже всі перетворення та реорганізації більшою чи меншою мірою спирались на вже існуючу територіальну та адміністративну організацію попередньої доби. Так само відбувалась еволюція місцевої владної еліти, більшість представників якої кожного разу адаптувалась до нових умов, але залишалася носіями місцевих традицій, свідомості.

Видання, що пропонується, дозволяє простежити спадкоємність регіональних адміністративно-територіальних структур, владних інституцій України на прикладі Чернігово-Сіверщини. Автори виходили з того, що йдеться про історико-географічний макрорегіон із мінливими межами та прилеглими територіями, які в той чи інший спосіб пов'язані з ним. Тому представлені в книзі матеріали охоплюють кілька областей сучасних України, Білорусі та Московії.

Порівняно з першим виданням книга суттєво змінилася – вона змакетована в новому дизайні, додано два нових розділи – «Волості та волосні правління (1797–1917)» та «Зміни в місцевому самоврядуванні в 2015–2020 роках на Чернігівщині та постреформений період», згадані події новітньої російсько-української війни та її вплив на систему управління; тексти дещо розширені та конкретизовані; кожен розділ поповнений новими фотографіями та зображеннями реконструкцій (насамперед, О. Бондаря), а деякі з попередніх видалені.

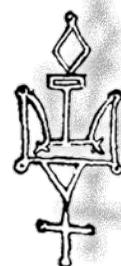
Одне з основних завдань сучасного державного будівництва в Україні – побудова європейського типу суспільних відносин. Гортаючи сторінки цього видання Ви побачите – в розвитку адміністративних інституцій та територіального устрою на Чернігово-Сіверщині, як частини України, переважали європейські цивілізаційні впливи та цінності, що поєднувалися з місцевими особливостями. В результаті утворювалися оригінальні вітчизняні структури, ефективність яких доводилася щоденною діяльністю. Часом вона тривала протягом століть. Для нас важливе таке спостереження: якщо йшлося про власні, а не нав'язані ззовні структури та стосунки, то складалося доволі гармонійне (хоча й не безпроблемне) поєднання функцій державної та самоврядної влад. Нині державне управління України та її адміністративно-територіальний устрій повертаються до своїх природніх джерел самоврядності та модернізуються з врахуванням успішних адміністративних практик європейських сусідів. Тому звернення до власних (європейських) практик необхідне не лише з точки зору теорії, але й з суто прагматичного погляду.

Зміст оприлюднених у книзі матеріалів доводить: в дискусії «ми» і «вони» стосовно приналежності до Європи немає предмету. Ми – частина її простору, звичайно, з притаманними виключно нам аспектами.

Особливість видання – його форма. Історія адміністративно-територіального устрою в Україні – тема доволі популярна. Проте дотепер вона не висвітлювалася за допомогою переважно візуальних засобів. А це наближає її до ширшого кола читачів та полегшує сприйняття інформації, яка в будь-якому іншому вигляді потребувала б спеціальної підготовки. Численні документи, карти, зображення символіки територіальних одиниць, портрети державних, громадських діячів, фотографії та схеми супроводжуються мінімально необхідним текстом. Поруч – біографії окремих, найвідоміших адміністраторів Чернігово-Сіверщини, що дозволяє побачити владу через особи керманічів різних епох. В іменному покажчику наводиться перелік найвідоміших управлінців, політичних і громадських діячів, пов'язаних з історією владних інституцій Чернігово-Сіверщини.

В оформленні альбому використані архівні матеріали, фотодокументи та артефакти з фондів Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Центрального державного історичного архіву України (м. Львів), Центрального державного архіву вищих органів державної влади та управління України (м. Київ), Державного архіву Чернігівської області, Чернігівського обласного історичного музею ім. Василя Тарновського, Чернігівського обласного художнього музею ім. Григорія Галагана, Національного військово-історичного музею України, Ніжинського краєзнавчого музею ім. Івана Спаського, Остерського краєзнавчого музею, Сосницького краєзнавчого музею ім. Юрія Виноградського, Менського краєзнавчого музею ім. Володимира Покотила, Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця», Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки, Городнянської, Корюківської, Ніжинської, Новгород-Сіверської, Носівської, Семенівської, Сновської міських рад, Сосницької, Холминської селищних рад, Вертіївської, Комарівської, Талалаївської сільських рад, колекцій В.М. Кошмала, В.М. Бойка, Войцеха Станішевського, Маріуша Шевчика, О.М. Бондаря, С.І. Деденка, Б.С. Дєдова, Б.С. Додоцького, Д.В. Казімірова, С.О. Курені, С.А. Леп'явка, В.М. Пологиця, Д.В. Силича, В.В. Савенка, С.В. Соломахи, І.М. Ситого, В. Ф. Чепурного, С. І. Шаменкова, К.І. Ягодівського. Відкриває книгу ескіз пам'ятника першому літописному чернігівському князю Мстиславу Володимировичу, створений народним художником України, лауреатом шевченківської премії А.В. Гайдамакою. Під час опрацювання схем структур місцевих органів влади та самоврядування використовувались напрацювання М.Д. Вереса, Р.Б. Воробей, Н.М. Мужикової, А.Ф. Ткачука, карти з праць І.В. Кондратьєва, П.М. Кулаковського, Ю.І. Лози, О.В. Русиної. Автори вдячні за надану допомогу, консультації та матеріали, що стали невід'ємною складовою книги.

Бажаємо Вам змістовного читання. Сподіваємося, воно спонукатиме до роздумів над моделями розвитку нашої держави та її складових. Це допоможе краще зрозуміти самих себе та ствердити своє уявлення про Україну як сучасну європейську країну з давнім та своєрідним корінням.

Розділ I

Князівства
Чернігово-Сіверщини
(XI–XIII ст.)

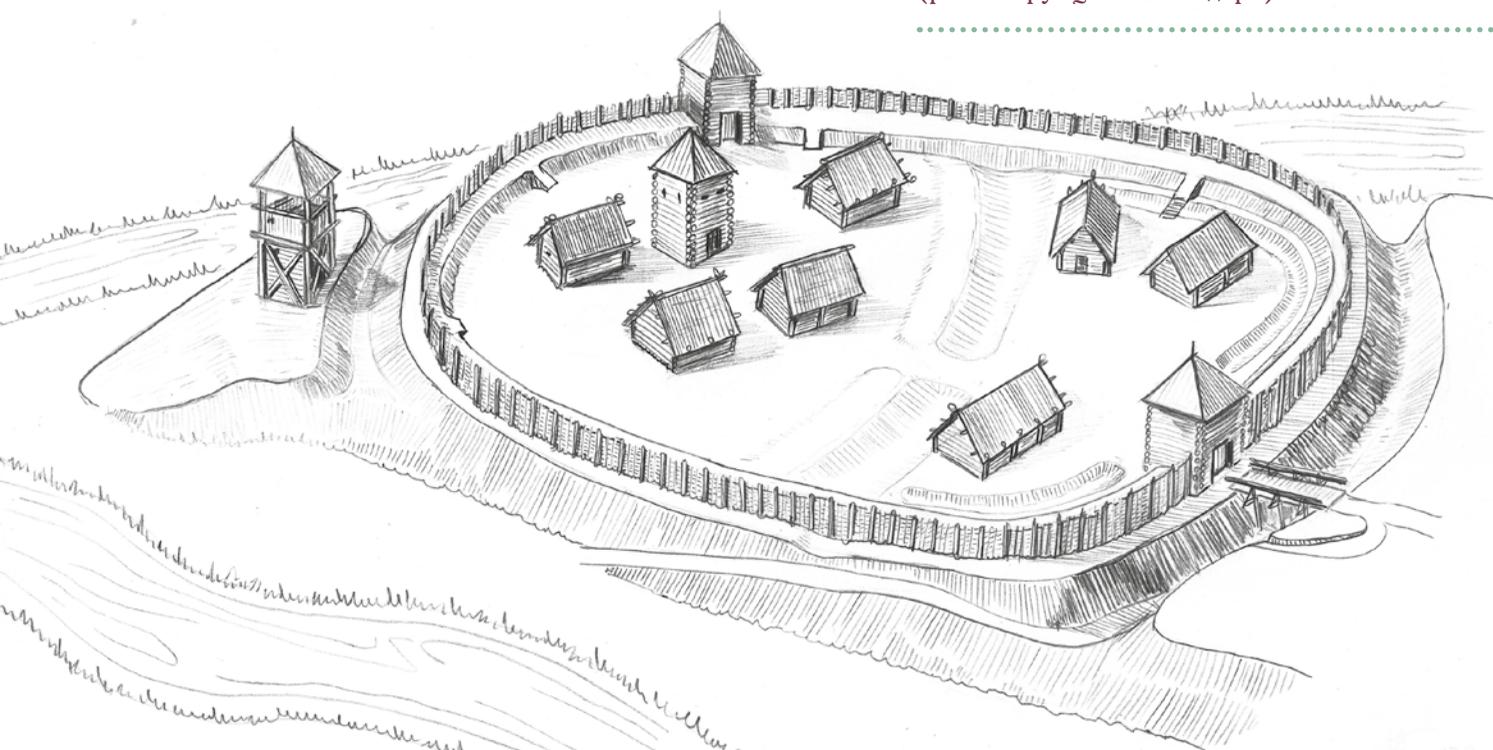

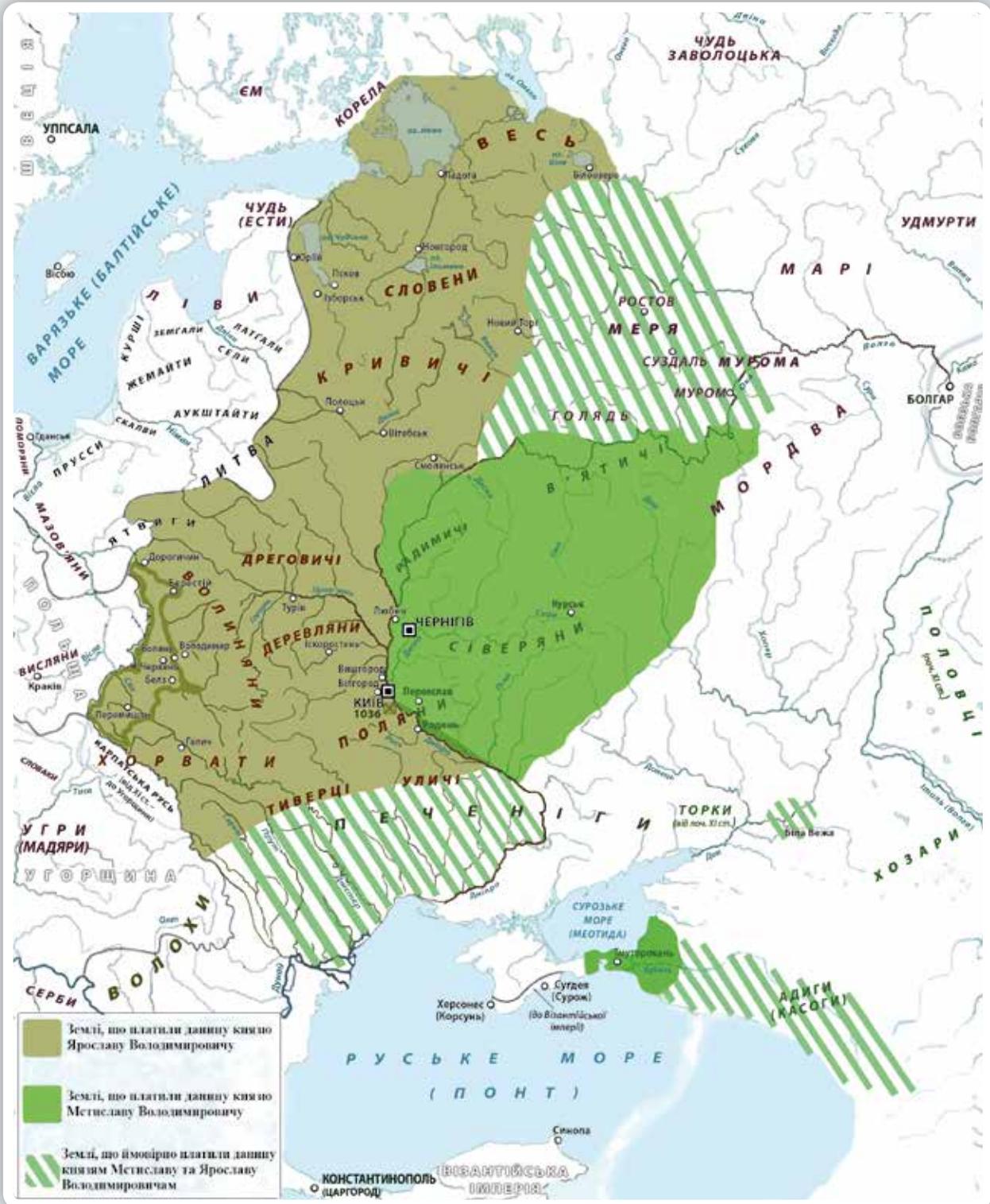
Початки державності на теренах Чернігово-Сіверщини відносяться до періоду Київської Русі. Протягом X–XIII ст. тут існувало одне з найбільших давньоруських князівств – Чернігівське. У період розквіту до нього входила вся Чернігово-Сіверська, Муромо-Рязанська (межіриччя Оки та Волги) землі та володіння Тмутороканського князівства (частина сучасних Таманського та Керченського півостровів).

Срібна оздоба турячого рога (ритона) з кургану Чорна могила. Чернігів. X ст. (чорний орел був давнім символом Чернігівської землі, який склав основу подальшої символіки)

Шестовицьке городище. X ст. (реконструкція О. Бондаря)

▲ Давньоруська держава й Чернігівське князівство в період правління князів Ярослава (1015–1054) та Мстислава (1024–1036) Володимировичів (візуалізація за В. Бойком та Д. Казіміровим на основі матеріалів із сайту www.litopys.org.ua)

До початку XI ст. землями Чернігово-Сіверщини керувала місцева племінна старшина та воеводи з Києва, яких прислалі великі київські князі для збирання данини, судочинства та оборони краю від зовнішніх ворогів, переважно, кочовиків. Підтвердженням цього є часте згадування Чернігова та навколишніх земель у давньоруському епосі (билинах) про Іллю Муромця та інших богатирів. Також важливу роль у зборі податків («полюддя») та контролі над торговими шляхами відіграв гарнізон дружинників київського князя (переважно – вікінгів), який розташовувався в урочищі Коровель поблизу с. Шестовиця. Укріплене городище знаходилося в місці, де майже сходилися водний та суходільний шляхи на Київ. Окрім них, під контролем цієї фортеці перебували підходи до Чернігова та, певною мірою – торговельні потоки на шляху «з Варяг у Греки».

Князі Ярослав та Мстислав Володимирович ділять Русь по Дніпру після Лиственської битви 1024 р. (мініатюра «Радзивілівського літопису»)

Ту саму роль на Дніпрі відігравав Любеч, звідки походить Малуша – мати Великого князя Київського Володимира, та, ймовірно, сестра воєводи Добрині – билинного Добрині Микитовича.

1024 р. – перша згадка про чернігівський стіл, який здобув Мстислав Володимирович та утвердився на ньому після битви під Лиственном, перемігши свого брата Ярослава: «І послав Мстислав услід за Ярославом [посла], говорячи: «Сиди ти на столі своїм у Києві, оскільки ти єси старший брат, а мені хай буде ся сторона». Після смерті Мстислава у 1036 р. (а перед тим його сина Євстафія) князівство перейшло під владу Ярослава.

У 1054 р. чернігівський стіл успадкував його син Святослав. Прославився він 1068 р., коли після нищівної поразки коаліції князів у битві проти половців на р. Альта самотужки розгромив їх біля Сновська (сучасний – Седнів): «І коли половці пустошили [вже] довкола Чернігова, то Святослав, зібравши дружину і трохи їх, [чернігівців], вийшов на них, [половців], до [города] Сновська. Та побачили половці, що йде військо, і приготувалися [стати] насупроти. А Святослав, побачивши множество їх, сказав дружині своїй: «Ударимо, дружино! Уже ніяк нам куди дітися!».

➤
Князь
Святослав
Ярославич
з родиною.
Мініатюра з
«Ізборника
Святослава»
(1073)

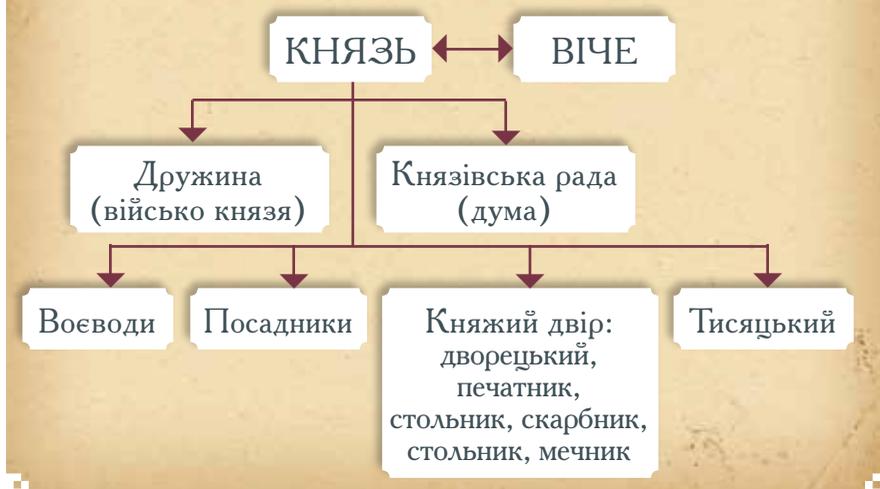
Брама князівського двору
у Чернігові. XI ст.
(реконструкція
О. Бондаря)

Дружинники
XI–XII ст.
(реконструкції
О. Бондаря
за матеріалами
археологічних
досліджень в околицях
Чернігова)

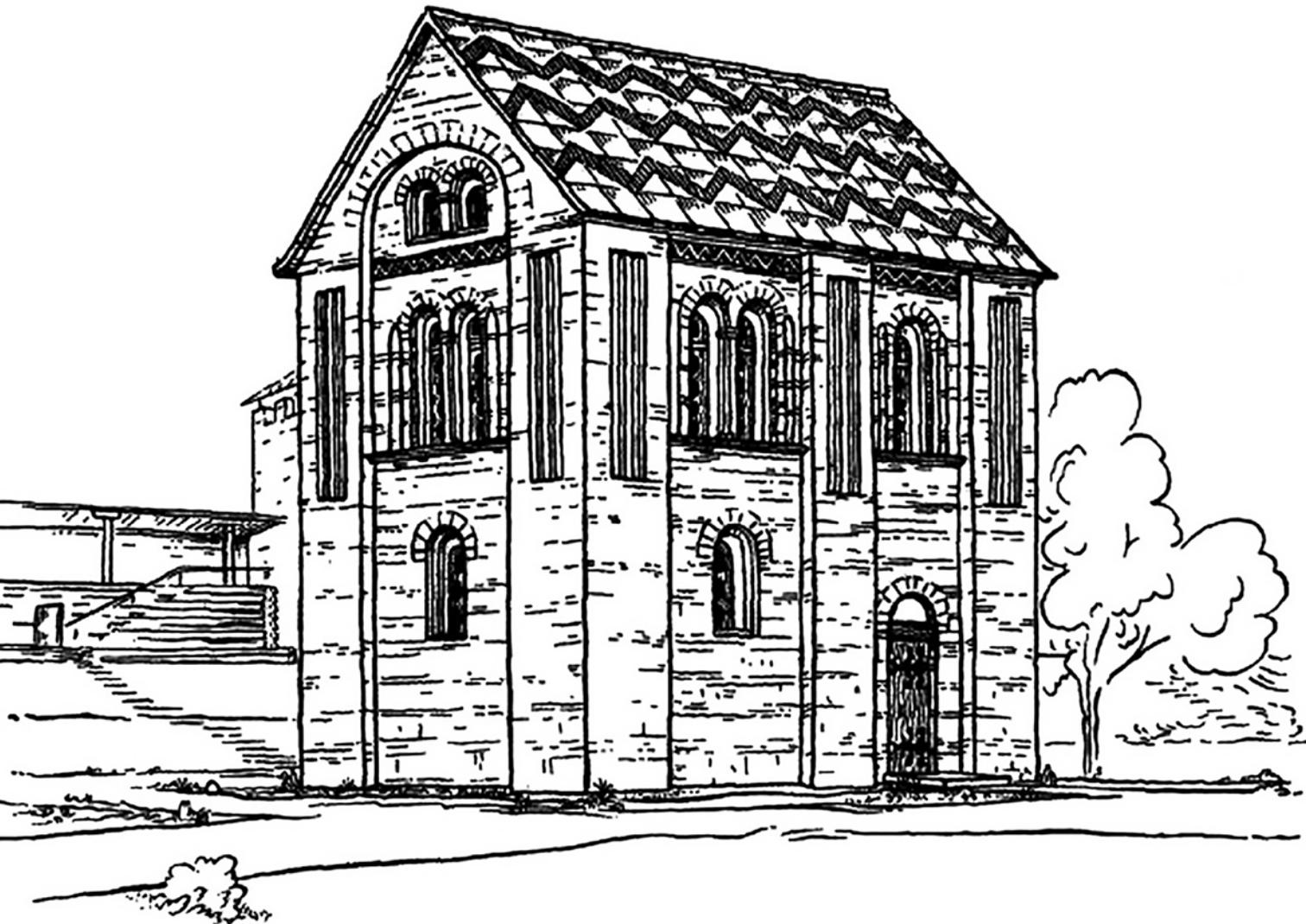
СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ КНЯЗІВСТВОМ

У рік 6605 [1097] 1. Прибули Святополк [Ізяславич], і Володимир [Всеволодович], і Давид Ігорович, і Василько Ростиславич, і Давид Святославич, і брат його Олег і зібралися [в городі] Любечі, щоб уладнати мир. І говорили вони один одному, кажучи: «Пощо ми губимо Руськую землю, самі проти себе зваду маючи? А половці землю нашу розносять і раді є, що mezi нами війна донині. Відтепер з'єднаймося в одне серце і обережімо Руськую землю. Кожен хай держить отчину свою: Святополк – Київ Ізяславів; Володимир – Всеволодів [уділ]; Давид, і Олег, Ярослав – Святославів [уділ]; [іншим хай будуть] городи, які їм роздав Всеволод: Давидові – Володимир; двом Ростиславичам: Перемишль – Володареві, а Теревовль – Василькові».

(«Літопис Руський»)

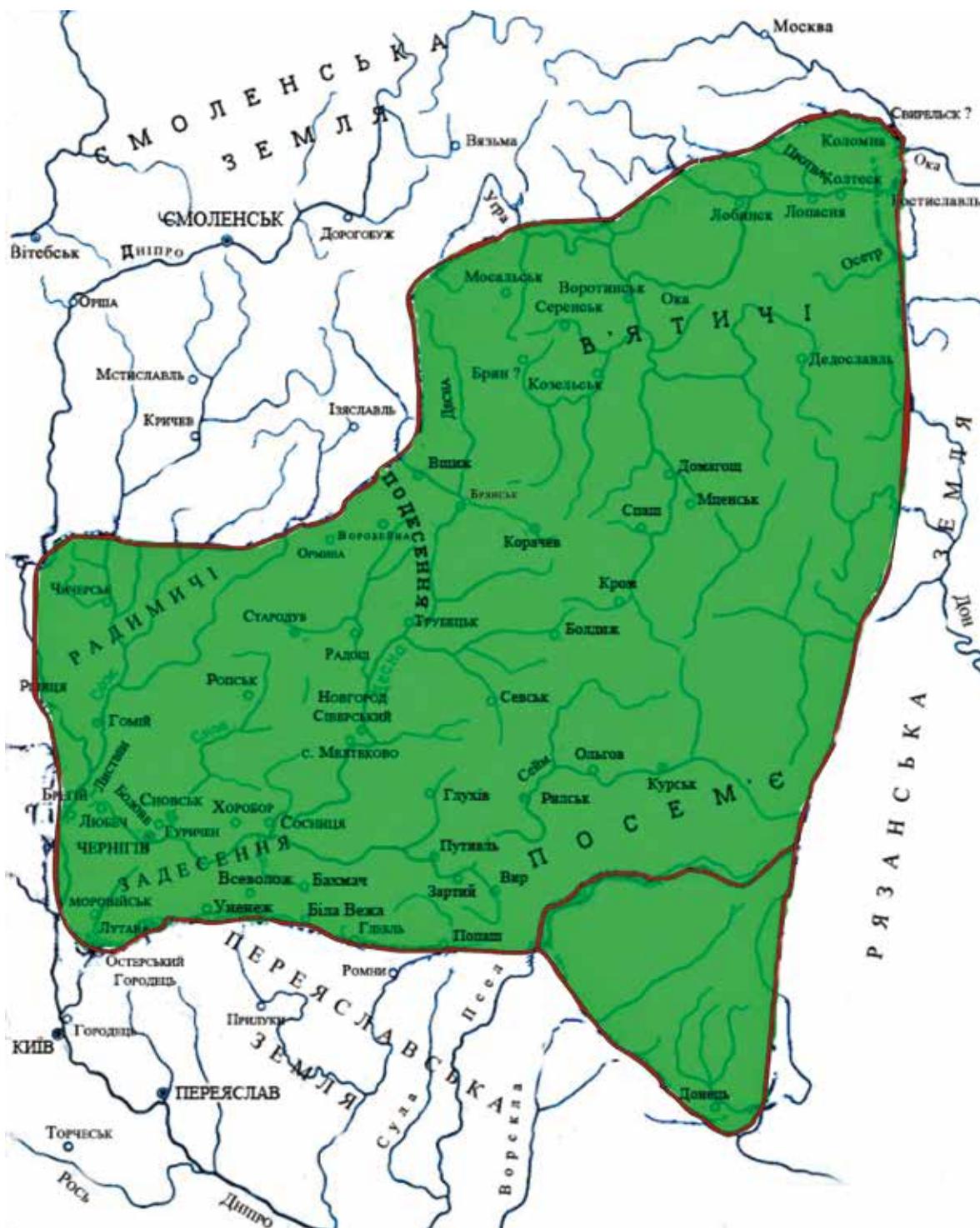
Князівський терем у Чернігові. XI ст.
(реконструкція М. Холостенка)

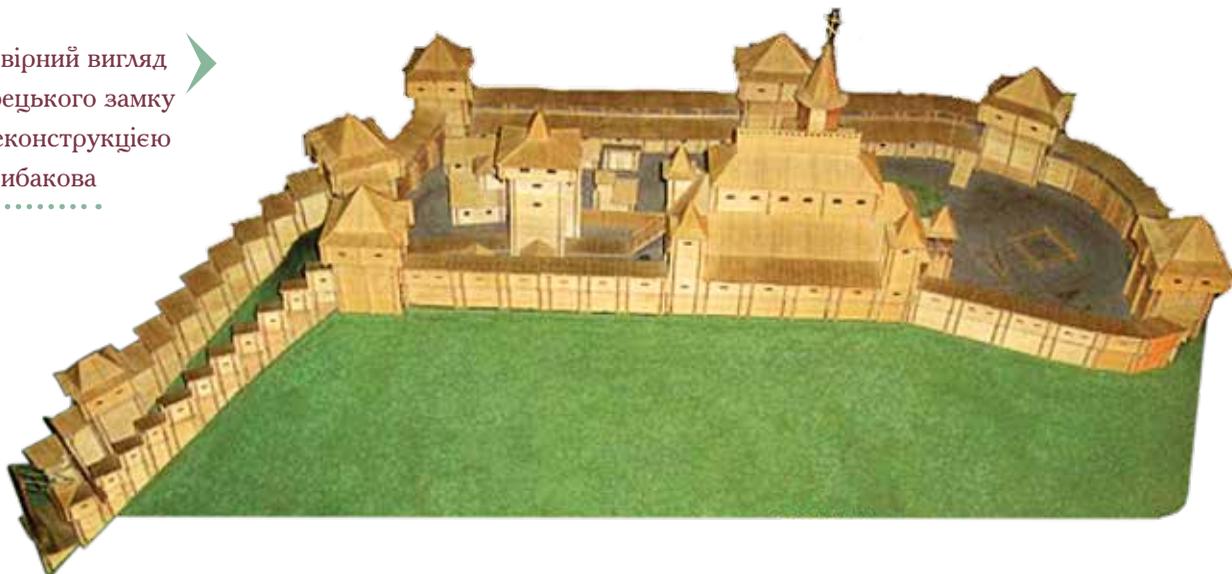
У 1060–1070-х рр. між нащадками Ярослава Мудрого тривала міжусобна боротьба спершу за київський, потім – за чернігівський княжі столи. У Чернігові правив Володимир Всеволодович (Мономах) (**1076–1077, 1078–1094**), суперником якого був син Святослава – Олег. Спробою припинення міжусобиць став Любецький з'їзд князів (**1097**), на якому вони ухвалили засади спадкового володіння князівствами: «Кожен хай держить отчину свою», тобто князь володіє землями свого батька, не зазіхаючи на володіння сусідів. У межах Чернігово-Сіверщини з'явився новгород-сіверський князівський уділ, згодом – інші. На поч. XII ст. у Чернігові правив Давид, у Новгороді-Сіверському – Олег Святославич. Ще один Святославич – Ярослав – отримав Муромо-Рязанське князівство, яке пізніше потрапило під зверхність Ростово-Суздальського князівства. Чернігівське князівство було одним із чотирьох у Давній Русі, що мало статус великого князівства.

Олег Святославич вважається засновником найбільшої династії чернігівських князів – Ольговичів. Між собою вони підтримували напрочуд мирні стосунки, на відміну від інших князівських династій. Ольговичі були однією з двох найпотужніших династій давньоруських князів. За своєю чисельністю, внутрішньою організованістю, військовою потугою та земельними володіннями вони поступалися хіба що Мономаховичам (нащадкам князя Володимира Мономаха). У 1130–1230-х рр. Ольговичі доволі успішно змагалися з Мономаховичами за загальноруську спадщину, вісім разів обіймали князівський престол у Києві.

✓ Чернігово-Сіверська земля у другій половині XI–XII ст. (за О.К. Зайцевим)

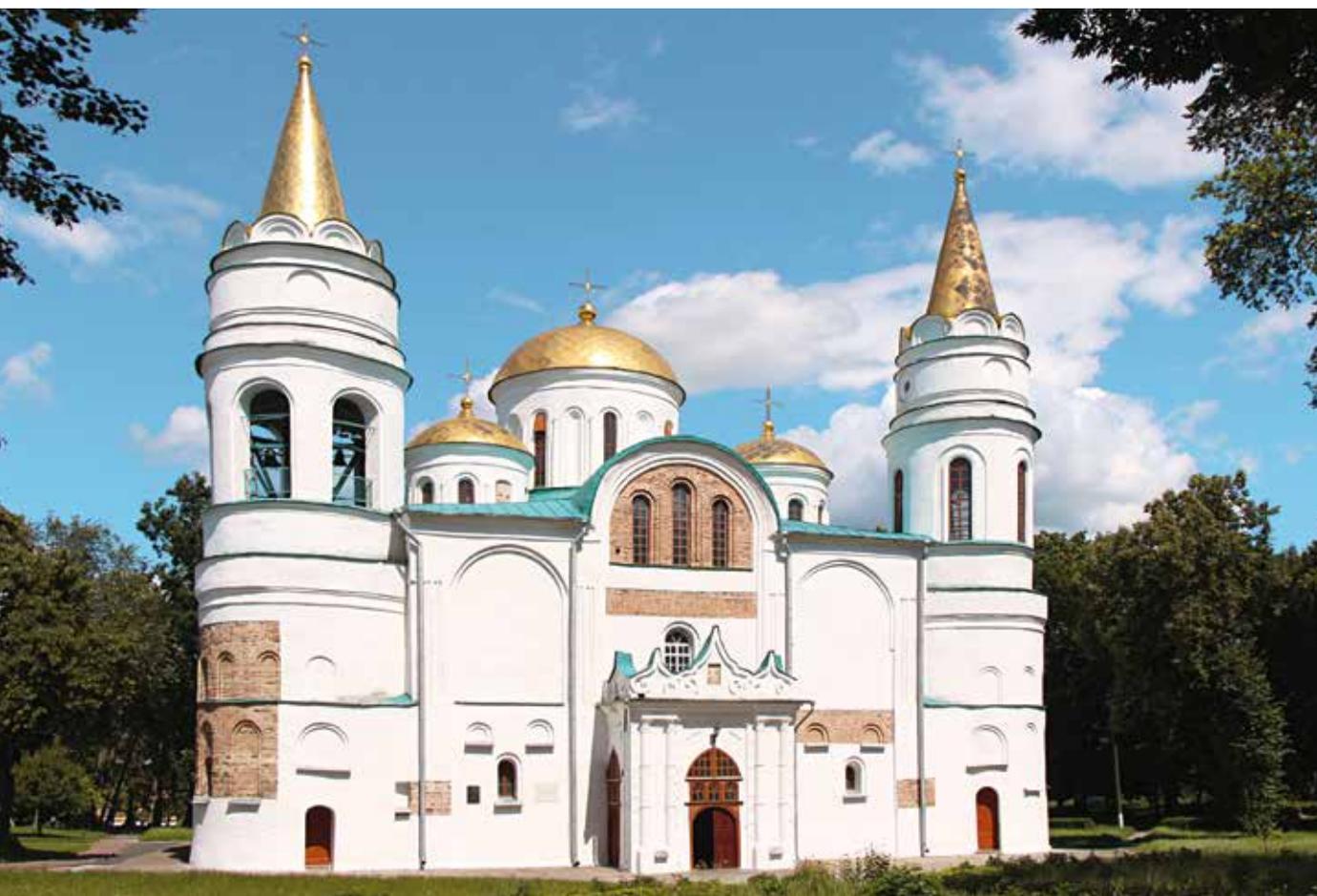
Ймовірний вигляд
Любецького замку
за реконструкцією
Б. Рибаківа

У межах князівств князі уособлювали вищу законодавчу, виконавчу та судову владу; призначали місцеву адміністрацію, збирали податки, очолювали військо, провадили зовнішню політику тощо. У своїй діяльності князі спиралися на військову силу – дружину. Юридично влада князів була майже необмеженою. Фактично її обмежували традиції поведінки володаря, інші князі, церква та, дуже рідко, піддані. При князях діяли князівські ради, що виконували функції дорадчих органів. Сюди входили воєначальники, бояри, церковні ієрархи та заможні жителі міст.

Михайлівська церква («Юр'єва Божниця»),
Остер. XI ст.

▲ Спасо-Преображенський собор. Чернігів. XI–XIX ст.

▼ Меандровий орнамент, Спасо-Преображенський собор

Собор
Бориса і Гліба.
Чернігів.
XII ст.

▶ П'ятницька церква кінця XII — початку XIII ст.
та плінфа зі знаками (Чернівців)

Ймовірна монета (або печатка) князя
Мстислава Володимировича (поч. XI ст.)

Печатка князя Святослава Ярославича
(1054–1073)

Печатка князя Олега Святославича (1094)

Змійовик князя Володимира Мономаха
(XI ст.)

Монети Новгород-Сіверського князівства

Гривня
чернігівського
типу (XII ст.)

Знак князя Мстислава Володимировича

Знак чернігівського князя Олега Святославича

Знак на грошовій гривні, знайдений поблизу Чернігова (XII ст.)

Знак князя св. Миколи Давидовича (Святоші)

Чернігівський (з 1073 р. — київський) князь Святослав Ярославич хвалиться своїми багатствами перед німцями (1075)

Військо Володимира Мономаха палить Чернігів (1078)

Князівський з'їзд (1110)

Військо Ігоря Святославича захоплює половецькі вежі (1185)

Віче, XI ст. (мініюри з Радзивілівського літопису)

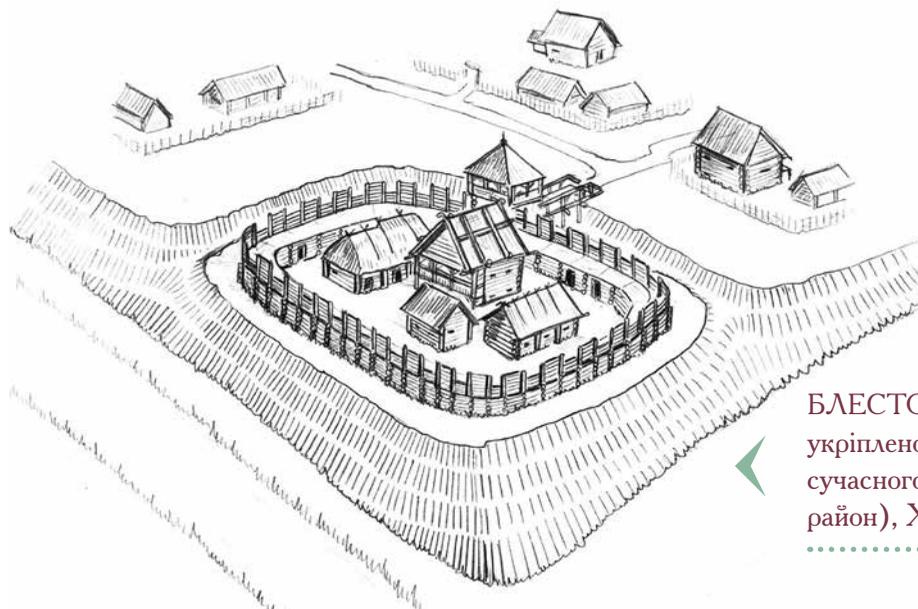
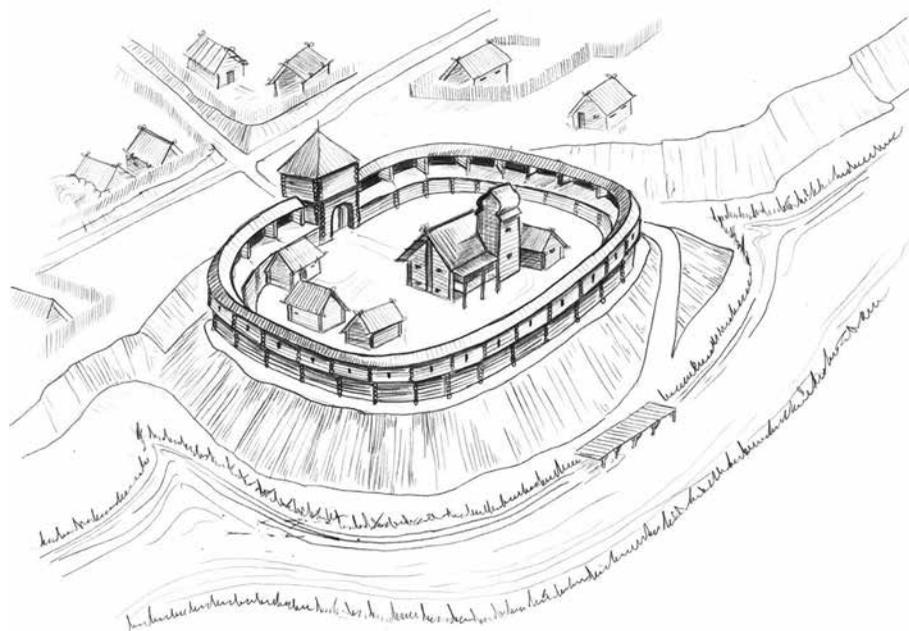
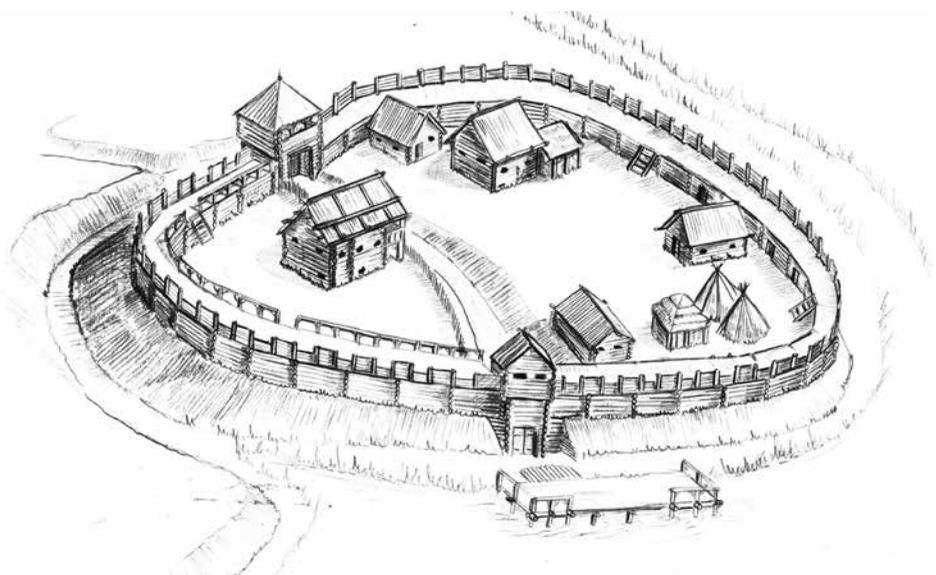
Укладання миру між Всеволодом Ольговичем та Ярополком Володимировичем (1139)

МАЛИЙ ЛИСТВЕН

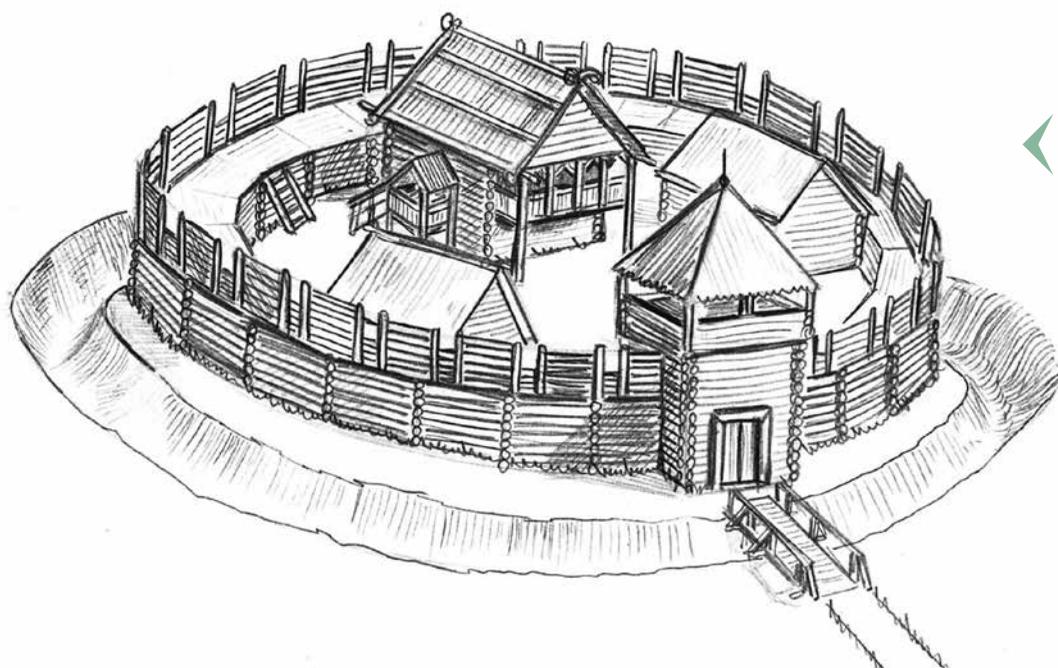
(орієнтовна реконструкція
укріпленого поселення-городища,
XII ст. Автор – О. Бондар)

Демократичним елементом у системі органів влади князівств було віче – збори вільних мешканців столичного міста князівства. Певною мірою це прообраз місцевого самоврядування на основі традиції, а не писаного права. Віче відомі ще за часів племінного устрою у східних слов'ян як спосіб спільного вирішення важливих питань. Віче не мали визначеного порядку скликання, не знали вони і порядку ведення дебатів, прийняття постанов тощо. Віче не проводилися регулярно, скликалися за потребою князем або ж за ініціативою народу. У віче брали участь вільні дорослі жителі міста – купці, ремісники, дрібні торговці, проте найважливіша роль у них належала боярам та княжим дружинникам, які постійно мешкали в містах.

ДЯГОВА

(орієнтовна
реконструкція
укріпленого
поселення-
городища, XII ст.
Автор – О. Бондар)

БЛЕСТОВИТ (орієнтовна реконструкція
укріпленого поселення-городища поблизу
сучасного с. Блестова (колишній Менський
район), XII ст. Автор – О. Бондар)

СТОЛЬНЕ
(орієнтовна
реконструкція
укріпленого
поселення-
городища, XII ст.
Автор – О. Бондар)

Рішення приймалися більшістю голосів. Компетенція віче чітко не визначалася, хоча основними прерогативами були: вирішення питань війни та миру, справи зовнішньої політики, запрошення князя на престол, а інколи – позбавлення князя влади, соціальні конфлікти. У **1139 р.** жителі Чернігова змусили чернігівського князя **Всеволода Ольговича** припинити усобицю, що загрожувала черговим розоренням міста, й укласти мир зі своїм противником – київським князем **Ярополком**, який підійшов до міста з великим військом.

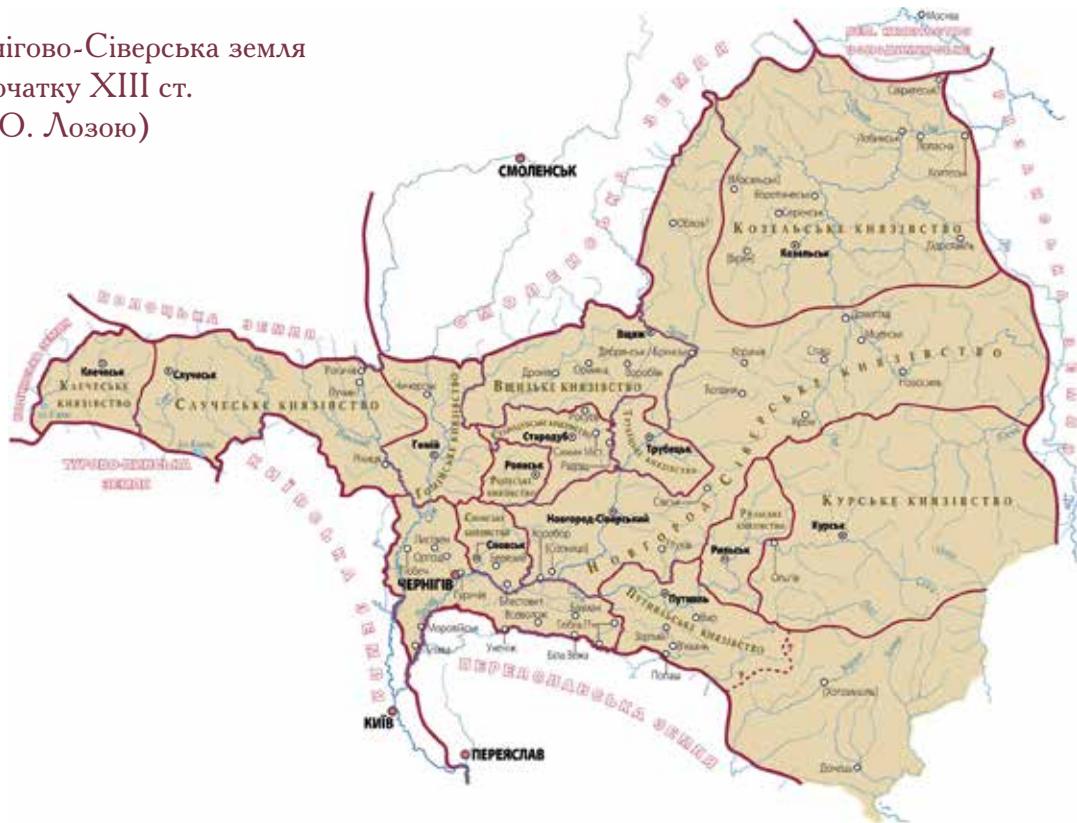
Водночас на землях Давньої Русі зберігається громадське самоуправління. В його основу були покладені виробнича (громади купців, ремісників) та територіальна ознаки (сільська, міська громади). Зазначені форми самоуправління діяли на основі звичаєвого права.

«Св. благовірний князь Михайло Чернігівський в Орді у ставці Батия». Художник В. Смірнов

Органом селянського самоуправління була верв – сільська територіальна громада, виконавчим органом якої виступали громадські збори. Назва походила від слова «верв», що означало мотузку, якою міряли ту ділянку землі, на якій жили члени верви. Об'єднувала жителів одного або кількох поселень. Верв мала колективну власність на неподільні землі, організувала захист своїх мешканців у конфліктах з князівськими урядовцями, феодалами та сусідніми громадами. Члени сільської громади пов'язувалися між собою круговою порукою, мали перед князем адміністративні, фінансові, поліцейські та інші зобов'язання. Територія верви охоплювала декілька сіл, що знаходилися близько одне від одного. Також верв охороняла приватну власність членів територіальної громади.

Чернігово-Сіверська земля на початку XIII ст. (за Ю. Лозою)

У першій половині XIII ст. Чернігівське князівство розпалося на дрібні уділи (волості). Водночас велась запекла боротьба чернігівських князів за Київ і Галич. У 1223 р. під час битви з татаро-монголами на Калці загинув чернігівський князь Мстислав Святославич. **18 жовтня 1239 р.** Чернігів захопили монгольські орди на чолі з ханом Менгу. Тодішній чернігівський князь Михайло Всеволодович урятувався втечею до Угорщини. Чернігів та інші міста Сіверщини були зруйновані, значна частина населення загинула або потрапила в полон.

Чернігівські князі, щоб зберегти владу на своїх землях, мали їздити до хана Золотої Орди та отримувати ярлик (грамоту на право князувати). Під час таких відвідин Орди у 1246 р. загинув князь Михайло Всеволодович, який відмовився проходити через язичницький обряд монголів. Частина населення Чернігівського князівства відійшла на північ, у брянські ліси. Останні чернігівські князі сиділи у Брянську й називались чернігівськими та брянськими. Панування Золотої Орди залишалося в регіоні номінальним та зберігалось до переходу земель Чернігово-Сіверщини до складу Великого князівства Литовського.

КНЯЗІ ЧЕРНІГОВО- СІВЕРЩИНИ

МСТИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ
(≈983–1036)

Перший відомий за іменем чернігівський князь. Син київського князя Володимира Великого, тмутороканський князь (990/1010–1034/1036). У 1024 р. Мстислав прийшов з Тмуторокані до Чернігова, переміг брата Ярослава у битві під Лиственієм. Після укладеного у 1026 р. миру залишився князем у Чернігові, а Ярослав – у Києві. Чернігівське князівство стає могутньою державою, розвиваються архітектура, мистецтво, ремесла та місцеве літописання. Заклав Спасо-Преображенський собор у Чернігові, де був похований у 1036 р.

ОЛЕГ СВЯТОСЛАВИЧ
(р.н. невід–1115)

Князь володимирський (1074–1077), тмутороканський (1083–1115), чернігівський (1097) і сіверський (1097–1115). У 1077 р. після смерті батька одержав Володимир-Волинський. У 1078 р. разом з Борисом В'ячеславичем захопив Чернігів, зазнав поразки від князів Всеволода та Ізяслава Ярославичів у битві на Нежатиній ниві. З 1079 р. був на засланні на о. Родос. Вів тривалу боротьбу з князями Святополком Ізяславичем, Всеволодом Ярославичем та Володимиром Мономахом. За рішенням Любецького з'їзду 1097 р. отримав Новгород-Сіверське князівство. Похований у Спаському соборі в Чернігові.

ІГОР СВЯТОСЛАВИЧ
(1151–1201)

Головний герой «Слова о полку Ігоревім». Син Святослава Ольговича. У 1169 р. брав участь у поході князя Андрія Боголюбського на Київ. Влітку 1171 р. розбив орду половецьких ханів Кончака і Кобяка під Переяславом. Новгород-Сіверський князь у 1180–1198 рр. Провадив традиційну для Ольговичів політику співробітництва з половцями, ухилився від походів проти них у 1183 та лютому 1185 рр. Проте, бажаючи слави, у квітні 1185 р. організував похід на половців, зазнав від них поразки у битві на р. Каялі (1185 р.). Посів княжий стіл у Чернігові у 1198 р. після смерті Ярослава Всеволодовича.

СВЯТОСЛАВ ЯРОСЛАВИЧ
(1027–1076)

Чернігівський князь у 1054–1073 рр. Отримав Чернігів за заповітом батька Ярослава Мудрого у 1054 р. Разом з братами Ізяславом та Всеволодом фактично утворив тріумвірат для спільного управління землями Русі, був одним із авторів збірки законів «Правда Ярославичів» (1072). Прагнув перетворити Чернігів на центр православ'я, завершив будівництво Спасо-Преображенського собору, сприяв заснуванню Єлецького монастиря (1060). У 1068 р. розбив військо половців під Сновськом (сучасний Седнів). У 1073–1076 рр. князував у Києві. Засновник династії чернігівських князів Святославичів, Ольговичів. Похований у Чернігові.

ВОЛОДИМИР ВСЕВОЛОДОВИЧ
(МОНОМАХ)
(1053–1125)

Чернігівський князь у 1076–1077 та 1078–1094 рр. Син київського князя Всеволода Ярославича та доньки візантійського імператора Костянтина IX Мономаха Марії, засновник князівської династії Мономаховичів. Протягом 15 років (до 1093 р.) разом з батьком правив Руссю. Від його імені переміщував князів з одного міста до іншого, вів загальноруську зовнішню політику. За чернігівський стіл воював із двоюрідним братом Олегом Святославичем, якому поступився Черніговом у 1094 р. Потім княжив у Переяславі, вів активну боротьбу проти половців, ініціював Любецький з'їзд 1097 р. Був київським князем у 1113–1125 рр., уклав «Статут про різні», що увійшов до складу «Руської Правди».

МИХАЙЛО ВСЕВОЛОДОВИЧ
(1179–1246)

Син київського князя Всеволода Святославича Чермного, князь переяславський (1206). Чернігівський князь у 1224–1239 рр., великий князь київський (1238–1239, 1241–1246). У 1230-х рр. вів боротьбу з Данилом Галицьким, Володимиром Рюриковичем та Ярославом Всеволодовичем за Галич і Київ. У 1238 р. – київський князь. Під час монголо-татарської навали шукав підтримки в Угорщині та Польщі. Приблизно у 1241 р. повернувся до Києва. Був князем київським та чернігівським. Загинув разом зі своїм боярином Федором у ставці хана Батия у 1246 р. Невдовзі канонізований православною церквою.

Розділ II

Управління Чернігово- Сіверщиною за Великого князівства Литовського, Московського царства та Речі Посполитої

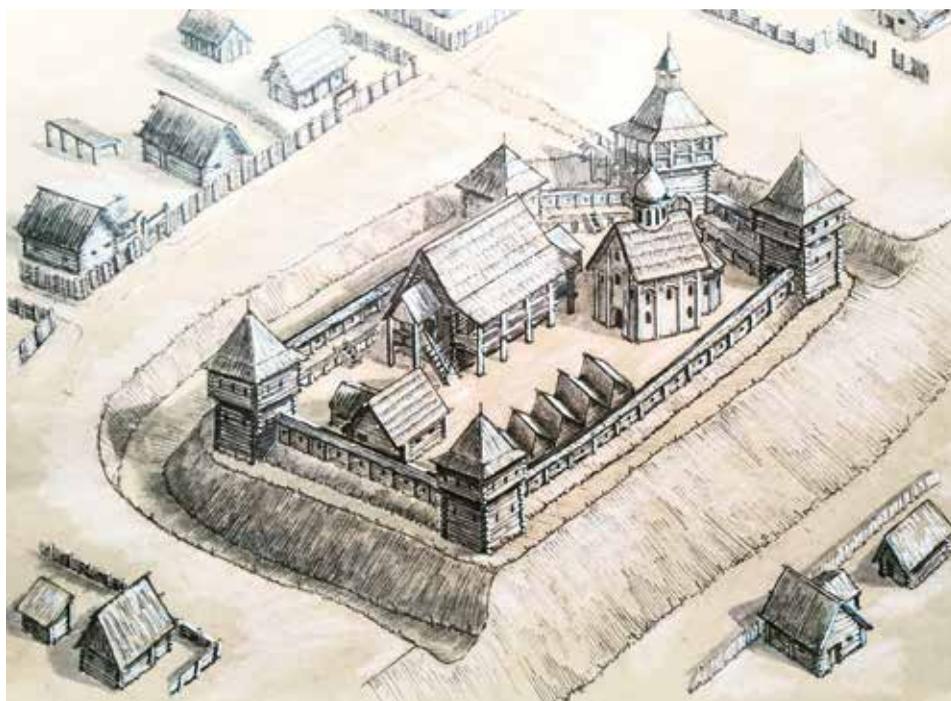
(середина XIV – початок XVII ст.)

В другій половині XIV ст. чернігово-сіверські землі увійшли до складу Великого князівства Литовського. Впродовж 1355–1356 рр. їх опанував литовський князь Ольгерд Гедимінович, звільнивши тим самим з-під влади Золотої Орди. Центрами удільних князівств Чернігово-Сіверщини залишались Чернігів, Новгород-Сіверський, Брянськ, Стародуб.

Порівняно з давньоруською добою значних змін в управлінні не відбулось. Приєднуючи нові землі литовські князі керувалися принципом: «Ми старого не рушимо, а нового не вводимо». У ВКЛ знайшли своє продовження тенденції, що зародилися ще в попередній період, поступово з'являлися й нові – вже на засадах литовського та польського права.

Верхній замок
в Чернігові за часів
Великого князівства
Литовського
(реконструкція
О. Бондаря)

Уявний портрет
Корибута-Дмитра
Ольгердовича

Печатка князя Корибута-Дмитра
Ольгердовича (XIV ст.)

Срібний гріш
Корибута-Дмитра Ольгердовича
(1380-ті рр.)

Печатка князя
Свидригайла Ольгердовича
(поч. XV ст.)

Монета, що ймовірно карбувалася
за Свидригайла Ольгердовича (1408)

З «Реєстру границ Черниговских» (1527)

Реєстръ границъ черниговскихъ

На пам'ят Григорю Богдановичу, дворанину гедрсьскому, што ми гедрь его мл. И пан воевода виленский казал[и] пописывати границы и села черниговские: почон шт Гомля граница Листвен граница черниговская, домов 30 было. Эт Стародуба граница село Горскъ, а держал Ходкевич, а в том Горскъ домов 30 было; село Боровичи, то держал пан Вонтех к Чернигову, домов 40 было; Домыслин село к городу, домов 40. Волынчо черниговское село городовое, граница з Новым Городком, домов 30; Козличи село черниговское, рѣбж з Новым Городком, домов 30, а церкви 2. Село Патин черниговское городовое, а рѣбж с Пѣтивлем, а подыме и не помнитъ нихто; то село встаночное на граници з Сѣлы рекъ, а Бола з Днепръ шол; то на поли [село. Пограничные села] шѣ сю сторонѣ Сѣлы реки: село городовое черниговское было Девица на сей сторонѣ Сѣлы, подымъи нихто не вѣдаетъ; Шиловичи село городовое черниговское было на сей стороне Сѣлы, подымъи нихто не ведаеть.

▲ Сіверщина на поч. XVI ст. («Память», 1527), за О. Русиною

У Чернігові та Новгород-Сіверському правили князі литовської династії Гедиміновичів. Один із них – Корибут-Дмитро Ольгердович, князь новгород-сіверський та чернігівський (1380–1393). Потім у Чернігові князував Свидригайло Ольгердович – виразник інтересів української та білоруської православної знаті. У північних уділах (волостях) правили місцеві князі з династії Ольговичів. Вони володіли своїми землями «з руки» великого князя Литовського за умови сплати щорічної данини та надання військової допомоги в разі необхідності.

В адміністративному відношенні зберігався поділ на волості, які спочатку були князівськими володіннями, поступово дробилися та змінювали свій статус. Почали виникати й нові одиниці – повіти, що об'єднували кілька волостей. Їх очолювали повітові та волосні старости. На початку XVI ст. влада ВКЛ запровадила поділ на воєводства та повіти. Воєвода став головною фігурою в системі місцевого правління. Він призначався великим князем, очолював місцеву адміністрацію, військово ополчення, підрозділ, стежив за збором податків та вирішував судові справи. У 1453–1454 рр. землі Чернігово-Сіверщини були надані князям-втікачам з Московської держави Івану Шем'ячичу та Семену Можайському. Та наприкінці XV ст. вони стали об'єктом зазіхань московського царя Івана III, який заявив претензії на землі Русі.

Московські «діти боярські»
(поч. XVI ст.)

Московські стрільці
(XVI ст.)

Переманивши цих князів, у 1500 р. він почав війну з ВКЛ, внаслідок якої в **1503 р.**, більшість земель Чернігово-Сіверщини опинилися під владою останньої. З 1530-х рр. у замку Чернігова перебували московські «служилі люди» – стрільці та «діти боярські». Наприкінці XVI ст. їх налічувалося біля тисячі чоловік на чолі з двома – трьома воєводами. Чернігів став прикордонним військовим поселенням, життя якого зосереджувалося довкола замку-фортеці. Найбільшим містом Сіверської землі на той час був Путивль.

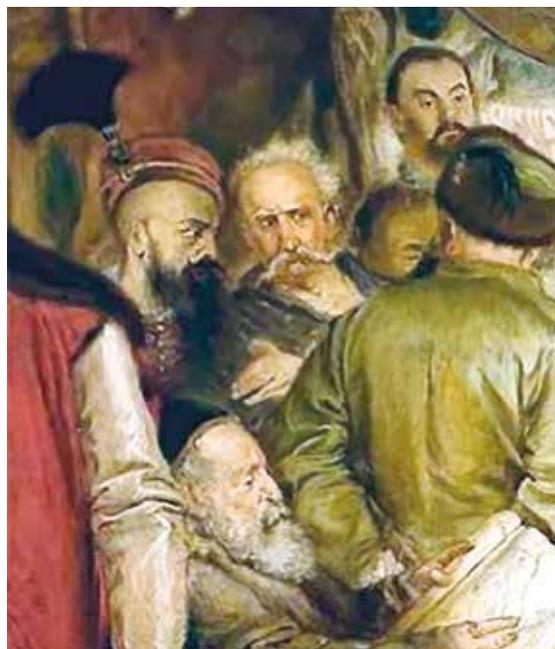
Водночас на території Чернігово-Сіверщини, що не потрапила під окупацію Московією, продовжували діяти інституції Великого князівства Литовського, а згодом – Речі Посполитої.

Мовиться про староства, передусім Любецьке та Остерське, які знаходилися на прикордонні, а їхня шляхта впродовж понад ста років чинила опір подальшій московській експансії. Один з найвідоміших остерських старост – Філон Кміта. В 1562 р. під час Лівонської війни на чолі 300 вояків він розбив у битві під Остром загін московитів чисельністю понад дві тисяч чоловік, які йшли на Київ. Згодом тримав в облозі Чернігів та переміг московські загопи у битві під Стародубом.

Старости були представниками великого князя/короля на місцях та діяли від його імені. До їх обов'язків належала підтримка у належному стані замків, охорона громадського порядку в старостві (виконання поліцейних функцій) та вирішення господарських питань. Владі старости підлягала привілейована людність, а у військових справах і місцева шляхта.

Філон Кміта.

Зображення з картини
«Стефан Баторій під Псковом».
Художник Ян Матейко (1872)

Раїна Вишневецька (Могілянка, бл. 1589–1619) – сестра митрополита Петра Могили, меценатка XVII ст., фундаторка православних монастирів

Ярема Вишневецький (1612–1651) – державний та військовий діяч, один з найбагатших та найвпливовіших магнатів Речі Посполитої з руського (українського) князівського роду Вишневецьких, воєвода Руський (1646).

Чернігівське воєводство та Вишневецьчина на карті Речі Посполитої першої половини XVII ст.

ПРО ВЕРХОВНУ ВЛАДУ КНЯЗЯ:

Всі обивателі Великого князівства Литовського тим одним правом писаним і від Нас даним повинні бути суджені.

Наперед, Ми, Господар, обіцяємо і шлюбуємо під цією присягою, котру вчинили всім обивателям всіх земель держави нашої, Великого князівства Литовського, що всіх панів-рад, духовних і світських, панів хорюговних, шляхту, міста і всіх підданих наших, і всіх станів, що слухаються цієї держави, починаючи від вищого стану аж до нижчого, цими одними правами і артикулами, що в цьому ж Статуті нижче записані і від Нас дані, судити і розслідувати маємо. Так само іноземці-загранічники Великого князівства Литовського, приїжджі і яким-небудь звичаєм прибулі люди цим самим же правом повинні бути суджені, і на тих урядах, де хто виступить.

(Статут Великого князівства Литовського, 1588 р., розд. 1, Артикул1)

Південь нинішньої Чернігівщини (Варва, Ічня, Срібне, Прилуки...) у наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. входив до складу Київського воєводства та належав до «Вишневецьчини» – маєтностей князів Вишневецьких на лівобережжі України, які часом порівнювали з удільним князівством. Найбільшого розміру та позитивної динаміки соціально-економічного розвитку вони досягли за Яреми Вишневецького. Попри свій перехід до католицизму в 1631 р. він став засновником церковного братства у Срібному зі школою і шпиталем, протегував православним парафіям. Його мати, Раїна Вишневецька (Могилянка), відома як меценатка, засновниця Густинського, Ладанського та Мгарського православних монастирів (останній – на Полтавщині), а його син – Михайло Корибут Вишневецький – єдиний етнічний українець, який став королем Речі Посполитої.

На початку XVII ст. Чернігово-Сіверщина зіграла помітну роль у подіях московської Смути. У листопаді **1604 р.** Чернігів та інші міста Сіверщини перейшли на бік Названого Дмитрія (Лжедмитрія I), який видавав себе за сина царя Івана Грозного. За підтримки польсько-литовських та козацьких військ він зайняв царський престол у Москві. На знак подяки Названий Дмитрій надав жителям Сіверщини значні пільги, тому, навіть після загибелі, севрюки вважали його своїм царем.

Герб Чернігівського воєводства, затверджений сеймом Речі Посполитої у 1633 р.

В його основі – чорний двоголовий орел. Існує припущення, що це – давній символ Чернігово-Сіверської землі. На гербі він був зображений з розпущеними крилами під королівською короною та вензелем W на грудях, що належав Владиславу IV. Чернігово-Сіверщина на той час стала єдиною територією Лівобережної України, що мала свій земельний герб.

У 1618 р., за умовами Деулінського перемир'я, Чернігово-Сіверщина перейшла від Московської держави до складу Речі Посполитої. У 1620 р. утворене Сіверське князівство, адміністратором якого став Владислав Ваза, син короля Сигізмунда III. Водночас значні території Чернігово-Сіверщина на півдні та південному заході (в т.ч. міжріччя Десни й Дніпра) надалі належали до Київського воєводства, створеного ще за часів ВКЛ.

У **1635 р.** польський сейм ухвалив «Ординацію Чернігівського воєводства», що утворювалось замість Сіверського князівства. Воєводства складала основу адміністративно-територіального устрою Речі Посполитої. Цивільне та військове управління регіоном здійснював воєвода. Він очолював посполите рушення, головував на місцевих сеймиках, наглядав за цінами тощо. Його помічником був каштелян, який очолював гродську (замкову) округу та її гарнізон, відповідав за збір ополчення, виконував певні функції воєводи в разі його відсутності. Першим чернігівським воєводою став польський магнат Мартин Калиновський.

З інших чиновників (земських урядників) відомі староста (мав деякі адміністративні функції, виступав як охоронець замку воєводства, очолював гродський суд), суддя, підсудок та писар (входили до земського суду). Дещо вужчі повноваження мали хорунжий та війський. Перший допомагав воєводі та каштеляну збирати загони посполитого рушення. Війський мав забезпечувати громадський спокій та порядок на підлеглий території на період перебування посполитого рушення в поході чи на війні.

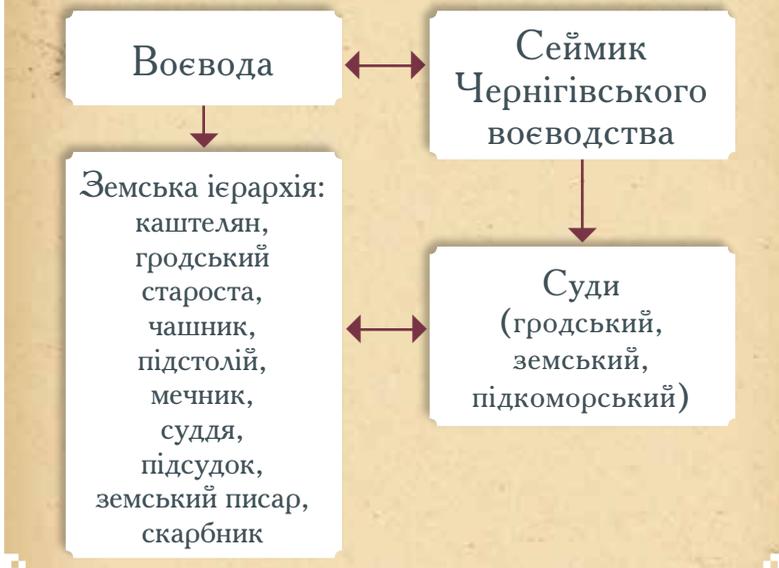
Чернігівське воєводство
у 30–40-х рр. XVII ст.
(за П. Кулаковським)

Тягар Владислава IV Вази
(1630-ті рр.)

СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ ЧЕРНІГІВСЬКИМ ВОЄВОДСТВОМ

Далі йшли почесні титулярні уряди, які також обіймали представники регіональних еліт, – стольник, чашник, підчаший, підстолій, ловчий, мечник та скарбник. Варто відзначити, що в Чернігівському та Новгород-Сіверському повітах, на які поділялося воєводство, сформувався весь склад зазначених земських урядників.

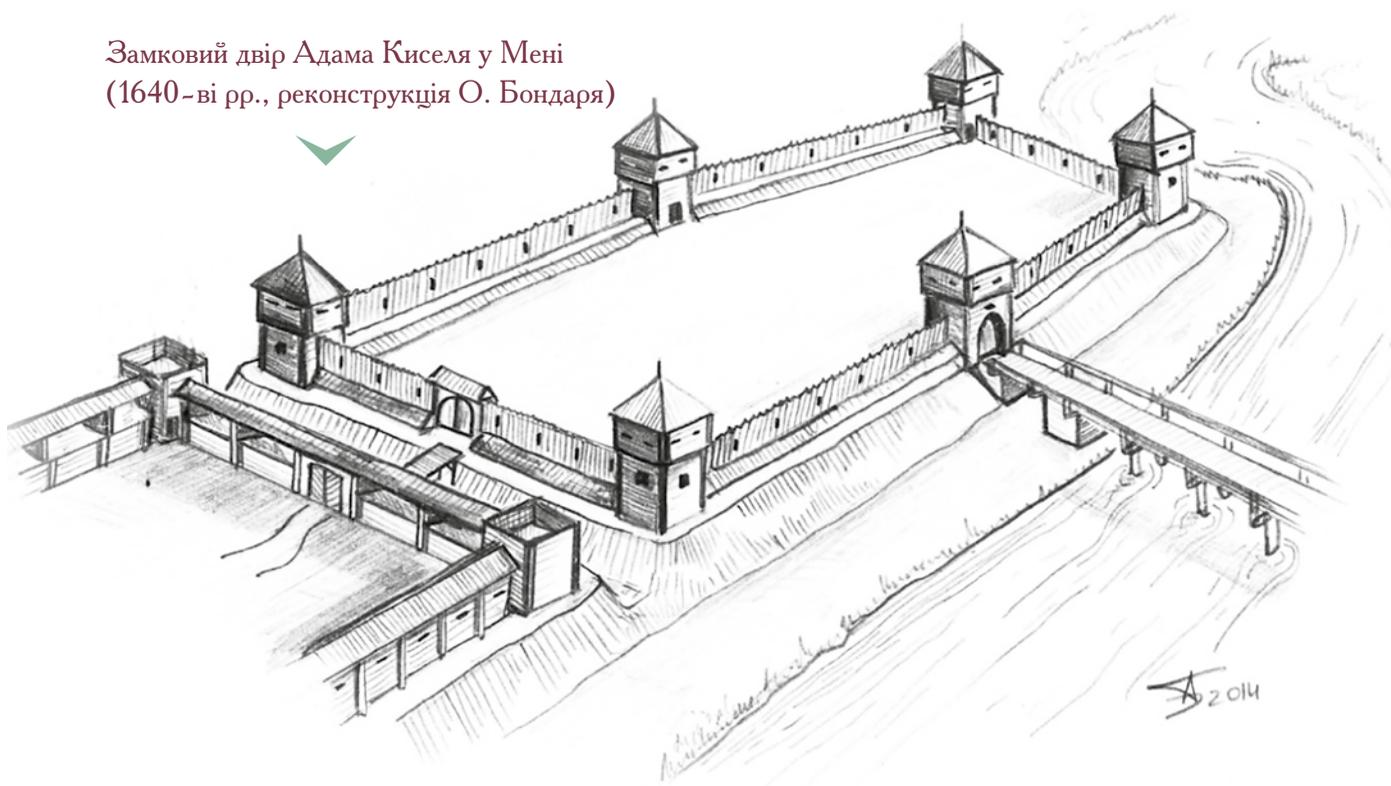
Важливим елементом управління регіону були зібрання місцевої шляхти – сеймики. Через них шляхта брала участь в управлінні державою. На сеймиках обирались воєводи та інші урядники, послані на сейми Речі Посполитої, яким шляхта надавала спеціальні інструкції-накази з власними вимогами.

Залежно від мети скликання та питань, що розглядалися, сеймик міг бути передсеймовим, реляційним, депутатським, елекційним. Сеймик виступав переважно як представницький орган, що не мав жодної адміністративної влади на місцях та у сфері судочинства. У сеймиках могла брати участь вся шляхта воєводства незалежно від майнового стану та віросповідання (шляхетська демократія).

Грамота короля Речі Посполитої Владислава IV київському каштеляну Адаму Киселю на облаштування Максаківського монастиря (28.09.1642, копія)

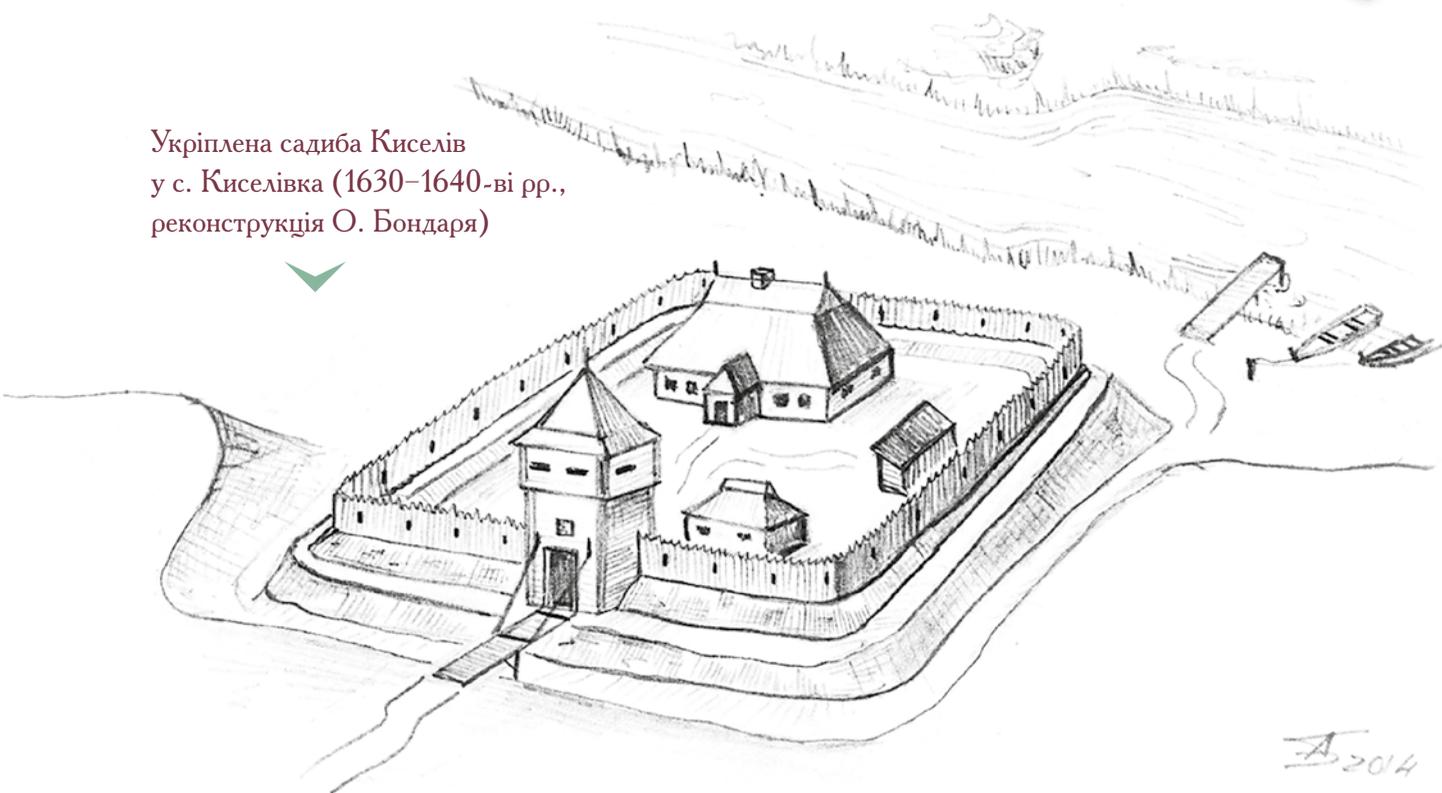
Замковий двір Адама Киселя у Мені
(1640-ві рр., реконструкція О. Бондаря)

Ложечка з зображенням замку,
знайдена на місці, де знаходився
замковий двір Адама Киселя
(м. Мена, урочище «Сидорівка»)

Укріплена садиба Киселів
у с. Киселівка (1630-1640-ві рр.,
реконструкція О. Бондаря)

В адміністративному сенсі територія воєводства поділялася на староства та повіти. На чолі староств стояли старости, які уособлювали всю повноту державної влади на місцях для просто-народних верств населення. Поділ на повіти був запроваджений для поліпшення судочинства та шляхетського самоврядування. У кожному з них діяли сеймики, гродський, земський і підкоморський суди. Останні займалися розмежуванням кордонів шляхетських володінь.

На посади воєводи, каштеляна, судді, підсудка, писаря та підкоморія сеймики визначали по чотири претенденти. Одного з них король затверджував на відповідній посаді. Чернігівське воєводство поділялося на Чернігівський та Новгород-Сіверський повіти.

Воєводство та його органи влади проіснували до **1648 р.** та були ліквідовані на початку Національно-визвольної революції (1648–1676 рр.).

Остання спроба повернути землі Чернігово-Сіверщини – лівобережний похід короля Яна Казимира у 1663–1664 рр. Але аж до третього поділу Речі Посполитої (1795 р.) в її владних структурах вживалася назва «Чернігівське воєводство», а шляхта отримувала вже не існуючі реально земські уряди чернігівського воєводи, каштеляна, підкоморія та ін. Керівні правлячі кола Речі Посполитої сподівалися на повернення земель Чернігово-Сіверщини, для управління якими мали сформовану земську ієрархію.

Урядники Речі Посполитої XVII–XVIII ст. Реконструкція (Краків, 11.11.2008)

ТИТУЛЯРНІ ЧЕРНІГІВСЬКІ ВОЄВОДИ

1. Krzysztof Tyszkiewicz (? – 1654–1659)
2. Stanisław Kazimierz Bieniewski (1660–1679)
3. Mariusz Stanisław Jaskólski (1680–1683)
4. Jan Gniński (1678–1685)
5. Otto Eryderyk Felkerzamb (1685–1696)
6. Franciszek Załuski (1696–1716)
7. Mikołaj Franciszek Krosnowski (1718–1724)
8. Piotr Jan Potocki (1724–1726)
9. Józef Lubomirski (1726–1732)
10. Józef Remigian Potulicki (1732–1734)
11. Jakub Florian Narzymiski (1734–1737)
12. Piotr Miączyński (1737–1764)
13. Franciszek Ledóchowski (1776–1783)
14. Ludwik Wilga (1783–1786)

Печатка
Чернігівського
воєводства (1731)

АДМІНІСТРАТОРИ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ

КНЯЗЬ СВИДРИГАЙЛО ОЛЬГЕРДОВИЧ (≈1370–1452)

Син великого литовського князя Ольгерда. До 1402 р. – вітебський, подільський князь. Перед 1408 р. – брянський князь. У 1419 р. отримав у держання Чернігів, Новгород-Сіверський та Трубчевськ. У 1430–1435 рр. – великий князь литовський, користувався підтримкою руської знаті. Вів боротьбу за незалежність Литви від Польщі, у 1435 р. усунений від влади Сигізмундом Кейстутовичем. Взамін отримав у володіння Волинь, зберігши титул великого князя.

Названий ДМИТРИЙ (ЛЖЕДМИТРИЙ I) (?–1606)

Вважається, що він був збіглим дяком Московсько-Чудова монастиря Григорієм Отреп'євим. У 1601 р. у Польщі видав себе за вбитого сина царя Івана IV Грозного – Дмитра. У 1604 р. здобув московський престол за підтримки польсько-литовських та козацьких військ. Надав значні привілеї населенню Чернігово-Сіверщини. У 1606 р. проти нього була організована змова на чолі з воєводою Василем Шуйським. Він підняв у Москві повстання, під час якого Лжедмитрія вбили.

ВЛАДИСЛАВ IV ВАЗА (1595–1648)

Син короля Речі Посполитої Сигізмунда III. Під час Смути у Московській державі у 1610 р. проголошений московським царем. Підтримував тісні стосунки з козацьким гетьманом Петром Сагайдачним. У 1620 р. призначений адміністратором земель Смоленщини та Сіверщини. У 1632 р. обраний королем Речі Посполитої. На коронаційному сеймі 1633 р. наполіг на затвердженні «Диплома для православних», яким легалізувалася православна церква ієрархія. Проте на сеймі 1638 р. прийнято «Ординацію Війська Запорозького», яка значною мірою спричинила початок Національно-визвольної революції у 1648 р.

АДАМ-МЕФОДІЙ ГРИГОРОВИЧ КИСІЛЬ (1600–1653)

Представник київської шляхти. Навчався у Замоцькій академії, брав участь у битвах під Цецорою (1620), Хотині (1621). у Смоленській війні 1632–1634 рр. У 1633 р. – чернігівський підкоморій, з 1639 – чернігівський, згодом – київський каштелян, сенатор Речі Посполитої. У 1648 р. був брацлавським, з осені 1649 р. – київським воєводою. З початку Визвольної революції у 1648 р. – дипломат, активний учасник з боку Речі Посполитої у переговорах із представниками Б. Хмельницького. Меценат, фундатор монастирів на Чернігово-Сіверщині.

ОЛЕКСАНДР ПІСОЧИНСЬКИЙ (сер. 1580-х рр.–1645)

Виходець з волинської шляхти, навчався у Краківській академії, Вюрцбурзькому університеті. З 1631 р. став сенатором та кам'янецьким каштеляном. Під час Смоленської війни – організатор військових акцій проти московських військ на Сіверщині, брав участь у переможній битві військ Речі Посполитої під Смоленськом (1634). За привілеєм Владислава IV від 22 жовтня 1632 р. став новгород-сіверським старостою, де набув значних маєтностей. У 1635–1645 рр. – київський каштелян.

МАРТИН КАЛИНОВСЬКИЙ (≈1605–1652 рр.)

Походив із подільської шляхти. У 1628–1633 рр. був кам'янецьким підкоморієм, із 1633 р. – королівський ротмістр. У 1633 та 1635 рр. – посол на сеймі від Брацлавського воєводства. У 1633–1648 рр. відомий як чернігівський староста, у 1635–1652 рр. – чернігівський воєвода. Вів боротьбу за цю посаду з Адамом Киселем. У 1646 р. став польним коронним гетьманом. Загинув у 1652 р. у битві під Батогом, коли його армія була розбита козацьким військом під проводом Богдана Хмельницького.

Розділ III

Полковий устрій Чернігово–Сіверщини

(1648–1782)

В 1648 р., з початком Національно-визвольної революції під проводом Богдана Хмельницького на території Чернігово-Сіверщини були ліквідовані адміністративно-територіальний устрій та органи влади Речі Посполитої. Замість них запроваджувалася система інституцій козацької держави з офіційною назвою Військо Запорозьке. У їх основі лежала самоврядна організація козацького війська з розподілом на полки та сотні, що виникла за часів Речі Посполитої як альтернатива шляхетському самоврядуванню. Навесні-влітку 1648 р. формуються Чернігівський, Ніжинський та Прилуцький полки. Станом на 1649 р. Чернігівський полк налічував 8, Ніжинський – 9, Прилуцький – 21 сотню. Ніжинський полк згодом став найбільшим у Гетьманщині (станом на 1654 р. – 22 сотні). У 1663 р. із його складу виокремлений Стародубський полк (8 сотень), полковий центр якого знаходився у м. Стародуб, тепер – районний центр Брянської області.

У другій половині XVII ст. на теренах Чернігово-Сіверщини також недовго існували Борзнянський (1648–1649; 1654–1655), Ічнянський (1648–1649), Новгород-Сіверський (1653–1654), Остерський (1650) та Сосницький (1648–1649; 1663–1668) полки. Після **1672 р.** у межах сучасної Чернігівської області опинилася більша частина Київського полку з центром у м. Козелець.

Карта полків Чернігово-Сіверщини

Печатка, пернач та універсал чернігівського полковника Павла Полуботка

СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ ПОЛКОМ

Писар (XVIII ст.)

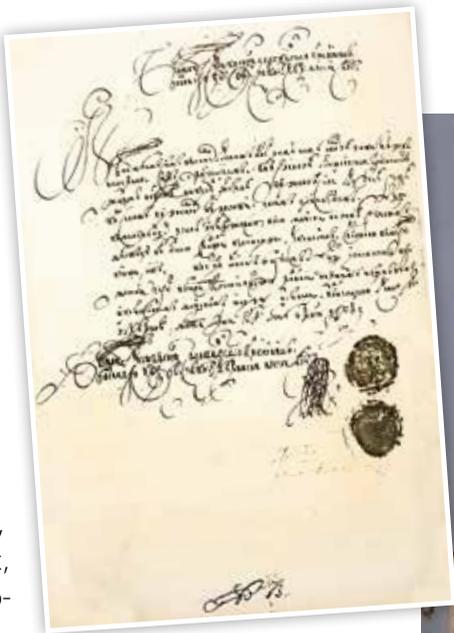

Полковник (XVIII ст.)

Хорунжий Чернігівського полку (1650-ті рр., за С. Шаменковим)

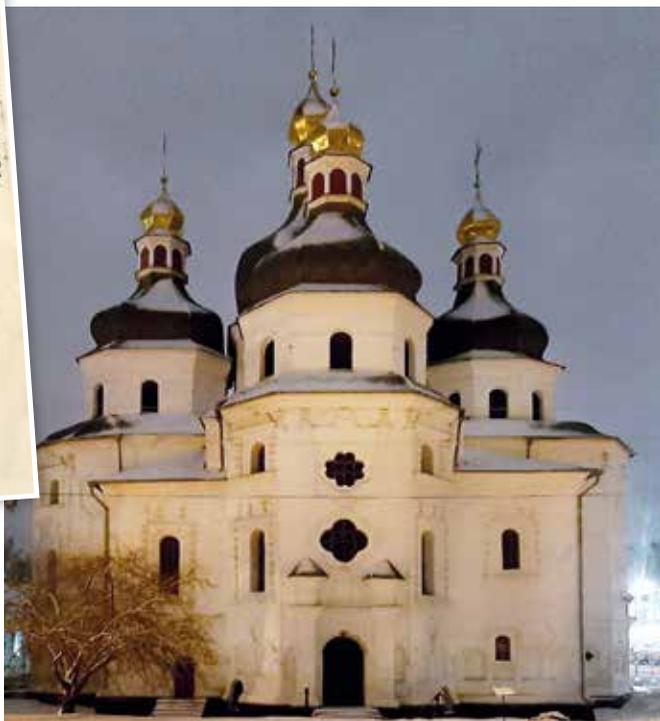

Універсал
ніжинського
полковника
Василя
Золотаренка
(1663)

Управляв полком полковник. Він мав широке коло військових, адміністративних, судових та фінансових повноважень, командував відповідним військовим підрозділом, розпоряджався земельним фондом, розподіляючи земельні угіддя між старшиною та козаками як плату за несення військової служби.

Полковник організував фінансову справу, керував збором податків до військового скарбу та залишався вищою інстанцією в судовому процесі. Повноваження полковника у земельних, фінансових та судових справах ставили під його контроль також міське населення, що давало змогу втручатися у внутрішні справи міст.

Свято-Миколаївський собор.
Ніжин, 1653 р.

Катерининська церква у Чернігові.
Освячена у 1715 р.

Заповіт чернігівського полковника
Якова Лизогуба від 25.05.1698

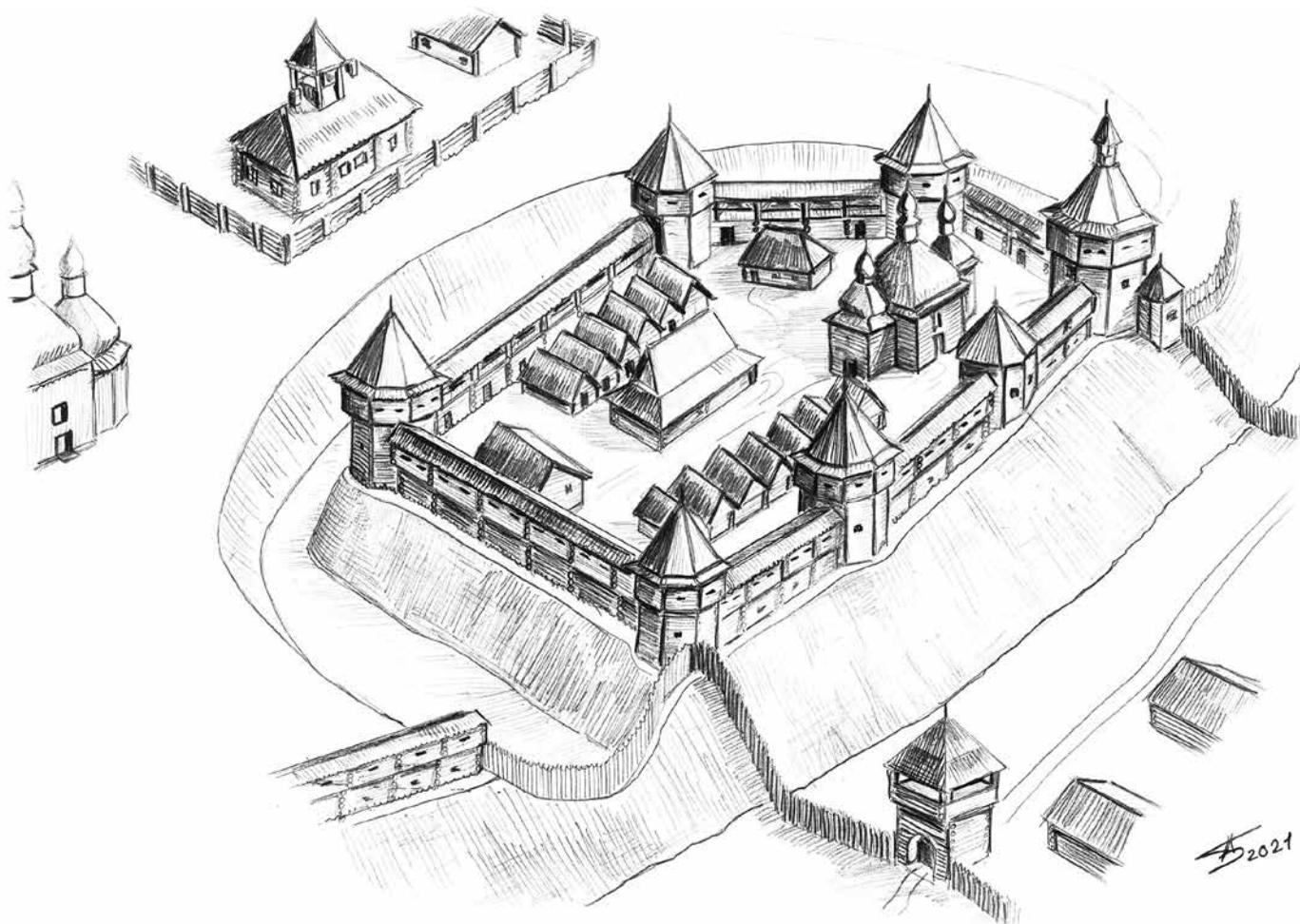

У середині XVII ст. обрання полковника здійснювалося козацьким товариством полку. Попередньо кандидатів у полковники обирали козаки кожної сотні. Потім вже на полкових зборах із них відбиралися претенденти на полковництво. Після приїзду гетьманських уповноважених на загальній раді полку проходили вибори його очільника. Полковником ставав той, чие прізвище полкова старшини та представники від сотень вигукували найголосніше.

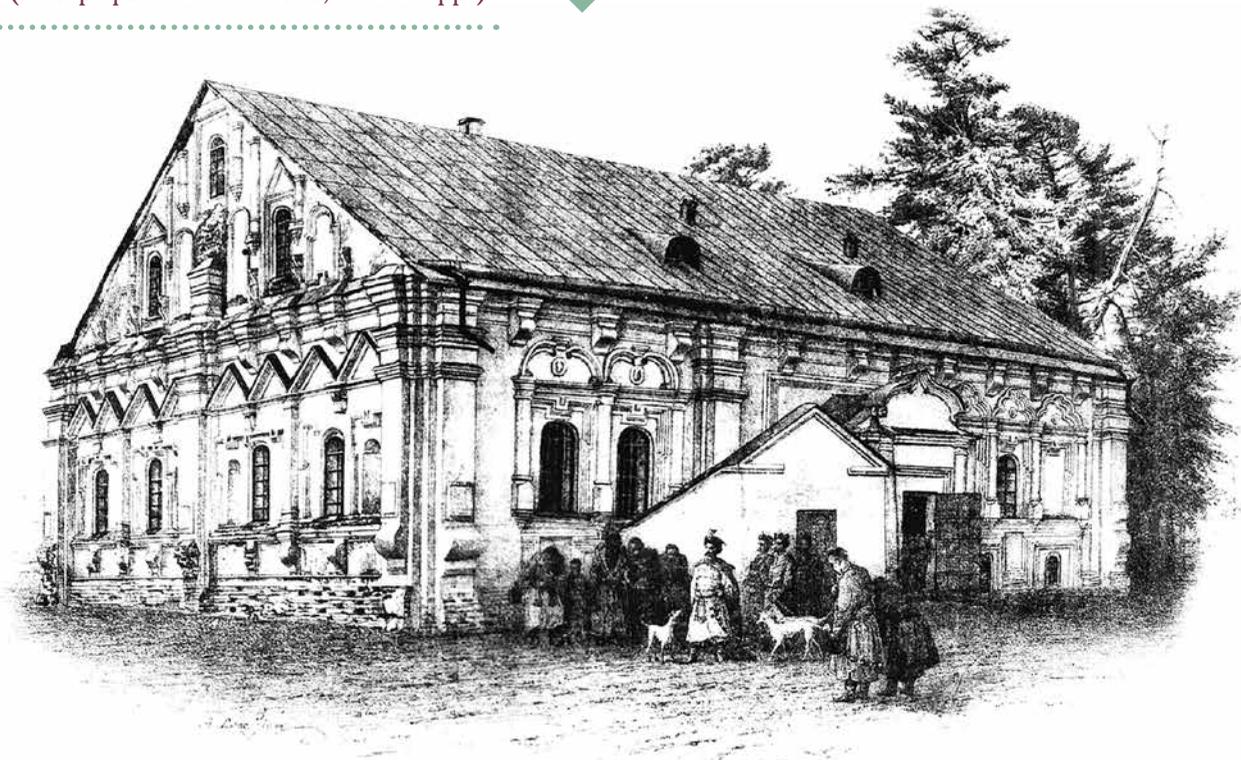
✓ Чернігів, вулиця Замкова, початок XVIII ст. (реконструкція О. Бондаря)

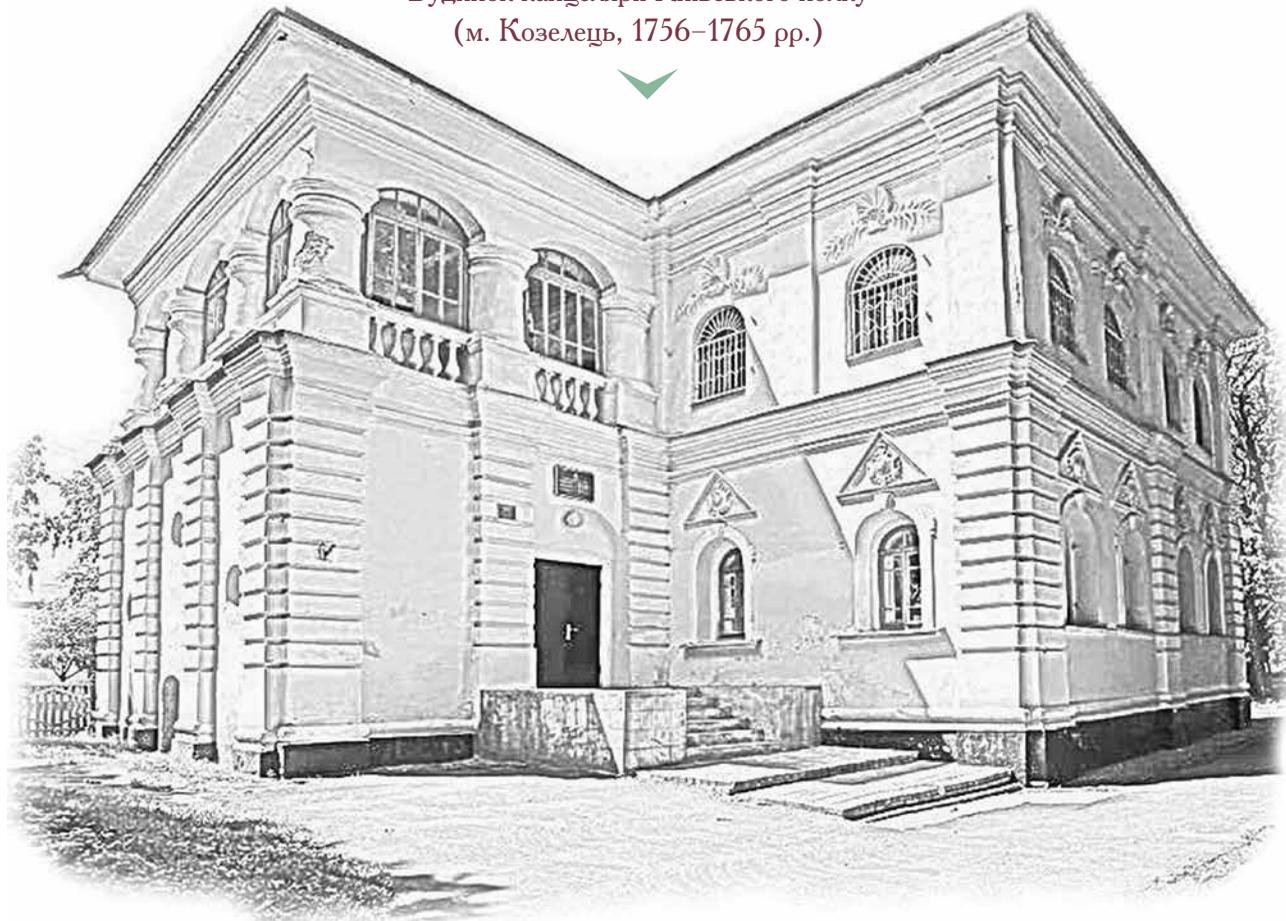
✓ Верхній замок м. Чернігова у 1706 р. (реконструкція О. Бондаря)

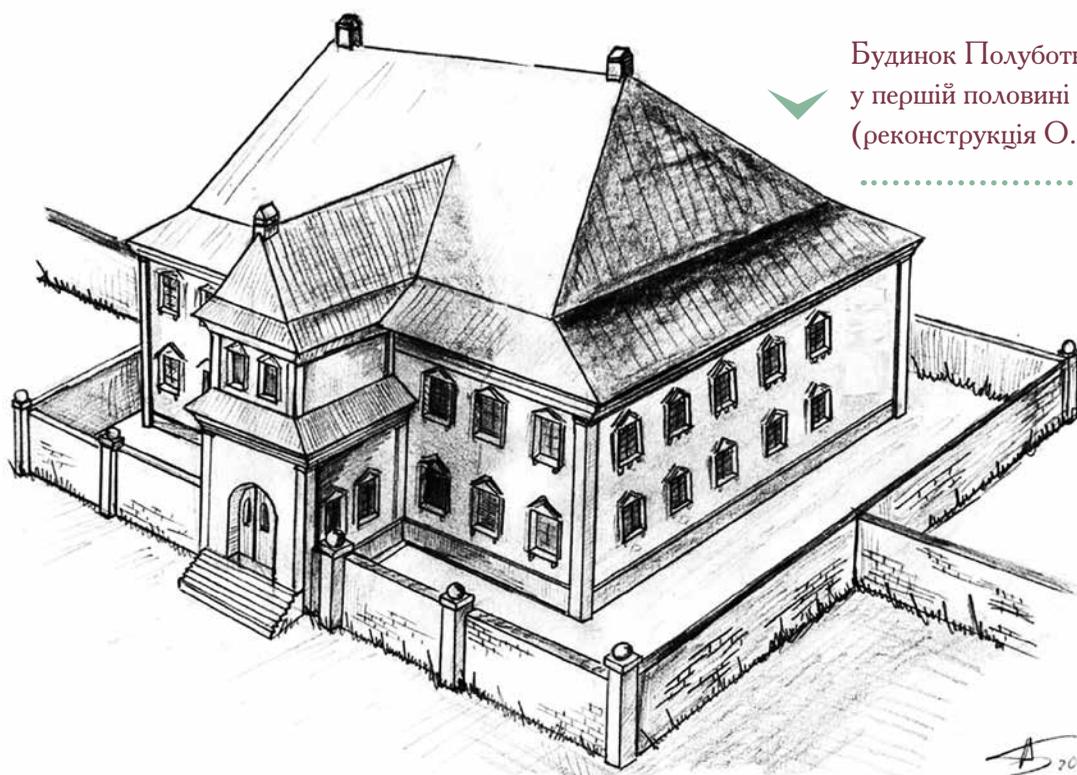

Будинок полкової канцелярії у Чернігові, 1690-ті рр.
(літографія О. Сластьона, 1890-ті рр.)

Будинок канцелярії Київського полку
(м. Козелець, 1756–1765 рр.)

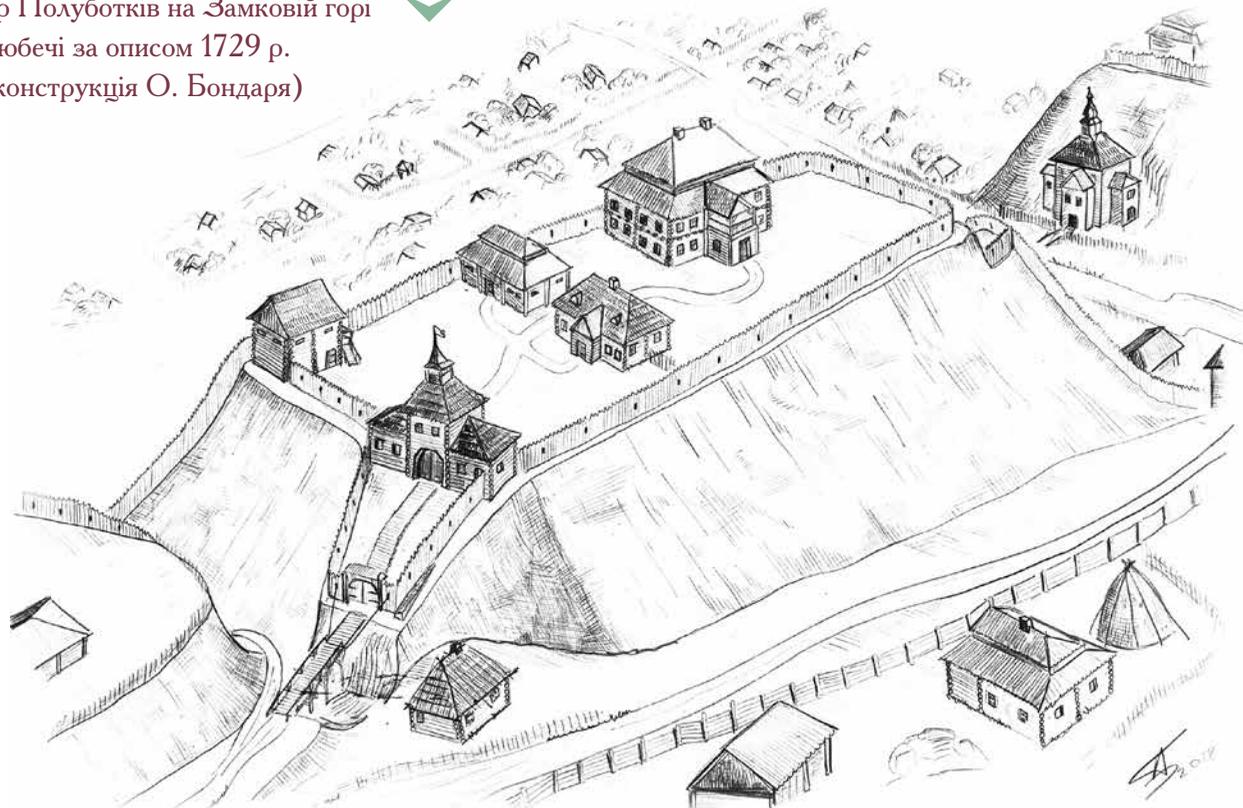

Будинок Полуботків у Чернігові
у першій половині XVIII ст.
(реконструкція О. Бондаря)

З часом вибори та позбавлення полковника влади все більше залежать від волі гетьманів. Вони прагнули централізувати владу, тому часто ставили на посади людей зі свого оточення або родичів. Засобом підпорядкування полковників служили гетьманські інструкції, де обумовлювалися їх права та обов'язки. Завдяки такій політиці гетьманів посади полковників почали переходити у спадок від батьків до синів. Утворювалися місцеві династії полкових урядовців, які тримали владу в полках протягом кількох десятиліть.

Двір Полуботків на Замковій горі
у Любечі за описом 1729 р.
(реконструкція О. Бондаря)

▶ Батуринська фортеця початку XVIII ст. (реконструкція 2008 р.)

▶ Гетьманський будинок у Батуринській фортеці кінця XVII – початку XVIII ст. (реконструкція 2008 р.)

▶ Садиба гетьмана Івана Мазепи на Гончарівці, 1706–1708 рр. (реконструкція О. Бондаря)

На всякій воинській чинъ въ малороссійскіе старшини, по давньому високомонаршими грамотами ўтвержденному обикновенію, волними голосами избирать, без всякой страсти, из здешнихъ родимцовъ, из людей заслужонихъ, годнихъ, добрихъ и въ вѣрности не подозрителнихъ; и кто по усмотренію и опредѣленію вишшаго правленія чинъ получить, въ тотъ же чинъ на вѣрность ея императорскому величеству, по ниже изображенной формѣ, прісягу ўчинить долженъ.

«Права, по которымъ судится малороссійскій народъ» (1743),
Гл. 4, Артикул 1, Пункт. 1

Воскові фігури — реконструкції зовнішнього вигляду українських гетьманів (Батурин, заповідник «Гетьманська столиця»)

Дем'ян
Ігнатович

Козацький
старшина
(XVIII ст.)

Панна
старшинського
роду (XVIII ст.)

Кирило
Розумовський

Іван
Мазепа

У XVIII ст. виборність полковників остаточно зійшла нанівець. Полковники призначалися гетьманами, (потім – царським урядом) з числа трьох претендентів, запропонованих старшиною та козаками певного полку. Про призначення нового полковника повідомлялося в полк. У визначений день збиралася рада, на яку прибував новообраний полковник та уповноважені від Генеральної військової канцелярії. Зачитувався відповідний універсал чи указ, полковник отримував полковий прапор (значок), пернач, печатку та литаври.

Кам'яниця Лизогубів у Седневі (друга половина XVII ст.) ▲

Після поразки Івана Мазепи полковниками почали призначати російських офіцерів, що мало послабити владу гетьмана. За субординацією вони ставилися вище, ніж керівники інших полків. При цьому відправлялися у відставку «недостойные», старі або хворі старшини. У другій половині XVIII ст. росіяни становили більшість полковників Чернігово-Сіверщини.

За відсутності чинного полковника (військовий похід, тимчасовий від'їзд, усунення з посади або смерть), його обов'язки виконував наказний полковник. Він призначався гетьманом або Генеральною військовою канцелярією з полкової старшини чи сотників. Термін повноважень наказного полковника міг тривати від кількох місяців до кількох років. Наказний полковник також призначався командиром військового підрозділу полку під час походів.

◀ Кам'яниця
Полуботків
у Любечі
(друга половина
XVII ст.)

В управлінні полком полковник спирався на полкову старшину – обозного, писаря, суддю, осавулів та хорунжих. Він очолював полкову канцелярію, діловодством у якій завідував писар. Йому підлягали 10-16 канцеляристів. Обозний відав полковою артилерією, постачанням полку та частіше від інших старшин ставав наказним полковником у військових виправах. Осавули вели козацькі реєстри, дбали про бойову підготовку та обмундирування козаків. Двоє хорунжих оберігали полкові прапори – корогву та значок (малий полковий прапор). Суддя разом із полковником очолював полковий суд. Також до полкових урядників відносилися городовий отаман, гармаші, полкові музики, сторожа, осавульчики та інші служителі.

Впродовж другої половини XVII ст. Чернігово-Сіверщина була осередком бурхливого військово-політичного життя. У **1649–1653 рр.** козаки та інші жителі Чернігівського та Ніжинського полків обороняли північні кордони Гетьманщини від литовських військ Я. Радзивілла, згодом воювали у Білорусі. У **1663–1664 рр.** вони протистояли військам короля Речі Посполитої Яна Казимира під час його Лівобережного походу. Наприкінці XVII–XVIII ст. козацькі підрозділи брали участь у війнах Росії зі Швецією, Польщею, Туреччиною та Кримським ханством.

Виключна подія сталася в **1663 р.**, коли козаки провели Чорну раду (тобто – загальну) та обрали гетьманом Івана Брюховецького. Серед наступних гетьманів – кілька чернігівських полковників: Д. Многогрішний (**1668**), І. Самойлович (**1672**), а потім – П. Полуботок (**1722**). На території Ніжинського полку знаходились столиці Гетьманщини: Батурин, з **1708 р.** – Глухів. Станом на **1764 р.** на Чернігово-Сіверщині існували Київський (11 сотень), Ніжинський (22 сотні), Прилуцький (11 сотень), Стародубський (12 сотень) та Чернігівський полки (18 сотень). Їх ліквідувала своїм указом від **16 вересня 1781 р.** Єкатеріна II. Таким чином вона знищила автономну Українську козацьку державу. На територію полків поширювалися загальноімперські централізований адміністративно-територіальний устрій та система органів влади.

✓ Полкова скарбниця у Прилуках (XVIII ст.)

ПОЛКОВНИКИ ЧЕРНІГОВО–СІВЕРЩИНИ

НІЖИНСЬКИЙ ПОЛК

1. Шумейко Прокіп (1648–1650)
2. Лихвиненко Василь (1650)
3. Сухиня Лук'ян (1650–1652)
4. Золотаренко Іван Ничипорович (1652–1655)
5. Золотаренко Василь Ничипорович (1655–1656; 1659–1663)
6. Гуляницький Григорій (1656–1659; 1664–?)
7. Гвинтовка Матвій Микитович (1663–1667)
8. Мартинович Артем (1667–1668)
9. Сірко Іван (1668–?)
10. Рябуха Матвій Матвійович (?–1668–?)
11. Мартинович Артем (1667–1668)
12. Золотаренко Євстафій Васильович (?–1669–?)
13. Уманець Пилип Іванович (1669–1674)
14. Борсук Марко Іванович (1674–1677)
15. Жураківський Яків Михайлович (1678–1685)
16. Непрах Ярема Яхневич (1686–1687)
17. Забіла Степан Петрович (1687–1694)
18. Обидовський Іван Павлович (1695–1701)
19. Жураківський Лук'ян Якович (1701–1718)
20. Толстой Петро Петрович (1719–1727)
21. Хрущов Іван Семенович (1727–1742)
22. Божич Іван Пантелеймонович (1742–1746)
23. Кочубей Семен Васильович (1746–1751)
24. Розумовський Петро Іванович (1753–1771)
25. Жураківський Андрій Якович (1772–1782)

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ПОЛК

1. Бут Григорій (?–1648–?)
2. Небаба Мартин (1648–1651)
3. Подобайло Степан Данилович (1651–1654)
4. Абрамович Іван (Попович) (1654–1657)
5. Силич Іоаникій (1657–1663)
6. Миколаєнко Трохим (Отрох) Ничипорович (1663–1664)
7. Красна Башта Тихін (1664–1665)
8. Ігнатович (Многogrішний) Дем'ян (1665–1668)
9. Самойлович Іван (1668–1669)
10. Лисенко Іван Якович (1669–1671)
11. Ігнатович (Многogrішний) Василь (1671–1672)
12. Болдаковський Василь Семенович (1671)
13. Дунін-Борковський Василь Касперович (1672–1685)
14. Самойлович Григорій Іванович (1685–1687)
15. Лизогуб Яків Кіндратович (1687–1698)
16. Лизогуб Юхим Якович (1699–1704)
17. Полуботок Павло Леонтійович (1704–1723)
18. Богданов Михайло Семенович (1723–1735)
19. Ізмайлов Володимир Васильович (1737–1748)
20. Божич Іван Пантелеймонович (1748 /1749–1762)
21. Милорадович Петро Степанович (1762–1782)

КИЇВСЬКИЙ ПОЛК (XVIII СТ.)

1. Мокієвський Костянтин Михайлович
(1691–1708)	5. Капніст Василь (1750)
2. Коровка-Вольський Григорій Карпович
(1708–1712)	6. Дараган Юхим Федорович
(1751–1766)
3. Танський Антін Михайлович
(1712–1731)	7. Шаула Андрій Якович
(?–1769–1770–?)
4. Танський Михайло Антонович
(1734–1747)	8. Безбородько Олександр
(1774–1779)
	9. Лукашевич Лука (1779–1782)

СТАРОДУБСЬКИЙ ПОЛК

1. Рославець Петро Іванович
(1659–1663; 1668–1672; 1673–1676)	15. Пашков Ілля Іванович (1724–1728)
2. Плотник (Терник) Іван Якович (1663–1665)	16. <u>ПРАВЛІННЯ</u> : Єсимонтовський Опанас,
Галецький Семен, Максимович Степан
(1728–1730)
3. Острянин Олександр (Лесько)
(?–1665–1667)	17. Дуров Олександр Іванович (1730–1734)
4. Небаба Михайло (1666–1667)	18. Радищев Опанас Прокопович
(1734–1741)
5. Шумейко (Шумка) Сава (1672–1673)	19. Максимович Федір Дмитрович
(1741–1756)
6. Олексійович Тиміш (1676–1678; 1687–1689)	20. Борсук Яким Якимович (1757–1759)
7. Мовчан Федір Лук'янович (1678)	21. <u>ПРАВЛІННЯ</u> : Дублянський Олександр,
Миклашевський Петро (1759–1761)
8. Коровка-Вольський Григорій
(1678–1680)	22. Граф Карнович Степан Юхимович
(1762–1763)
9. Самойлович Семен Іванович (1680–1685)	23. Князь Хованський Юрій Васильович
(1763–1769)
10. Самойлович Яків Іванович (1685–1687)	24. Миклашевський Михайло (1769–1780)
11. Миклашевський Михайло
(1689–1702; 1705–1706)	25. Завадовський Яків Васильович
(1780–1782)
12. Скоропадський Іван Ілліч (1706–1708)	
13. Жоравка Лук'ян Іванович (1709–1719)	
ЗАСТУПНИКИ ПОЛКОВНИКІВ	
14. Кокошкін Леонтій (1723–1724)	

ПРИЛУЦЬКИЙ ПОЛК

1. Шкурат-Носач (Мельниченко) Іван
(?–1648–?)	12. Щербина-Кошовий Іван (1668)
2. Кисіль Федір (?–1649–?)	13. Маценко Іван (1669–1671; 1677–1678)
3. Скраєнко Федір (?–1649–?)	14. Горленко Лазар (1672–1677;
1679–1680; 1680–1687)
4. Носач Тимофій Іванович (1649–1650)	15. Стороженко Іван (1687–1692)
5. Воронченко Яцько (1652–1657; 1658)	16. Горленко Дмитро (1692–1708)
6. Сомко Яким (1652)	17. Ніс Іван (1708–1714)
7. Дорошенко Петро (1657–1659)	18. Галаган Гнат (1714–1739)
8. Терещенко Федір (1659–1661; 1662)	19. Галаган Григорій Гнатович
(1739–1764)
9. Горленко Лазар (1661; 1664–1668;
1672–1677; 1693–1708)	20. Тарнавський Іван (1772)
10. Чернявський Дмитро (1662–1663)	21. Горленко Петро (1773)
11. Пісоцький Данило (1663–1664)	22. Якубович Олександр (1773–1782)

МАРТИН НЕБАБА
(нар. на поч. 17 ст.–
1651 р.)

Військовий діяч, герой Національно-визвольної революції, соратник Богдана Хмельницького. Ймовірно був борзенським наказним полковником, потім – чернігівським полковником. Учасник Пилявецької битви 1648 р., наказний гетьман лівобережних полків та один із організаторів оборони Сіверщини від наступу військ литовського князя Януша Радзивілла у 1649 р. Брав участь у Зборівській битві 1649 р. У 1651 р. тримав в облозі Гомель, загинув у битві з переважаючими військами Я. Радзивілла під м. Лоевом, неподалік від сучасних Ріпок.

ГРИГОРІЙ ГУЛЯНИЦЬКИЙ
(нар. поч. 17 ст.–1675)

Ніжинський полковник (1656–1659), виходець з волинської шляхти. Сподвижник гетьмана Івана Виговського. У 1657–1658 рр. брав участь у придушенні повстань М. Пушкаря та Я. Барабаша. Як наказний сіверський гетьман командував Ніжинським, Прилуцьким та Чернігівським полками, брав участь у Конотопській битві 1659 р. Після відставки І. Виговського склав полковничий пернач, перейшов на Правобережжя, підтримував Юрія Хмельницького.

ДМИТРО ЛАЗАРЕВИЧ ГОРЛЕНКО
(1660–1731)

Знатний козацький старшина, прилуцький полковник (1692–1708), сподвижник гетьмана Мазепи. У 1705 р. – наказний гетьман на чолі козацьких полків у Північній війні. У 1708 р. разом із гетьманом Іваном Мазепою уклав договір з шведським королем Карлом XII. Після смерті Мазепи – один із кандидатів на гетьманство поряд з Пилипом Орликом і Андрієм Войнаровським. У 1711 та 1713 рр. брав активну участь у походах мазепинців на Правобережну Україну. Повернувся до Гетьманщини у 1731 р.

ЯКІВ КІНДРАТОВИЧ ЛИЗОГУБ
(?–1698)

Чернігівський полковник (1687–1698). Спершу згадується як козак Гельмязівської сотні Переяславського полку. Канівський полковник (1666–1669), був посланцем гетьмана І. Брюховецького у Москві. Перейшов на Лівобережжя у 1674 р., мешкав у Конотопі. Став чернігівським полковником за підтримки Івана Мазепи. Як наказний гетьман, керував штурмом турецької фортеці Азов у 1696 р. Жертвував значні кошти на церковне будівництво у Чернігові, спорудив будинок полкової канцелярії.

ВАСИЛЬ ДУНІН-БОРКОВСЬКИЙ
(1640–1702)

Полковий чернігівський сотник (?–1669–1672), чернігівський полковник (1672–1687). Походив зі шляхетського роду Дуніних, прийняв православ'я та вступив на козацьку службу після Андрусівської угоди 1667 р. Брав участь у змовах проти гетьманів Дем'яна Ігнатовича та Івана Самойловича. На його кошти відреставровані Чернігівський Спасо-Преображенський собор та Єлецький монастир. У 1687–1702 рр. обіймав посаду генерального обозного. Герой чернігівських легенд, записаних у середині XIX ст.

ПАВЛО ПОЛУБОТОК
(1660–1724)

Чернігівський полковник (1706–1723). Один з претендентів на гетьманську булаву після антиросійського виступу гетьмана Івана Мазепи у 1708 р. Здійснював у полку активну господарську діяльність. У 1721 р. очолював 10-ти тис. козацький корпус, відправлений на будівництво Ладозького каналу. Після смерті гетьмана Івана Скоропадського у 1722 р. обраний наказним гетьманом. У листопаді 1723 р. заарештований у Санкт-Петербурзі, за підписання Коломацьких чолобитних та супротив діяльності Малоросійської колегії. Помер у Петропавлівській фортеці.

Розділ IV

Сопенний устрій Чернігово-Сіверщини

(1648–1782)

СТРУКТУРА СОТЕННОГО ПРАВЛІННЯ

Військово-адміністративному сенсі територія полків Гетьманщини розподілялася на сотні. Вони співвідносилися з відповідними підрозділами козацького війська. Формування сотень розпочалося з початком Національно-визвольної революції у 1648 р. Адміністративні центри сотень розташовувалися у містах, містечках та великих селах. При полкових центрах могло створюватися кілька сотень. Наприклад, у Ніжинському полку з десяти сотень станом на 1649 р. шість називалися ніжинські. Кількість сотень у полках могла коливатися від 7 до 22. Вони відрізнялися одна від одної площею, кількістю населених пунктів та чисельністю мешканців (від 5 до 15 тис. чол.). Кордони сотень теж були нестабільними.

Печатка Чернігівської сотні (1750–1769)

Чернігівська полкова сотня (1718), з видання — «Присяга Чернігівського полку 1718 року» (2011)

Сотник (XVIII ст.)

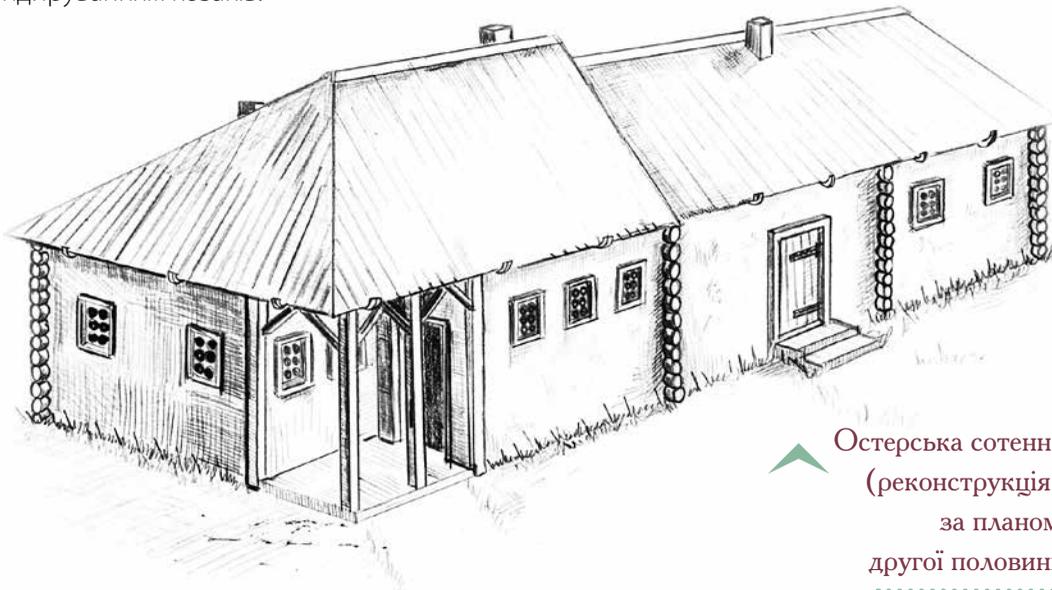
Виборний козак (XVIII ст.)

Столичні сотні (Батури́нська, потім – Глухівська) і так звані «засеймські сотні» (Воронізька, Коропська, Кролевецька, Новомлинська та Ямпільська) підлягали безпосередньо гетьману. Козаки цих сотень становили окремих військовий підрозділ для охорони гетьмана. Чисельність козаків у сотнях складала від 200 до 500 осіб. Тобто одна «адміністративна» сотня могла виставити на війну декілька сотень козаків.

Вся повнота влади у сотні належала сотнику. На підпорядкованій йому території він виконував адміністративні, військові та судові функції. До обов'язків сотника входило оприлюднення та виконання указів із полкової канцелярії, проведення ревізій населення, описів майна, засвідчення заповітів, записів про купівлю-продаж та інші операції з земельними володіннями та нерухомим майном. Він організовував збір податків, відправлення провіанту на потреби війська, робітників на будівництво фортець тощо.

Сотник командував козацьким підрозділом сотні, відповідав за її боєздатність, відігравав ключову роль у розгляді судових справ на території сотні. Він мав велику владу, що відкривало широкий простір для різного роду зловживань та власного збагачення. Це проявлялося, наприклад, у встановленні незаконних податків на свою користь, захопленні козацьких та селянських земель, махінаціях з обмундируванням козаків.

Остерська сотенна канцелярія
(реконструкція О. Бондаря
за планом та фасадом
другої половини XVIII ст.)

Роїщенська сотенна канцелярія
(реконструкція О. Бондаря
за планом та фасадом 1760-х рр.)

Печатка Батуринської сотні
(1757)

Печатка Роїденської сотні
(1751-1779)

Печатка Воронізького сотника
(1689)

Печатка Стольненської сотні
(1756-1781)

Печатка Менського сотника
(1720)

Печатка Почепської сотні
(1693)

Печатка Любецької сотні
(1751-1781)

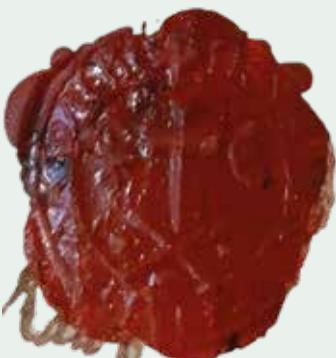
Печатка Синявської сотні
(1764-1781)

Печатка Веркіївської сотні
(1782)

Печатка Крелевецької сотні

Печатка Слабинської сотні
(1756-1781)

Печатка Глухівської сотні

Посада сотника слугувала гарним «стартовим майданчиком» для подальшого просування службою. У другій половині XVII ст. сотника обирали з середовища місцевої старшини або заслужених козаків. Громада висувала кандидата та повідомляла про це полкове керівництво. У визначений день у сотенному містечку збиралась рада, на яку з полкового уряду приїздив уповноважений, найчастіше – осавул.

На раді оголошувалося ім'я обраного сотника, який отримував знак своєї влади – корогву (сотенний прапор). Водночас відібрання корогви означало позбавлення сотника посади. За звичаєм, новообраного сотника «окривали шапками». Сотника та сотенну старшину затверджував на посадах гетьман.

Печатка Ніжинської другої полкової сотні (1782)

Печатка Попівської сотні (1782)

Печатка чернігівського городового отамана Мартина Половецького (1698)

Печатка канцеляриста Роїщенської сотні Петра Пасевича (1758)

Печатка козака Ніжинського полку Василя Велентя (1777)

Печатка парафіївського козака Іллі Василенка (1783)

Печатка почепського городового отамана Кирила Яковлевича (1687)

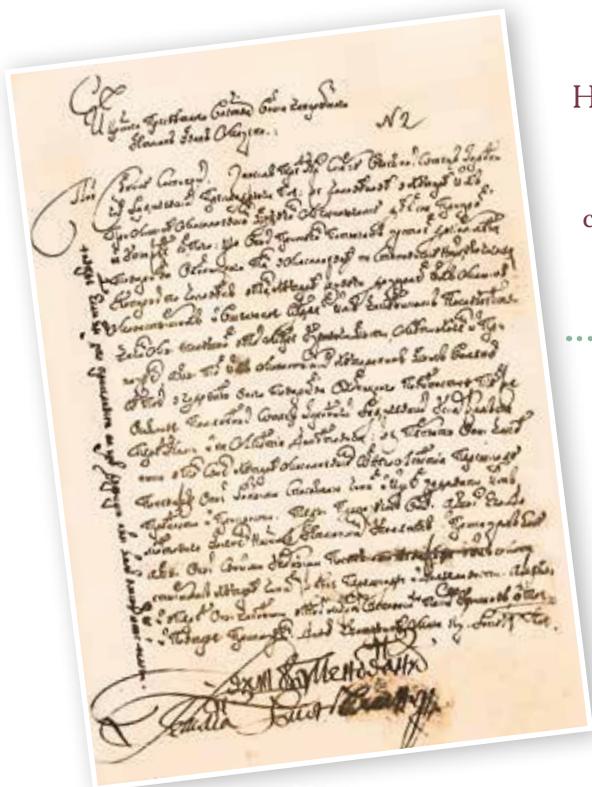

Печатка Новгород-Сіверської сотні (1739–1762)

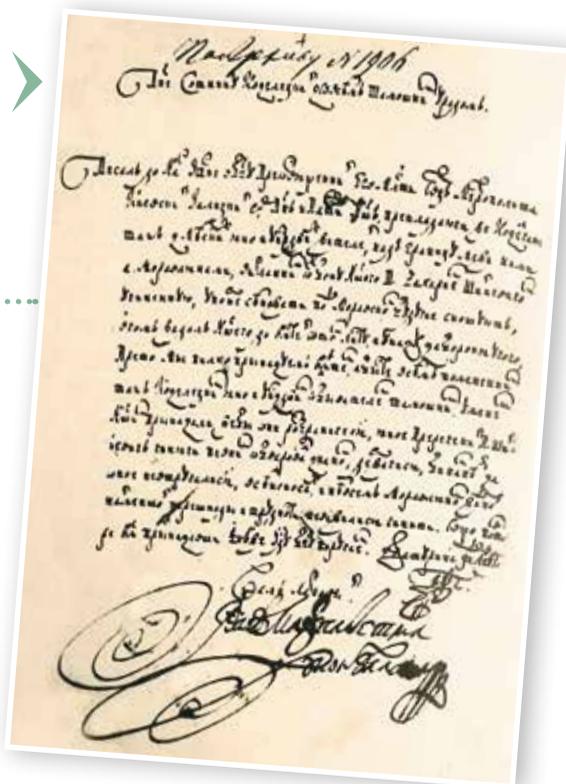
Козацький перстень-печатка Городнянської сотні (поч. XVIII ст.)

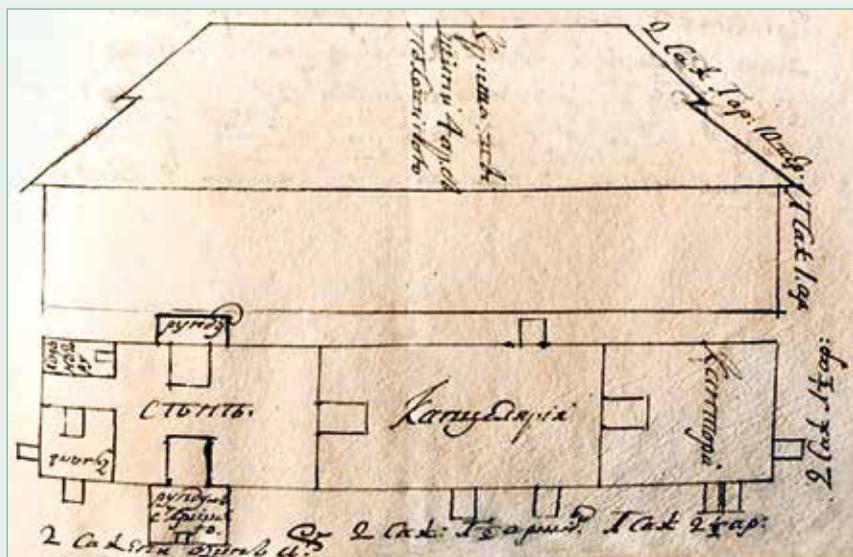
Універсал гетьмана Івана Мазепи
сосницькому сотнику (26.05.1691)

Наказ гетьмана
Івана Мазепи
козелецькому
сотнику Петру
Борсуку
(06.08.1703)

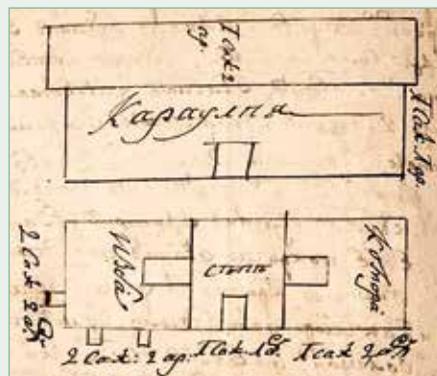

Комплекс будівель
Городнянської сотенної канцелярії
(плани)

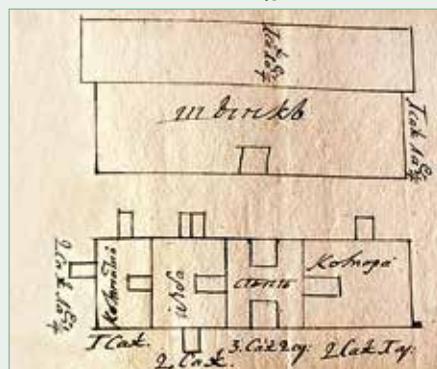
Канцелярія

Шинок

В'язниця

◀ Замок сотенного с. Білоус у другій половині XVII ст. (сучасне с. Старий Білоус, реконструкція О. Бондаря)

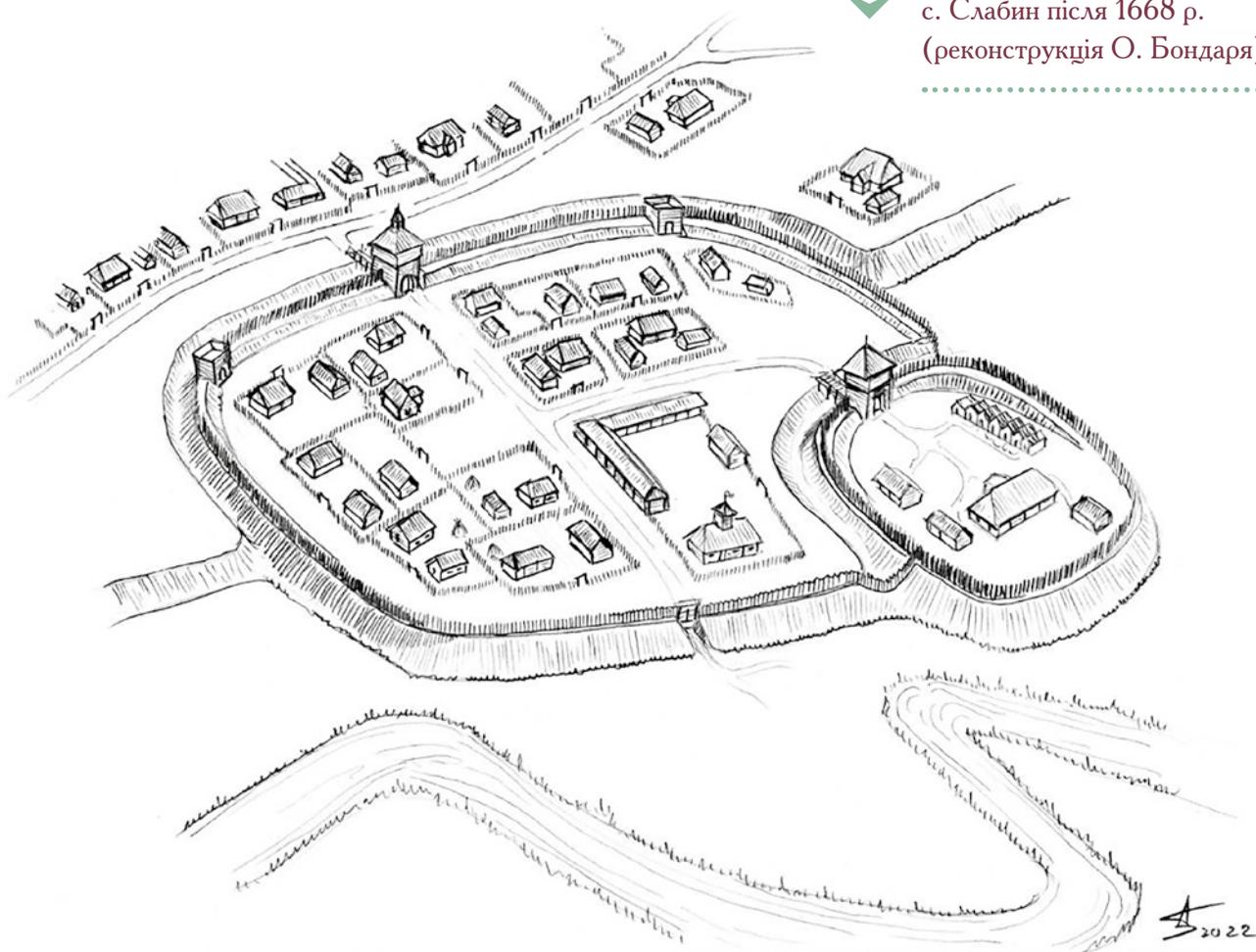

Проте вже з кінця XVII ст. виборність сотників поступово стає формальною. Все частіше їх призначає безпосередньо гетьман, згодом – царський уряд. Сотенна старшина лише рекомендувала трьох претендентів на вибір. На теренах Чернігово-Сіверщини, як і в Гетьманщині загалом, з'явилося чимало сотницьких династій.

Іноді посада сотника передавалася від батька до сина у спадок протягом кількох десятиліть. За півстоліття уряд сотника могли займати 3–4 представники однієї родини. Сотник міг перебувати на своїй посаді до 25 років. За понад 130 років існування полково-сотенного устрою на чолі окремо взятої сотні перебували 15–25 сотників. Зі своїх посад вони звільнялись нечасто, як правило, у випадку невдоволення ними вищого керівництва та інших надзвичайних ситуацій. Сотника міг усунути полковник, гетьман або царський уряд.

У керівництві сотнику допомагала сотенна старшина, яка складалась із городового отамана, писаря, осавула та хорунжого. Вони мали такі ж функції, як відповідні полкові старшини. Писар завідував сотенною канцелярією, у діловодстві йому допомагали 1–2 підписки. Осавул та хорунжий займались навчанням та спорядженням козацького підрозділу. З числа сотенної старшини міг призначатися наказний сотник, який командував козацьким загоном сотні під час військових походів. До сотенного уряду могли відноситися пушкарі, комісари (збирали різного роду податки на користь держави), городничий (відповідав за благоустрій сотенного містечка), служителі та сторожа.

✓ Замок сотенного с. Слабин після 1668 р. (реконструкція О. Бондаря)

◀ Пам'ятний знак на честь заснування Верківської сотні (1652)

З розпорядження гетьмана Кирила Розумовського про виготовлення сотенного прапора Бахмацької сотні Ніжинського полку (14 березня 1754 року)

**Графъ Кирилл Разумовский Гетман и Кавалер
Нашой Генеральной войсковой Канцелярии**

На доношеніе оной Генеральной войсковой Канцелярии сего марта 10 д Присланное с представлением что полковая Нѣжинская Канцелярия просит резолюцѣй откуда на исправленіе в Бахмацкую Сотню |: такожъ Ежели і в другіе Сотнѣ требовано будетъ :| сотеннихъ знаменъ взятъ потребную суму, Но та Генеральная Канцелярия собою дать резолюцѣю не можетъ, в резолюцѣю предлагаетъ в Бахмацкую Сотню на исправленіе сотенного знамени потребную суму безъ излишества велетъ отпуститъ ис скарбу войскового, и на томъ сотенномъ бахмацкомъ знамени велетъ битъ с правой стороны Гербу Нацѣй Малороссийской, а з другой стороны той бахмацкой Сотнѣ, чемъ оная сотня печатается.

Складові частини сотень – курені, кожен із яких об'єднавав козацьке населення окремого села чи частини міста. Сотня могла складатися з 10–20 куренів. У 1782 р., разом із ліквідацією полків, скасовано й сотні як найменші адміністративно-територіальні одиниці автономної Української козацької держави. Їхня територія увійшла до складу волостей та уездів Чернігівського, Київського та Новгород-Сіверського намісництв.

Козак-підпомічник
(XVIII ст.)

Реєстровий козак
(1650–1660 рр.)

СОТНИКИ ЧЕРНІГОВО- СІВЕРЩИНИ

ПОБОДАЙЛО СТЕПАН ДАНИЛОВИЧ
(≈1600–1654)

Уродженець с. Носівки з родини підданого А. Киселя. У 1630–40-ві рр. служив драгуном у військових загонах Адама Киселя. На початку 1648 р. перейшов на бік Богдана Хмельницького. Сотник Чернігівського полку в 1648–1649 рр. Брав участь у битвах проти польсько-литовських військ. Успішно обороняв від них Чернігів у 1651 р. З 1651 р. – чернігівський полковник, наказний сіверський гетьман. Очолював Чернігівський полк у поході на Білорусь влітку 1654 р., загинув під час штурму фортеці Старий Бихів.

**СОЛОНІНА
СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ**
(бл. 1660–бл. 1736)

Козелецький сотник у 1687–1689, київський полковник у 1690–1696 рр. У 1696 р. відомий як київський полковий хорунжий, обирався київським полковником, проте гетьман Іван Мазепа не затвердив його на цій посаді. У 1709–1727 рр. обіймав уряд остерського сотника. У 1728–1736 рр. згадується як бунчуковий товариш. У 1732 р. склав духовний заповіт, яким призначив понад 1000 золотих на київські та козелецькі монастирі та інші маєтності.

ЗАБІЛА ПЕТРО МИХАЙЛОВИЧ
(1580–1689)

Борзенський сотник у 1654–1662 рр. З початку Хмельниччини – адміністратор королівського двору у Борзні, наказний борзенський (1649) та чернігівський полковник (1651). У 1654–1655 рр. очолював Борзенський полк, на чолі делегації від наказного гетьмана Івана Золотаренка їздив до московського царя (червень 1654). Генеральний суддя у 1662–1669 рр., їздив з гетьманом І. Брюховецьким до Москви, де отримав титул дворянина. Генеральний обозний у 1669–1687 рр., очолював старшинську змову проти гетьмана Дем'яна Ігнатовича, володів значними маєтками в Ніжинському і Чернігівському полках. Помер у віці 109 років, похований у Рихлівському монастирі.

**САХНОВСЬКИЙ
ГНАТ ВАСИЛЬОВИЧ**
(?–1657–1732–?)

Син менського козака, ки-селівський сотник (1681 р.). Засновник династії менських сотників. У 1690–1693 рр. відомий як менський городовий отаман. З 1697 р. обіймав посаду менського сотника. Брав участь у походах під час російсько-шведської війни 1700–1721 рр., отримав царську грамоту на маєтності. У 1722–1732 р. – чернігівський полковий обозний, наказний полковник (1726). У 1732 р. з дозволу гетьмана пішов до Максаківського Спасо-Преображенського монастиря.

**ПОЛУБОТОК
ЛЕОНТІЙ АРТЕМОВИЧ**
(?–1638–1695)

Сотник полковий чернігівський (?–1670–?). У 1668–1670 рр. – чернігівський полковий писар, товариш полку (1669). За наданням гетьмана Івана Брюховецького володів шляхетською Розсудівською маєтністю. Після Глухівської ради 1669 р. направлений одним із послів на переговори з польською стороною. У 1671 р. – наказний полковник, у 1672–1678 рр. – генеральний бунчужний. У 1683–1689 рр. обіймав посаду переяславського полковника.

**СТОРОЖЕНКО
ГРИГОРІЙ АНДРІЙОВИЧ**
(≈1680–1745)

Ічнянський сотник у 1715–1741 рр. Службу розпочав під час Полтавської битви 1709 р., ходив у походи до 1715 р., був у Києві на будівництві Печерської фортеці (1716), брав участь у Дербентському поході (1722). У 1727–1729 рр. – генеральний бунчужний. У 1735–1737 рр. мешкав у Москві, входив до Комісії «для переведення і свода книг правних», був уповноваженим від Генеральної військової канцелярії, очолюючи різні комісії в полках Гетьманщини. У 1737, 1739, 1740 та 1741 рр. – кандидат у генеральні бунчужні, судді та підскарбії, брав участь у Хотинському поході (1739). У 1741 р. отримав звання бунчукового товариша при відставці.

Розділ V

Міське самоврядування Чернігово-Сіверщини

(XVII–XVIII ст.)

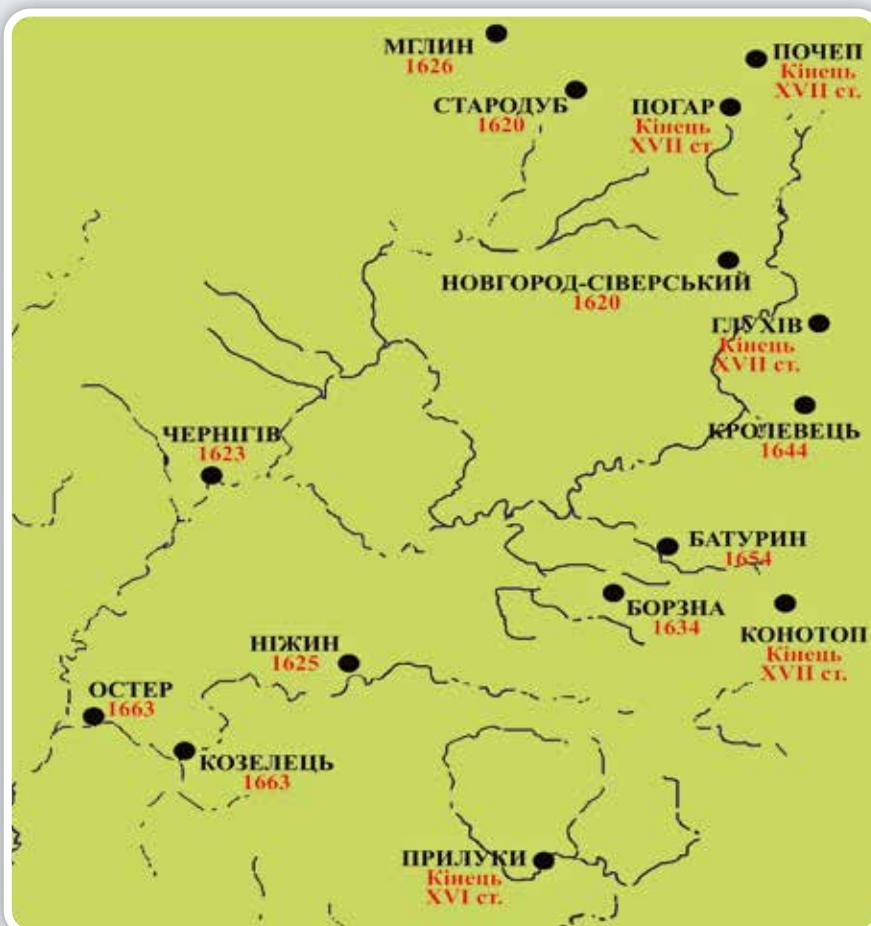

Прапор Чернігова XVIII ст.
(реконструкція І. Ситого, С. Леп'явка та Л. Посьмашної)

Відомий вислів: у XVII ст. кордон Європейської цивілізації проходив околицею найсхіднішого міста, яке мало магдебурзьке право. Зародження інституцій міського самоврядування на Чернігово-Сіверщині відноситься до часів приналежності до Речі Посполитої (1618–1648 рр.). У **1620 р.** магдебурзьке право отримав Стародуб, ймовірно, Новгород-Сіверський – хоча відповідного документу не знайдено. Натомість **27 березня 1623 р.** за привілеєм короля Сигізмунда III Вази магдебурзьке право отримав Чернігів. Він також надав місту герб та призначив Яна Куновського війтом (капітаном) чернігівського магістрату. На гербі та печатці Чернігова зображено святого Владислава «зі зброєю», який тримав у руці хоругву.

У **1625 р.** магдебурзьке право отримав Ніжин (також за привілеєм Сигізмунда III), згодом – Батурин (**1654**). У **1663 р.** король Речі Посполитої Ян II Казимир надав привілеї на самоврядування Козельцю та Остру. Королі Речі Посполитої, а в конкуренції з ними й московські монархи, добивалися підтримки міст. Тому царі підтверджували магдебурзьке право, навіть якщо це суперечило принципам самодержавної влади в Московії.

Поширення магдебурзького права на Чернігово-Сіверщині

Privilegium dicitur Prima Mensis Aprilis Anno Domini Mil-
 lesexcentis Sexcentis vigesimo Tertio Regnorum nostror-
 um Poloniae XXXVI Suetiae vero XXX Anno
 Sigismundi Rex Jacobus Zedzil S. R. Maior
 Przywilei Miastu Czerniecho-
 wu Pogranicznemu tak na pra-
 wo Maydeburskie iakoy inne
 wolności od króla J. M. S. nastane

Zygmunt u Czerniowieczy tym listem na swym naswie-
 czeniu potomne czasy y sy za dobluwa taskoy y opytynsio
 Boza pod szesstym Zawozaniem naszym przod za
 odwarza nas samych pod Smolensk a potym za expedi-
 tui W. n. asywie szego królowia Romara. Wtedy stawa sy
 na naszego pod stelis Moskiewska iakem sye Zamki
 Miasta y wsi sye Lantswa naszego ktore byl za przyod-
 kow naszych Zjadruzy nieprzyiaciel Moskiewski
 z tam wysy fortelnie rzyneui czasy odemiat y posiad-
 tak y Miasto nasze Czernichow szesstym zank nie przy-
 iaciel skich jest recuperowane y sye Lantswa naszego o-
 przywrcone My wpatruuy to y sye to Miasto przirani-
 cune Czernichow budue na miejscu obronnym w dalsz
 niecytko samo impoty nieprzyiaciel skich zymy wnie-
 aley granicem Lantswa naszego kowym zastawa
 bykmyze zygony tego ze uszech miar aby sye iako mi-
 barzy kzyepit y pomnagato y do yz do przychodzite
 azaym poty zniw sye przyeankem nieprzyiacielow y na-
 stym mebespieczeni hcom ostawato. o. z. z. byzmy do
 mego ludzke zn. t. sye kupce y zemiefniki w sye hke
 p. y. k. u. i.

Привілей короля Речі Посполитої Сигізмунда III
 м. Чернігову на магдебурзьке право 1623 р.

Печатка Чернігова

Печатка Ніжина

Печатка Остра

Печатка Коропа

Печатка Батурина

Печатка Глухова

Печатка Козельця

Печатка Стародуба

Печатка Сосниці

Печатка Прилук

Печатка Срібного

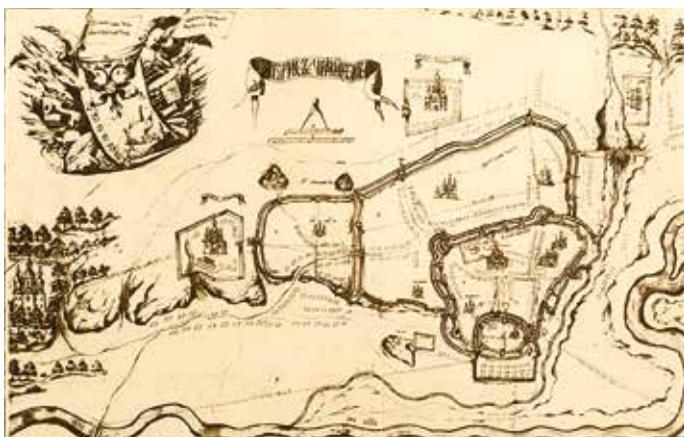

Володіння Чернігівського магістрату у першій половині XVII ст. (за І. Кондратьєвим)

В привілеях на самоврядування визначалися й межі міських володінь із врахуванням того, що місто зростатиме, та відповідно збільшуватимуться його потреби. В межу цих володінь потрапляли й навколишні села. Стосовно них місто виступало в якості колективного феодала – власника землі. Тобто, магістрат керував не лише містом, але містом разом із ближніми селами. Селяни платили місту певний податок. Приміські землі надавалися міщанам для ведення землеробства, випасу худоби, тримання городів тощо. Також земельні ділянки та наявні на них ліси, озера, сіножаті здавалися в оренду, що складало поважну частину прибутків. Те ж саме стосувалося надання міських земель під забудову та інші форми користування. Але продаж міських маєтностей суворо заборонявся, що рятувало місто від втрати території та зловживань влади.

«Абрис Чернігівський» (1706)

План Ніжина (1773)

Міщанин
(XVIII ст.)

Запровадження магдебурзького права на Чернігово-Сіверщині мало свою специфіку. У 1620-х рр. містами опікувався королевич Владислав. Спочатку війтами призначалися місцеві капітани, які за дорученнями королівської влади у Варшаві реалізовували свої владні повноваження. Магдебурзьке право не поширювалося на євреїв, яким королевич Владислав своїм універсалом заборонив селитися на Чернігово-Сіверщині. Міщани не повинні були приймати під свою юрисдикцію так званих «люзних людей», тобто вільних (тих, хто козакував). Але згодом ці обмеження пішли в минуле, насамперед, із початком Національно-визвольної революції у **1648 р.** Тоді напевно Чернігів та інші значні міста користувалися повним магдебурзьким правом, в тому числі стосовно вибору війта. Одними з перших міщанських війтів у Чернігові згадуються Ярема Полуботок (прадід гетьмана Павла Полуботка, чернігівський райця у 1637 р.) та Іван Скіндер (1649).

Прапор ніжинського цеху золотарів (XVIII ст.)

Міщанка
(XVIII ст.)

СТРУКТУРА МАГІСТРАТСЬКОГО ПРАВЛІННЯ

Ніжинський магістрат (1771),
архітектор А. Квасов

Печатка
ніжинського цеху
«сріблярів» (1786)

Магдебурзьке право реалізувалось через магістрат – орган станового міщанського самоврядування та суду. Магістрат очолював вїйт, який мав кількох заступників – бурмістрів. В середині XVIII ст. у Чернігівському магістраті згадувалися 3–5 бурмістрів. Вїйт та бурмістри очолювали міську раду, наглядали за міським господарством, відали всіма адміністративними та фінансовими справами міста. У складі магістрату діяли рада та лава (міський суд). Рада Чернігівського магістрату у XVIII ст. нараховувала в середньому 20 виборних представників – райців. Вони ухвалювали бюджет міста та документи, що регулювали життя міської громади. Більшість райців працювала на громадських засадах, але кілька з них виконували й адміністративні функції. Вони завідували різними сферами міського життя, зокрема, організацією оборони міста, збиранням торгових мит, підтриманням зв'язків із козацькою адміністрацією.

Однією з найважливіших функцій міського уряду було забезпечення благоустрою. До його компетенції належали нагляд за санітарним станом, ремонт мостів і гребель, утримання порому, протипожежна охорона та дотримання правопорядку. На сторожі благоустрою стояв відповідальний за санітарний стан райця – городничий.

Члени лави (в середньому шість чол.) вершили судочинство з цивільних та кримінальних справ, виносили по них вироки аж до смертних включно. З судовими справами була пов'язана посада возного, який вручав позови, супроводжував до суду відповідачів, свідків, засвідчував факти насильства та збитків, виконував рішення суду.

Посади (уряди) вїйта, бурмістрів, райців та лавників були виборними. Вибори проводились спочатку щороку, а у XVIII ст. – один раз на три роки. У них брали участь заможні міщани (мали нерухомість у місті). Основні вимоги до претендентів – «добрі, розумні, осілі в місті, віком від 25 до 70 років, не дуже багаті і не дуже бідні, з доброю славою, законнонароджені, охороняючі справедливість та правду, такі що не мають жадібності та злості, не лихварі, не двоєжонці тощо».

Грамота та знання правових норм також віталось.

Обов'язки вїйта за магдебурзьким правом:

«Вїйт ні перед ким іншим, тільки перед нами, тобто магістратом, і не інакше, а лише правом німецьким мусить відповідати тоді, коли буде закликаний до нас нашим листом. Вїйт уповноважений те наше місто в головних справах, судити, карати і стинати, і на кіл бити, і топити, як на те німецьке право магдебурзьке вказує».

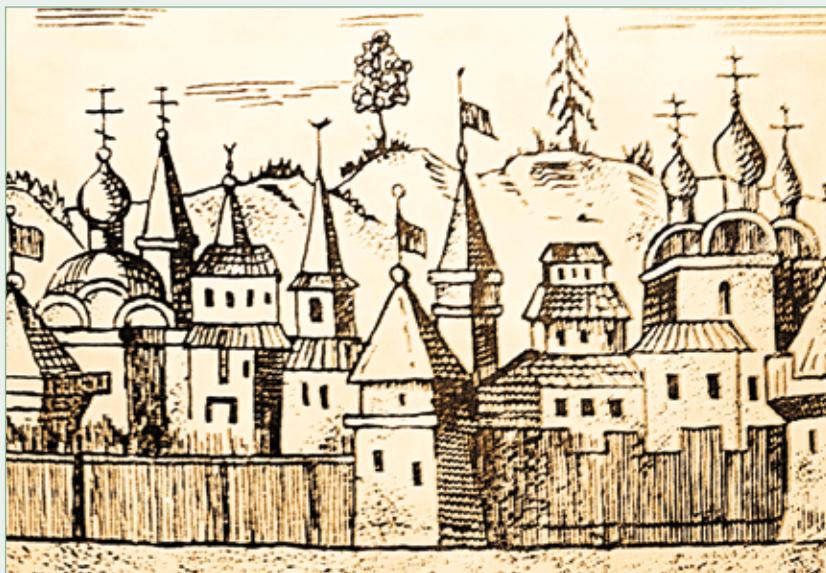
Гравюри Чернігова та Батурина (XVIII ст.)

Київська брама у Глухові
(1766–1769),
митниця Гетьманщини

Гравюра Глухова
(XVIII ст.)

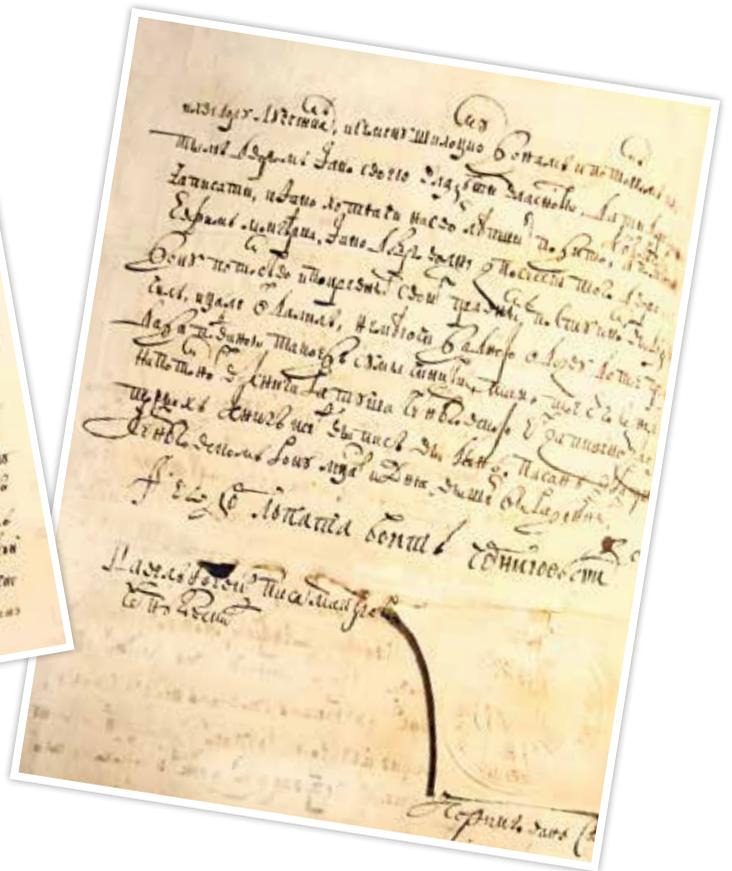
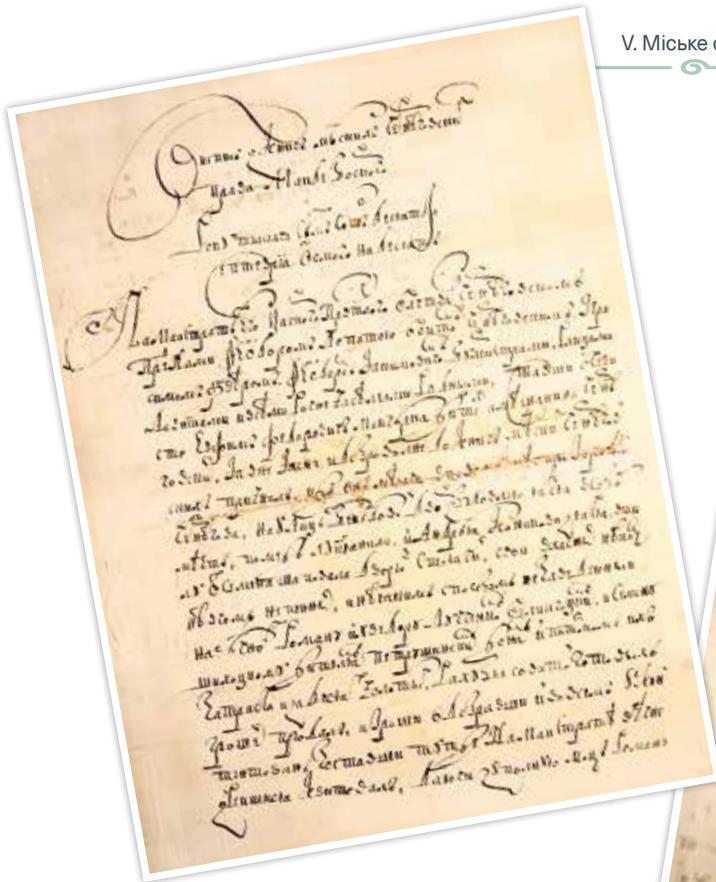

Магістратською канцелярією керував міський писар, якому у діловодстві допомагали підписки. Магістрат мав актові книги, печатку та скарбницю. В актових книгах реєструвалися документи про купівлю-продаж володінь, заповіти, чолобитні, царські грамоти тощо.

Міська скарбниця наповнювалась за рахунок податків (з купців та ремісників), чинних мит (торгових – із товарів, вагових – від ваги, помірних – від міри, мостових тощо), оренди міського майна (млини, лазні, гостинні двори, броварні, земельні ділянки). Добрі прибутки міста отримували від гуральництва та шинків.

Магістрати регулювали ціни на всі споживчі товари та крам, карали перекупників, контролювали точність ваг і мір, забороняли азартні ігри, заарештовували волоцюг та жебраків.

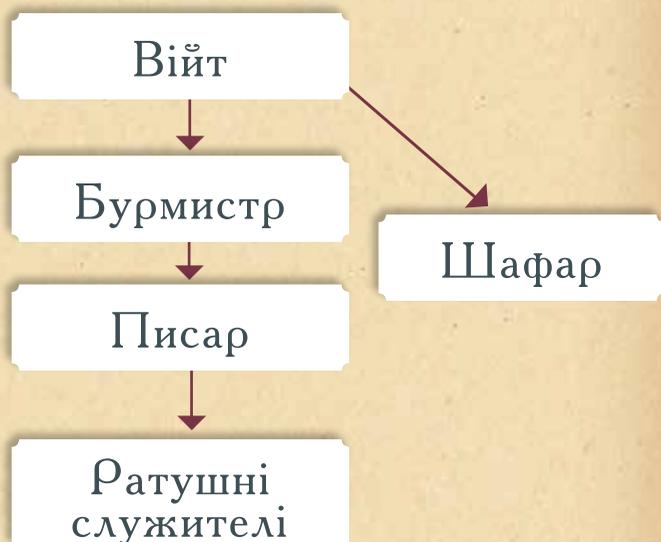
Самоврядування дбало про соціальну опіку над тими, хто потребував допомоги. Напевно тому до початку XVIII ст. в містах було дуже мало бідноти – до 3%. Однак місцями турбота про городян виявлялася надмірною. Збиранням місцевих податків займався шафар. Серед інших служителів згадувалися ключники, сторожі, осавульчики, поштарі, погоничі та кат. Важливою ознакою міст із магдебурзьким правом були ремісничі корпорації міщан – цехи.

Витяг із магістратських книг
за підписом Чернігівського в'їта
Федора Лопати (08.09.1710)

Міста, які не мали магдебурзького права, але все ж таки користувалися спрощеними правами територіального самоврядування, називалися ратушними. Ймовірно, вони могли отримати магдебурзькі привілеї за доби Речі Посполитої. Проте міщани не звертались за їх підтвердженням до гетьмана чи царя. Серед причин – розорення містечок внаслідок війн, можливість використовувати норми самоврядування навіть за відсутності юридичних актів та ін. Обґрунтовуючи своє право називатися міщанами та мати самоврядування, міські жителі посилались на попередню польську традицію та наявність у своїх містах торгів та цехів. Вони прагнули жити за тими самими засадами, хоча й не отримали на це формального підтвердження. На Чернігово-Сіверщині ратушними містами були Березна, Варва, Короп, Мена, Сосниця.

СТРУКТУРА РАТУШНОГО ПРАВЛІННЯ

У ратушних містах самоврядування зосереджувалося в ратуші, до складу якої входили бурмистр, писар та 3 – 5 служителів. У підпорядкуванні ратуші знаходилися міщани, цехи, торги та населення приписаних до неї маєтностей. Ратушне правління організовувало виконання загальноміських повинностей (будівництво та ремонт мостів, гребель, доріг, укріплень тощо).

Формально магістрати й ратуші як органи міщанської влади не залежали від полкових та сотенних урядів. Але в Гетьманщині вища влада належала гетьману, що на місцях реалізовувалася через полковників та сотників. Тому на зміну обмеженням Речі Посполитої прийшло втручання козацько-старшинської адміністрації. Полковники навіть віддавали свої розпорядження магістратам. У судових справах, якщо одну зі сторін представляв старшина чи козак, розгляд відбувався за безпосередньої участі полкового чи сотенного правління. Водночас гетьмани були схильні підтримувати міщан.

Ще одна суперечність склалася навколо ремісничих цехів. Раніше право на заняття ремеслом мали лише міщани, але згодом до цехів входили козаки та посполиті, які керувалися переважно гетьманськими або полковничими універсалами. Конкуренція між ними існувала також у сфері торгівлі та промислів. Міське населення та господарські відносини ратушних містечок знаходилися також у компетенції городового отамана.

У **1785 р.** у містах колишньої Гетьманщини імперська влада ліквідує міське самоврядування у формі магдебурзького права. Щоправда, магістрати діяли до **1831 р.**, але їх повноваження зводились переважно до виконання судових функцій. Ратуші також стали судовими установами. Виконавча влада сконцентрована у щойно створених шестигласних міських думах. Однак їхня діяльність спиралася на засади централізованого управління, що не передбачало жодної автономності для міських інституцій. Отже, традиція самоврядування в містах Чернігово-Сіверщини на деякий час була перервана.

Ратуша у Коропі XVIII ст.
(реконструкція О. Бондаря)

Розділ VI

Система управління Чернігівщиною в 1782–1917 роках

Після ліквідації полково-сотенного устрою на Лівобережжі та Гетьманщини як форми української козацької держави, російська імперська влада у **січні 1782 р.** створила на території Чернігово-Сіверщини два намісництва: Чернігівське та Новгород-Сіверське. Відповідно, на ці території поширювалася загально-імперська система органів управління. Вищою ланкою в ній було намісницьке правління на чолі з намісником, якого призначав безпосередньо російський монарх. Для місцевих еліт ситуація пом'якшувалася тим, що вони отримали більшість посад у нових адміністративних структурах.

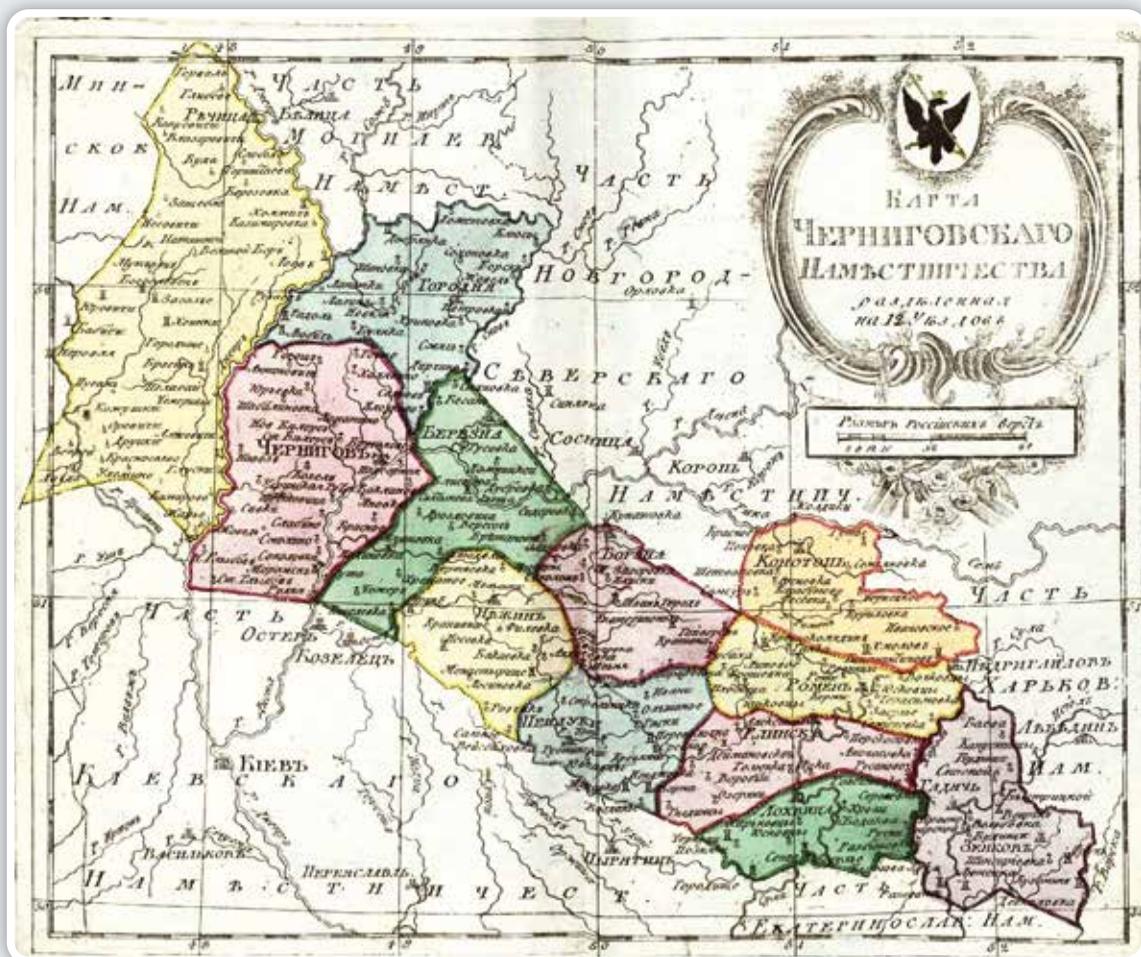
Цивільний мундир чиновника Чернігівського намісництва (1794) ✓

Цивільний мундир чиновника Новгород-Сіверського намісництва (1794) ✓

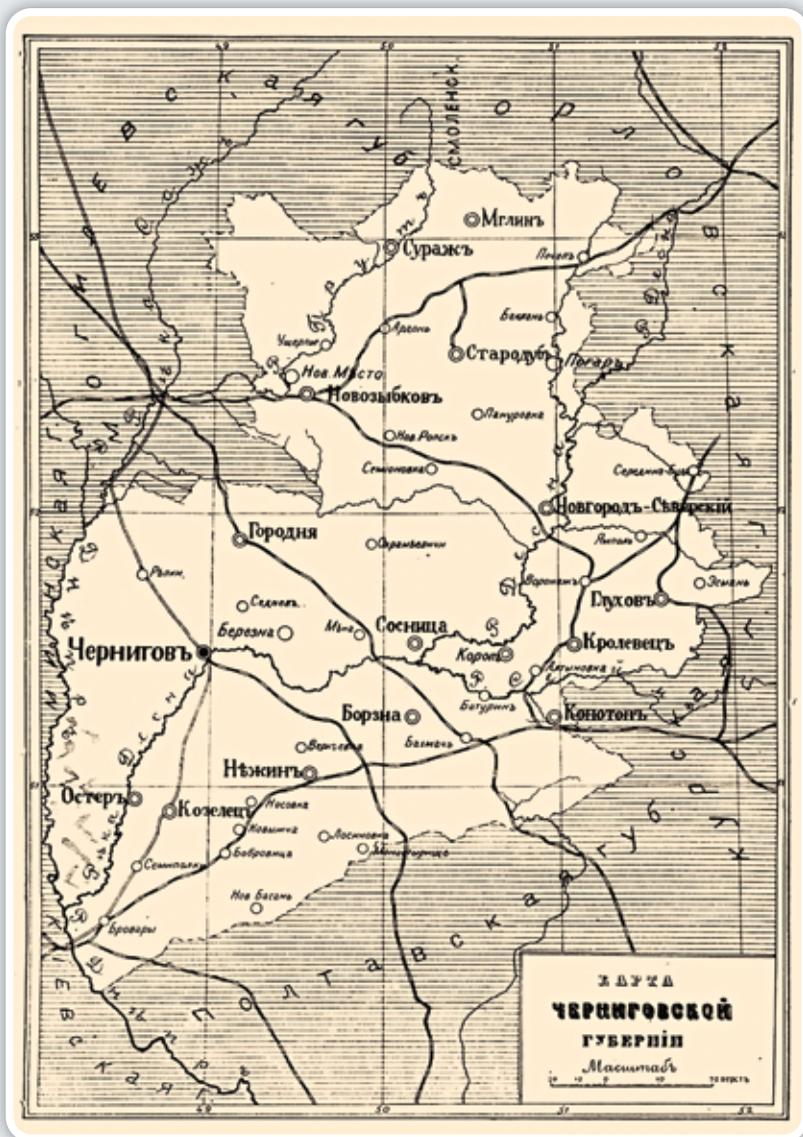
Карта Чернігівського намісництва (кінець XVIII ст.)

Герб Чернігівської губернії

Карта Чернігівської губернії (1808–1917) – з видання «Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона»

Печатки Чернігівського дворянського зібрання (кінець XVIII ст.)

Печатка Чернігівського губернського правління (1861)

Печатка Новгород-Сіверського дворянського зібрання (кінець XVIII ст.)

У **1796 р.** намісництва були ліквідовані. Натомість утворено Малоросійську губернію з центром у Чернігові. Ця губернія охоплювала територію всієї колишньої Гетьманщини. **27 лютого 1802 р.** указом Сенату Малоросійську губернію поділили на Чернігівську та Полтавську губернії (до останньої належали Прилуки).

СТРУКТУРА ГУБЕРНСЬКОГО ПРАВЛІННЯ

До 1918 р. Чернігівська губернія складалася з 15 уездів: Борзнянський, Глухівський, Городнянський, Козелецький, Кролевецький, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Остерський, Сосницький, Чернігівський, Мглинський, Новозибківський, Стародубський та Суразький.

Губернія залишалася аграрним краєм із великим поміщицьким землеволодінням, відробітками, селянським малоземеллям. Промисловість була майже не розвинута: на початок ХХ ст. діяли 198 дрібних заводів і фабрик, де працювало до 24 тис. осіб. Навіть губернський центр Чернігів залишався типовим провінційним містом чиновників, поступаючись за чисельністю населення торговельному Ніжину.

**Чернігівська губернія (1856).
Листівка з сувенірного набору**

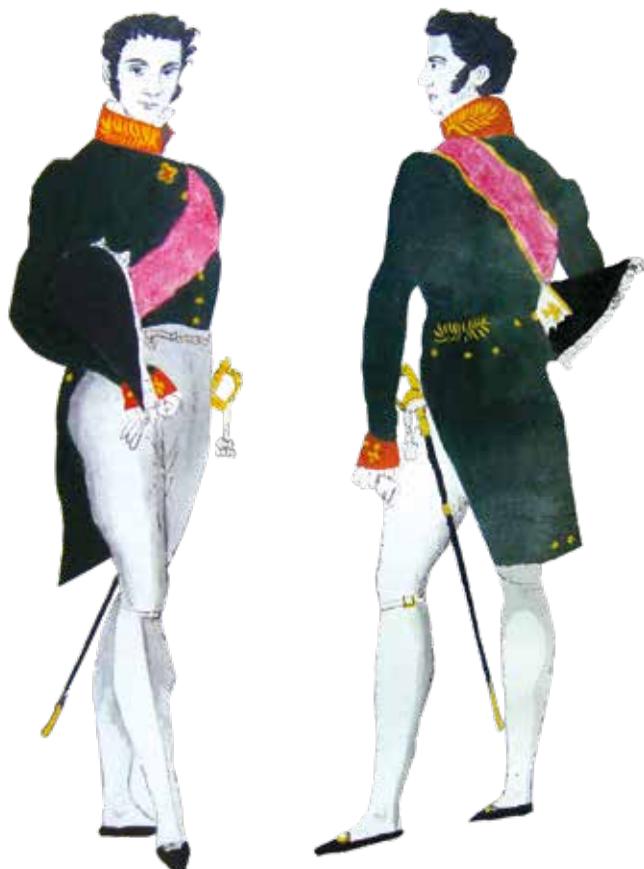
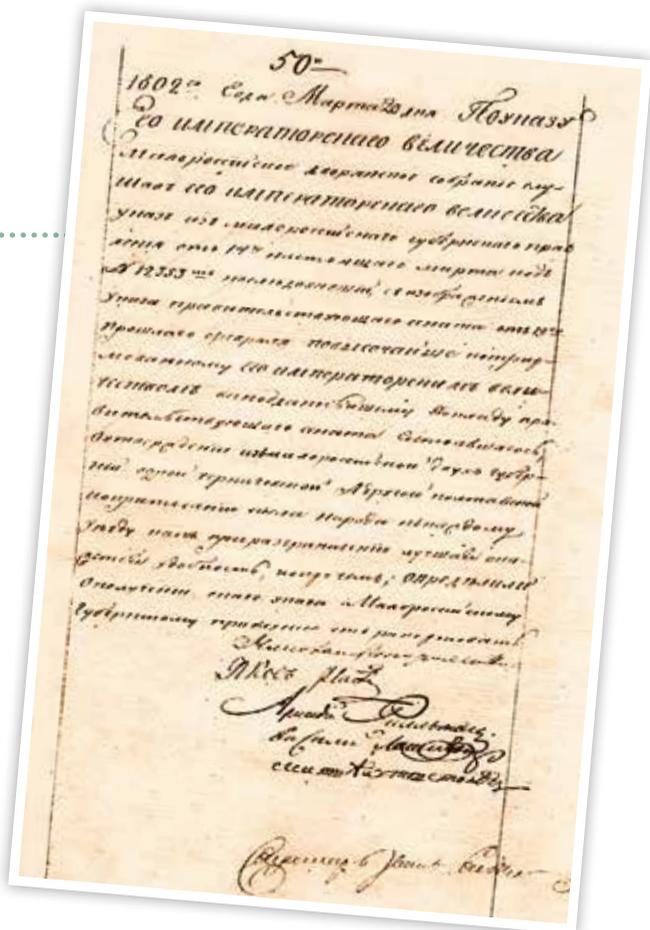

Протокол Чернігівського дворянського
депутатського зібрання про утворення
Чернігівської та Полтавської губерній
(20.03.1802)

Місцева влада у вигляді численних установ перебувала під повним контролем губернатора, який був центром адміністративного та світського життя в губернії.

Він призначався імператором, підпорядковувався йому та Міністерству внутрішніх справ. Губернатору належала вся повнота виконавчої влади. Він здійснював керівництво та контроль за діяльністю місцевої адміністрації, забезпечував практичну реалізацію урядових указів та розпоряджень, дотримання порядку в губернії.

Для виконання зазначених функцій губернаторові підпорядковувались правоохоронні органи (міська та повітова поліція), всі військові частини та команди, що перебували на території губернії. Губернатор мав право викликати до себе для пояснень усіх без винятку посадових осіб губернії, навіть якщо вони були вищі за рангом або класом. Він міг проводити у будь-який час ревізії всіх губернських установ. Щорічно або раз на два роки губернатор здійснював огляд губернії. Звіт надсилався цареві, копії – Міністерству внутрішніх справ. Губернатор міг припиняти збори приватних товариств, клубів та артілей, якщо в їхніх діях вбачав небезпеку для держави.

Мундир губернського
предводителя дворянства
(1832)

▲ Будинок дворянських зібрань
у Чернігові (1870)

Мундир уездного
предводителя дворянства
(1832)

Управління регіоном губернатор здійснював за допомогою своєї канцелярії та різнопрофільних губернських установ. Канцелярія була виконавчим органом при губернаторі, діяла у 1802–1917 рр. Важливе місце в системі органів влади займало Губернське правління, яке безпосередньо здійснювало управління губернією. Його діяльність спрямовувалася губернатором. Воно складалося з загального присутствія та канцелярії, охоплювало всі напрями управління губернією, крім питань, що належали до компетенції канцелярії губернатора.

Канцелярія губернського правління складалася з 4 відділень. Перше відділення відповідало за оприлюднення законів і постанов, контролювало просування справ, займалось добором кадрів; друге – стежило за виконанням справ з «охорони віри, благочестя і добрих «нравів»; третє – здійснювало нагляд за особами, що проживали в губернії під наглядом, контролювало стан мостів, доріг, пошти та медичних установ. Четверте відділення відповідало за фінансові питання, відало будівництвом казенних приміщень, розвитком сільського господарства, промисловості й торгівлі. Потік справ, що проходив через губернське правління, був величезний – щоденно губернатор мав підписувати в середньому 270 паперів.

▲ Будинок Чернігівського губерньського правління (1780)

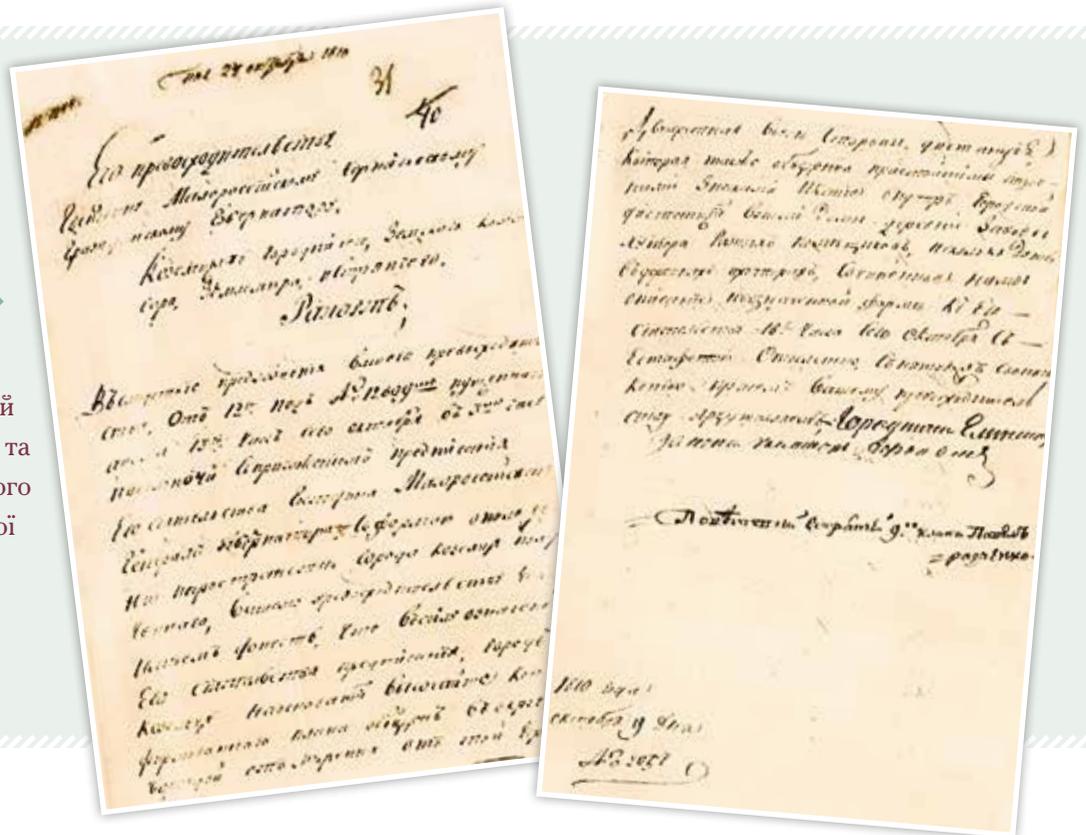
Реформи, що здійснювалися в Російській імперії у 60–70-х рр. XIX ст., зумовили утворення допоміжних колегіально-дорадчих органів у структурі управління губернією. Ними стали «присутствія», які контролювали діяльність земського, міського та селянського самоврядування, вели питання землеволодіння, рекрутських наборів, податків та ін.

Фінансовими питаннями (збором податків, митних, кабацьких та інших зборів та платежів, їх розподілом тощо) займалася Казенна палата, яку очолював віце-губернатор. Поліцейську службу в губерньських містах очолював поліцмейстер, в уездних – городничий, міських кварталах – пристави та надзирателі.

▼ Будинок-резиденція Чернігівського губернатора (1896)

Репорт
Козелецького
городничого щодо
надання відомостей
про розташування та
площу Козелецького
уезду Чернігівської
губернії (10.1810)

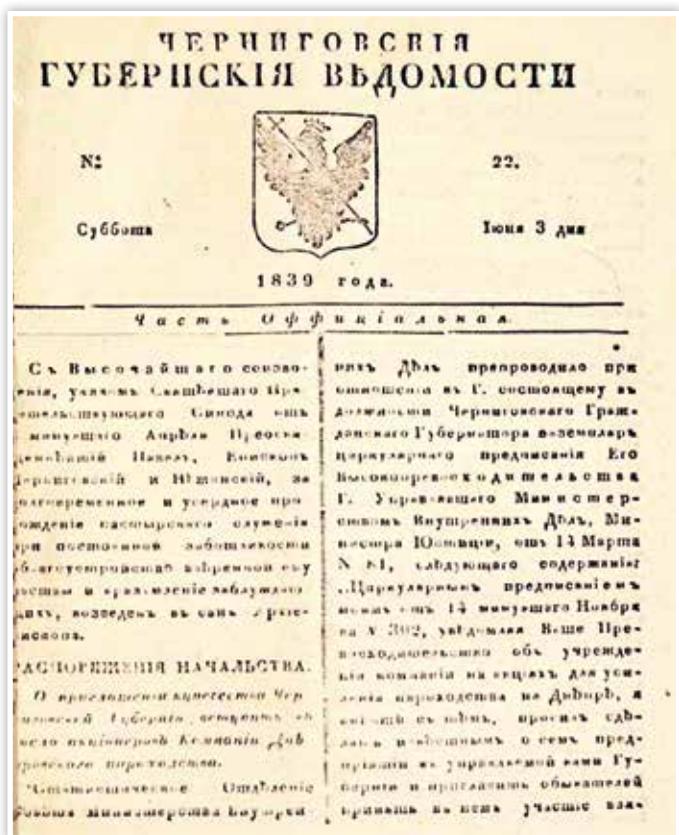

Обязанности гражданскихъ губернаторовъ вообще § 1.

Гражданские Губернаторы, какъ непосредственные Начальники вверенныхъ имъ Высочайшею ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА ВОЛЕЮ губерній, суть первые въ оныхъ блюстители неприкосновенности верховныхъ правъ Самодержавія, пользы Государства и повсеместнаго, точнаго исполненія законовъ, уставовъ, Высочайшихъ повеленій, указовъ Правительствующаго Сената и предписаній Начальства. Имея постоянное и тщательное попеченіе о благъ жителей всхъ состояній управляемаго ими края и вникая въ истинное его положеніе и нужды, они обязаны действомъ данной имъ власти охранять повсюду общественное спокойствіе, безопасность всхъ и каждого и соблюденіе установленныхъ правилъ, порядка и благочинія. Имъ поручены и принятіе мръ для сохраненія народнаго здравія, обезпеченія продовольствія в Губерніи; доставленіе страждущимъ и безпомощнымъ надлежащаго призрнія, и высшій надзоръ за скорымъ отправленіемъ всхъ законныхъ постановленій и требованій.

(«Общій наказъ гражданскимъ губернаторамъ» (03.06.1837),
«Полное собраніе законовъ Россійской имперіи»
(1825–1881), т. 12, отд. 1, № 10303)

Чернігівські губернатори

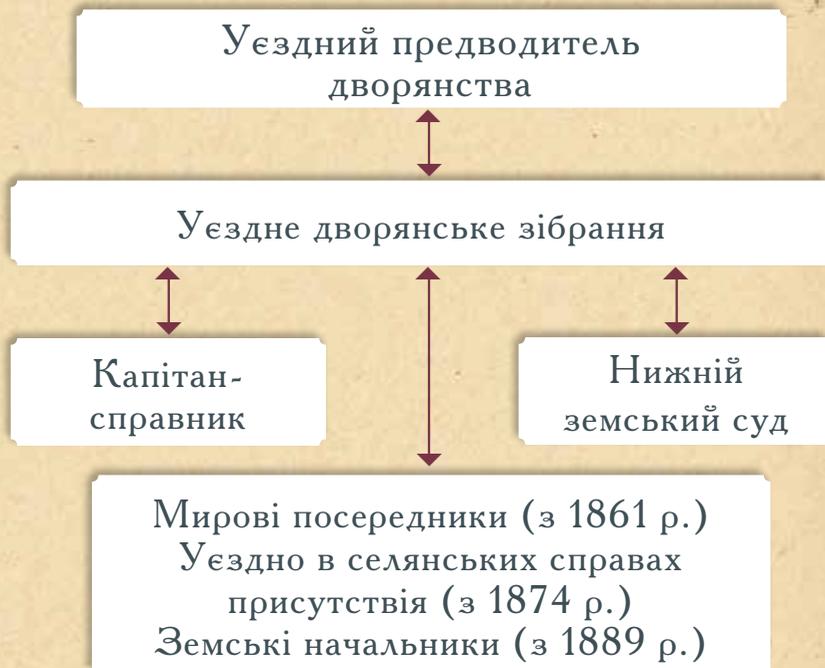

«Чернігівські губернські вѣдомості»
(офіційна та неофіційна частина)

1. ФРЕНСДОРФ Іван Васильович (1802–1813)
2. БУТОВИЧ Олексій Петрович (1813–1818)
3. ФРОЛОВ-БАГРЕЄВ Олександр Олексійович (1818–1824)
4. МОГИЛЬОВСЬКИЙ Павло Іванович (1824–1828)
5. ЖУКОВ Микола Іванович (1828–1839)
6. ШЕРЕМЕТЬЄВ Василь Олександрович (1839–1841)
7. ГЕССЕ Павло Іванович (1841–1855)
8. АННЕНСЬКИЙ Олександр Миколайович (1855–1857)
9. Шабельський Катон Павлович (1857–1861)
10. ГОЛІЦИН Сергій Павлович (1861–1870)
11. ПАНЧУЛІДЗЕВ Олексій Олександрович (1870–1875)
12. ДАРАГАН Михайло Петрович (1876–1878)
13. ШОСТАК Анатолій Львович (1878–1881)
14. ШАХОВСЬКИЙ Сергій Володимирович (1881–1885)
15. АНАСТАСЬЄВ Олександр Костянтинович (1885–1892)
16. ВЕСЬОЛКІН Михайло Михайлович (1892–1893)
17. АНДРІЄВСЬКИЙ Євген Костянтинович (1893–1903)
18. ХВОСТОВ Олексій Олексійович (1903–1906)
19. РОДІОНОВ Микола Матвійович (1906–1909)
20. МАКЛАКОВ Микола Олексійович (1909–1912)
21. СТЕРЛІГОВ Ілля Іванович (1913–1914)
22. ЛАВРИНОВСЬКИЙ Микола Миколайович (1914–1916)
23. КЕЛЕПОВСЬКИЙ Аркадій Іполитович (1916)
24. ГРЕВЕНІЦ Микола Олександрович (1916–1917)

УЄЗДНЕ (ПОВІТОВЕ) УПРАВЛІННЯ

Виконувати владні функції губернському правлінню допомагали здійснювати губернські та уездні дворянські зібрання, засновані на підставі Жалуваної грамоти дворянству 1785 р. Йдеться про органи станової дворянської корпорації в губерніях та уездах Російської імперії. Дворянські зібрання скликалися з дозволу губернатора раз на три роки (за необхідності – частіше) для виборів посадових осіб, розгляду пропозицій з боку влади та обговорення станових потреб. Право голосу на зібранні визначалося віковим, майновим та службовим цензом.

Дворянські зібрання обирали губернських та уездних предводителів, засідателів верхнього земського та совісного судів, повітових та окружних суддів, земського справника (капітана-справника), засідателів уездного та нижнього земського судів, депутатів для складання дворянських родовідних книг. За законністю постанов дворянства стежив відповідно губернський та уездний стряпчий.

Відповідно в уезді вся виконавча влада фактично належала уездному дворянському зібранню, а його предводитель мав величезний вплив на дії уездних властей. Обов'язки обраних дворянами уезду капітана-справника та засідателів нижнього земського суду (2–3 чол.) відповідали функціям губернатора та губернського правління в губернії.

Капітан-справник як вищий адміністративно-поліцейський посадовець в уезді та представники суду відповідали за виконання урядових розпоряджень, своєчасне надходження податків, стан шляхів, протипожежну безпеку, протидію епідеміям, нагляд за торгівлею, санітарними умовами, політичною благонадійністю мешканців уезду. Капітан-справник проводив попереднє слідство в судових справах. Система підвладних губернатору органів державного управління губернією проіснувала до березня 1917 р.

Форма канцелярського служителя (1832)

ГУБЕРНАТОРИ ЧЕРНІГІВЩИНИ

ГОЛИЦІН СЕРГІЙ ПАВЛОВИЧ
(1815–1887)

Чернігівським губернатором призначений 17 лютого 1861 р. Походив із давнього князівського роду, народився у Петербурзі. З 19 лютого під його керівництвом, для проведення селянської реформи, почало діяти губернське у селянських справах присутствіє. У 1864 р. займався впровадженням земської реформи. За його

підтримки у 1865 р. відкриті жіноча гімназія та видані «Матеріали для географії и статистики России. Черниговская губерния». Залишив посаду губернатора у 1870 р.

**ДАРАГАН
МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ**

Губернатором призначений 2 січня 1876 р. Походив із дворянського роду Дараганів. Сприяв виходу «Черниговской газеты» та заснуванню в Чернігові громадської бібліотеки. Під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. разом із

дворянством організував у місті розміщення та лікування поранених. Посаду губернатора залишив у 1878 р.

**ПАНЧУЛІДЗЕВ
ОЛЕКСІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ**
(1819–1888)

Посаду Чернігівського губернатора обіймав з 1870 р. Походив із грузинського дворянського роду. За час його управління територією губернії прокладені Курсько-Київська (1870) та Ліваво-Роменська залізниці (1873). За його підтримки почало видаватися «Особое прибавление к

Черниговским губернским ведомостям». Підтримував ідею видання газет «Черниговский листок» та «Черниговский курьер». Склав повноваження у грудні 1875 р.

**АНАСТАСЬЄВ
ОЛЕКСАНДР
КОСТЯНТИНОВИЧ**
(1837–1900)

Губернатором призначений 11 квітня 1885 р. Походив із дворян Херсонської губернії. Обіймав посади половецького (1877), тамбовського (1881) віце-губернатора, пермського губернатора (1882). У 1884 р. був членом комісії з реорганізації місцевого правління імперії. Доклав зусиль для благоустрою Чернігова, обраний церковним старостою Спаського собору. У 1889 р. брав участь в організації збору коштів для реставрації храму. Склав повноваження у липні 1892 р.

**АНДРІЄВСЬКИЙ
ЄВГЕН КОСТЯНТИНОВИЧ**
(1848–1917)

Губернатором став 4 грудня 1893 р. За нього в Чернігові збудовані нові шкільні приміщення, водогін, електростанція, цегельня, облаштовано Костянтинівський парк на валу, у 1896 р. заснована губернська архівна комісія та музей старожитностей В.В. Тарновського. За його підтримки відкрите Чернігівське реальне училище (1902 р.), дитяча землеробсько-ремісничка виправна колонія та школа для глухонімих (1901 р.). У 1903 р. Андрієвський склав повноваження та виїхав із Чернігова.

**МАКЛАКОВ
МИКОЛА ОЛЕКСІЙОВИЧ**
(1871–1918)

Призначений губернатором 21 червня 1909 р. Походив із дворянського роду, дійсний статський радник, камергер. За його наказом у квітні 1910 р.

придушено селянський виступ у селі Безуглівці Ніжинського уезду, в 1911 заборонено діяльність чернігівської «Просвіти». Перебував у конфлікті з губернським земством, яке звинувачувало його в тиску на вибори до IV Державної думи. 5 вересня 1911 р. зустрівся у Чернігові імператора Миколу II. Залишив посаду у грудні 1912 р. 21 лютого 1913 р. призначений міністром внутрішніх справ Російської імперії. Розстріляний чекистами.

Розділ VII

Земські установи (1861–1917)

ІВАН ПЕТРУНКЕВИЧ (борзнянський уездний та чернігівський губернський гласний у 1874–1882 рр.) про діяльність земств:

«Основная программа наша заключалась в том, чтобы земские учреждения превратить в школу самоуправления и этим способом подготовить страну к конституционному государственному устройству... Реформе самоуправления должно было предшествовать уничтожение всех привилегий, полное уравнение всех граждан в гражданских и политических правах и уничтожение сословий, разъединяющих граждан».

Поява земських установ започаткувала відродження традицій місцевого самоврядування на Чернігово-Сіверщині. За «Положением о губернских и уездных земских учреждениях» від 1 січня 1864 р. створення губернських та уездних земств доручалося губернаторам та діючим під їх керівництвом тимчасовим губернським комітетам та уездним комісіям.

24 червня 1864 р. розпочав свою діяльність чернігівський тимчасовий губернський комітет під головуванням губернатора С.П. Голіцина. Протягом лютого – березня 1865 р. в уездах пройшли вибори гласних до уездних земських зібрань. У червні–липні 1865 р. земські зібрання 15 уездів губернії обрали гласних на губернське земське зібрання.

Губернське земське зібрання скликалося раз на рік, очолював його губернський предводитель дворянства. Виконавчим органом стала губернська земська управа, що розпочала свою діяльність у Чернігові 5 жовтня 1865 р. Її голова та члени обиралися з середовища губернського земського зібрання. Управа підпорядковувалася губернатору та ним контролювалася. Уездні земські зібрання очолювали уездні предводители дворянства; на їх сесіях гласні обирали на **три роки** уездні земські управи. Вони виконували ті самі функції, що й губернська земська управа.

Земства займалися питаннями розвитку економіки, забезпечення населення продовольством, утримання в належному стані шляхів сполучення, розвитку народної освіти, медицини, ветеринарії. Асигнування на освіту та медицину посідали перше місце у видатках земств, причому витрати на медицину подвоювалися кожні десять років.

Будинок Чернігівської губернської земської управи (світлина початку ХХ ст.),
нині — Чернігівська обласна державна адміністрація

СТРУКТУРА ЗЕМСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

ГУБЕРНСЬКЕ ЗЕМСТВО

На земські установи покладалася санітарно-гігієнічний контроль місцевості, протипожежна безпека, сприяння поліпшенню добробуту населення, рівня землеробства, промисловості, торгівлі, утримання земської пошти, шкіл, лікарень, благодійних закладів. Також земства мали виділяти кошти на утримання деяких урядових установ, зокрема, в'язниць.

У Чернігові видавався «Земский сборник Черниговской губернии», який виходив впродовж 1865–1915 рр. У 1904 р. його тираж становив 1800 примірників. На той час лише 16 з 34 губерньських земств мали свої газети та журнали.

У 1876–1886 рр. при губерньській земській управі діяло статистичне відділення, у якому працювали М.О. Константинович, О.О. Русов, П.П. Червінський, О.П. Шликевич та ін. Воно здійснило статистичне обстеження Чернігівської губернії. Підсумком цього стали 15 томів «Материалов для оценки земельных угодий Черниговской губернии».

▲ Службовці Чернігівського губерньського земства

Чернігівське губерньське земство відрізнялося українофільством, що проявлялося у громадській діяльності, видавничій справі, архітектурі – зокрема, поширенні стилю українського модерну під час будівництва за кошти земства. Однак діяльність земських установ здійснювалася за умов постійних обмежень та жорсткого контролю з боку державної адміністрації. Голоували на засіданнях губерньського та уездних земств предводителі дворянства. Журнали засідань проходили цензуру губернатора.

▼ Звіти та доповіді Чернігівської губерньської та уездних земських управ

Земські школи

← Варва (Полтавська губернія)

✓ с. Лемеші

Земствам різних губерній заборонялося спілкуватися між собою. Тому земські діячі Чернігівської губернії (І.І. Петрункевич, В.О. Савич, О.П. Карпінський, О.Ф. Ліндфорс, М.О. Константинович, О.О. Русов та ін.) вели активну боротьбу за розширення повноважень земств та налагодження зв'язків зі своїми колегами з інших губерній.

Вони виступили за розширення прав громадян, свободу слова та наголошували на необхідності встановлення конституційного ладу в державі. У відповідь на це царський уряд видав нове «Положение о губернских и уездных земских учреждениях», затверджене імператором Олександром III **12 червня 1890 р.** (контрреформа). У земських зібраннях зменшувалася кількість гласних від селян та міщан.

Для контролю над земствами засновувалися губернські у земських справах присутствія під головуванням губернатора. Було запроваджено два виборчі зібрання, окремо для дворян та почесних громадян, купців та міщан. Селяни ж мали обирати гласних окремо від інших станів на волосних сходах. Але вони обирали лише кандидатів у гласні (по одному від волості).

З представлених на розгляд кандидатур гласних призначав вже сам губернатор. Євреї до участі у земському самоуправлінні не допускались. Додатково до складу губернського земства вводились уездні предводители дворянства, керуючі державними маєтностями та депутати від духовного відомства.

✓ с. Озеряни (Полтавська губернія)

✓ с. Степанівка

Ніжинська земська лікарня
та її персонал
(кінець XIX–початок XX ст.)

Комплекс будівель
Глухівської земської лікарні
(80–90-ті рр. XIX ст.)

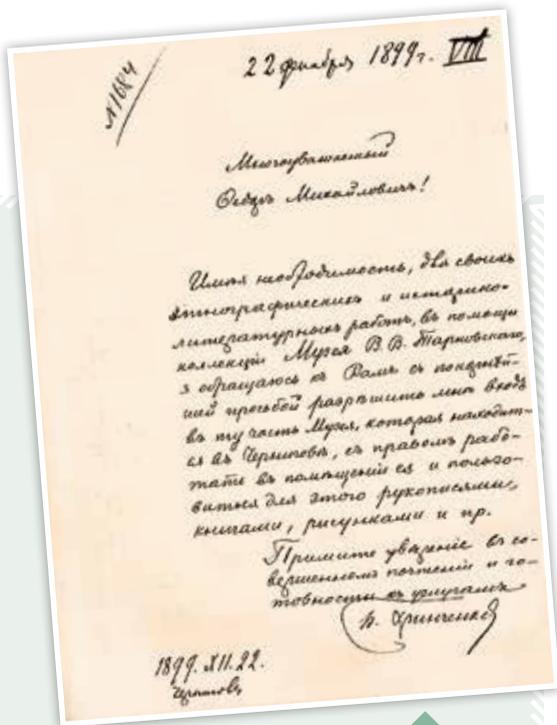

Будинок Остерського повітового земства

Земська лікарня у Сосниці (кінець XIX ст.)

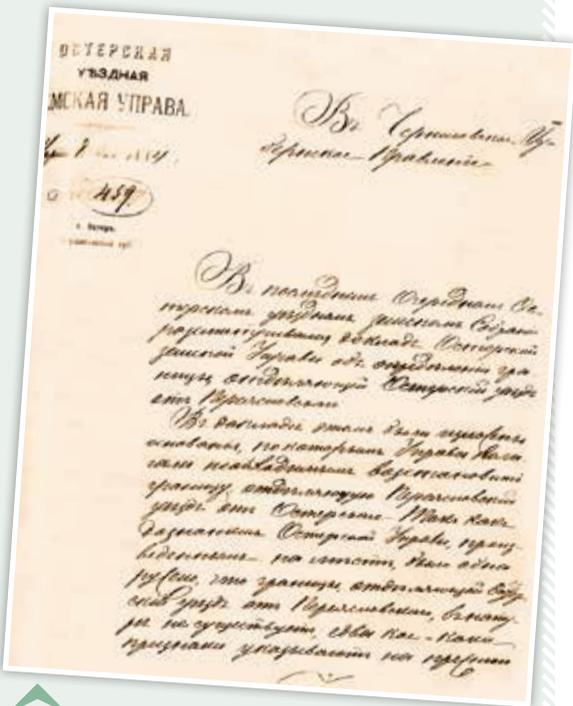
Лист письменника Б. Грінченка до голови Чернігівської губерньської земської управи (22.12.1899)

Будинок Новгород-Сіверського уездного земства

Будинок Чернігівського уездного земства

Лист з Остерської уездної земської управи до Чернігівського губерньського правління з приводу визначення кордону між Остерським уездом Чернігівської та Переяславським уездом Полтавської губернії (08.04.1884)

Будинок Сосницького уездного земства

Будинок міської думи та уездного земства у Глухові

«Земский сборник» (1886)

«Черниговская земская газета» (1917)

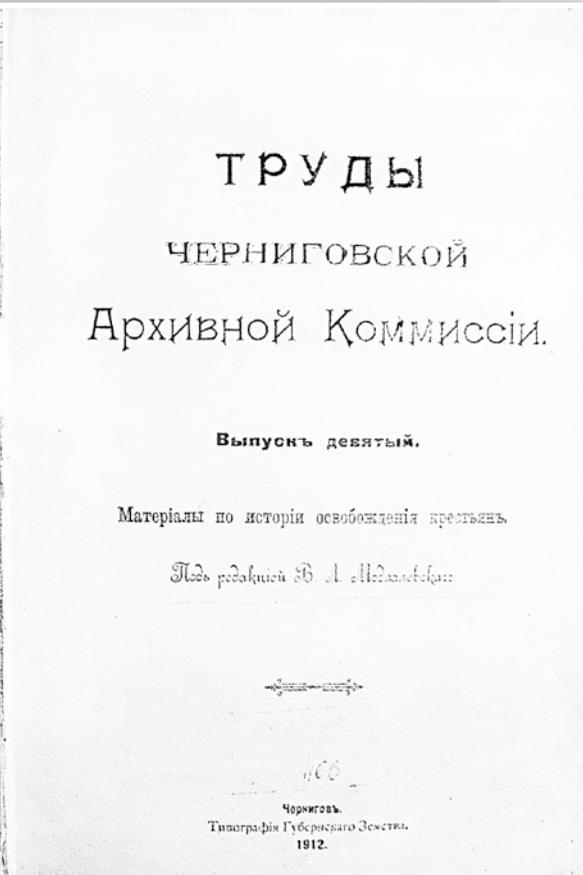
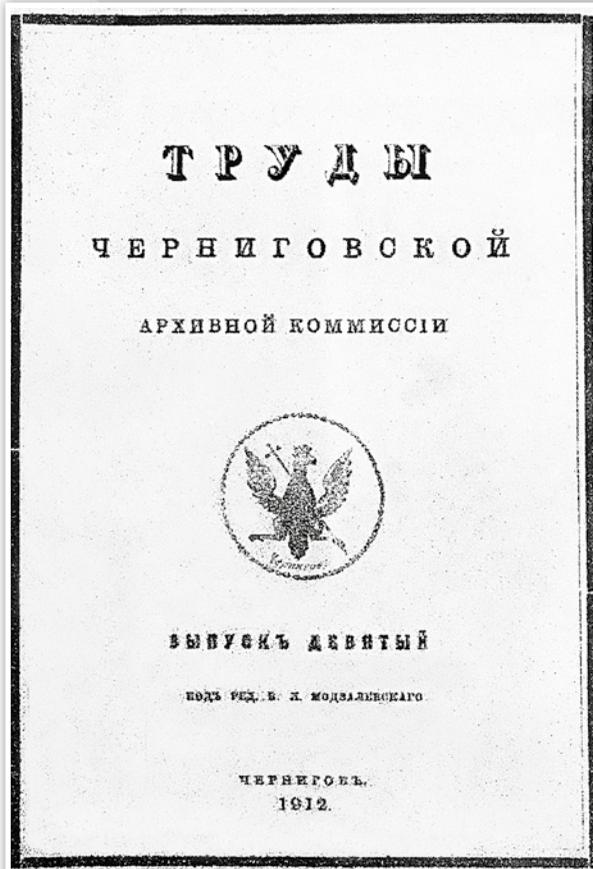

«Земский врач» (1890)

«Черниговская земская неделя» (1913)

Видання друкарні Чернігівського губерньського земства

▲ Засідання Чернігівського земського зібрання у будинку дворянських зібрань (фото XIX–поч. XX ст.)

Але й за таких умов земства продовжили свою діяльність, брали участь у громадських, наукових та культурних заходах. У **1908 р.** чернігівське земство взяло участь в організації XIV археологічного з'їзду в Чернігові. Під час Першої світової війни земські установи опікувалися забезпеченням діючої армії одягом, продовольством, фуражем; лікуванням поранених воїнів, утриманням біженців та евакуйованих із західних губерній Російської імперії установ. Протягом другої половини XIX ст. відбувалася своєрідна підготовка земських установ до перетворення їх на справжні органи місцевого самоврядування.

Голови Чернігівської губернської земської управи

1. ТРОЦИНА Костянтин Єлисейович
(1865–1866)

2. КАРПІНСЬКИЙ Олександр Павлович
(1866–1870)

3. ХАНЕНКО Олександр Іванович
(1870–1874)

4. КОНСТАНТИНОВИЧ Микола Олександрович
(1883–1886)

5. ХИЖНЯКОВ Василь Михайлович
(1886–1896)

6. УМАНЕЦЬ Федір Михайлович
(1896–1901)

7. СВЄЧИН Олексій Олександрович
(1901–1904;
1905–1906; 1917–1918)

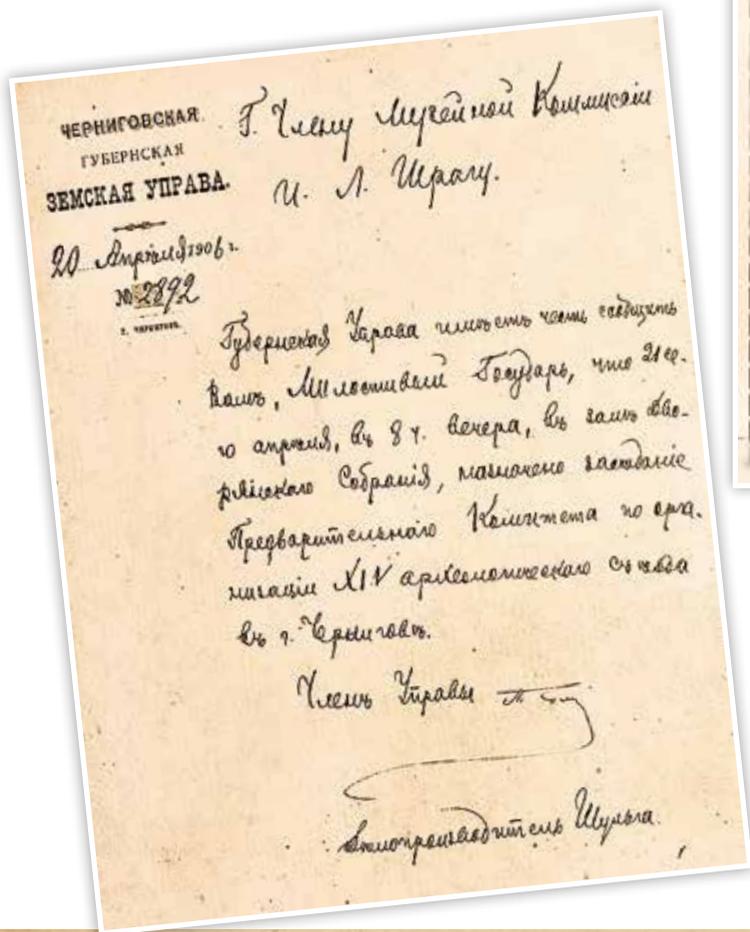
8. САВИЦЬКИЙ Микола Петрович
(1906–1913)

9. БАКУРИНСЬКИЙ
Олексій Олександрович
(1914–1917)

Земські діячі — члени I Державної думи від Чернігівської губернії

Агітаційне оголошення Партії народної свободи на користь кандидатів до I Державної Думи О.О. Муханова, О.О. Свечина та І.Л. Шрага (Газета «Десна», 1906, № 5, с.1)

Лист від Чернігівської земської управи І. Шрагу (20.04.1906)

ГОЛОВИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ ЗЕМСЬКОЇ УПРАВИ

**ТРОЦИНА
КОСТЯНТИН ЄЛИСЕЙОВИЧ
(1827–1914)**

Перший голова управи (1865–1866). Походив із дворянсько-старшинського роду Прилуцького уезду Полтавської губернії. У 1860 р. обраний головою Ніжинської межової комісії. З липня 1864 р. член Чернігівського тимчасового губернського комітету для місцевих розпоряджень щодо введення в дію Положення про земські установи. У 1887–1905 рр. був предводителем дворянства Ніжинського уезду. Неодноразово обирався губернським гласним до складу чернігівського губернського земського зібрання.

**КАРПІНСЬКИЙ
ОЛЕКСАНДР ПАВЛОВИЧ
(1835–1883)**

Голова губернської управи у 1866–1870 та 1874–1877 рр. Походив із дворянського роду Чернігівського уезду. У 1865, 1880–1882 рр. обирався гласним земського зібрання Сосницького уездного та Чернігівського губернського зібрань, член губернської земської управи. Домігся урядової допомоги населенню голодуючих північних уездів губернії. Брав активну участь у створенні Чернігівського міського банку, який очолював у 1875–1880 рр.

**КОНСТАНТИНОВИЧ
МИКОЛА ІВАНОВИЧ
(1844–1886)**

Голова губернської земської управи у 1884–1886 рр. Походив із дворянської родини Чернігівського уезду. У 1865–1875 рр. – вчитель історії та географії Чернігівської чоловічої гімназії. З 1874 р. – чернігівський уездний гласний та губернський гласний. Завдяки йому у 1875 р. при губернській земській управі утворено статистичне відділення. Гласний Чернігівської міської думи у 1878–1883 рр. У 1880 р. очолив міський громадський банк. У 1885 р. обраний почесним мировим суддею Чернігівського уезду.

**УМАНЕЦЬ
ФЕДІР МИХАЙЛОВИЧ
(1841–1917)**

Голова губернської земської управи у 1896–1901 рр. У 1874 р. обраний гласним земського зібрання Глухівського уезду. У 1877–1882 та 1886–1901 рр. – губернський гласний. У 1887 р. обраний головою Глухівської земської управи. Налагоджував архівну та статистичну справу в губернії, приділяв багато уваги вирішенню продовольчої проблеми, розвитку народної освіти, доклав чимало зусиль для облаштування Музею українських старожитностей тощо. Автор історичної праці «Гетьман Мазепа».

**СВЕЧИН
ОЛЕКСІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ
(1865–1929)**

Очолював губернську земську управу у 1901–1904, 1905–1906 та 1917–1918 рр. Народився у Тифлісі в аристократичній родині. 25 червня 1901 р. обраний гласним земського зібрання Городянського уезду, 6 жовтня – губернським гласним. Член партії Народної свободи, депутат І Державної Думи (1906). Боровся за розширення прав органів місцевого самоврядування, вів благодійницьку діяльність, переймався питаннями освіти, зокрема щодо створення у Чернівці народного університету у 1917 р.

**БАКУРИНСЬКИЙ
ОЛЕКСІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ
(1869–1919)**

Виходець із старовинного старшинського дворянського роду. У вересні 1895 р. обраний уездним гласним Городянського земського зібрання, у жовтні – губернським гласним. З червня 1899 р. – гласний Чернігівської міської думи, у 1901–1905 рр. – заступник голови губернської земської управи. З 1 березня 1914 р. став її головою. З березня 1917 р. виконував обов'язки губернського комісара. Під час гетьманування Павла Скоропадського у травні 1918 р. був заступником губернського старости. Розстріляний більшовиками.

Розділ VIII

Міські думи

(1785–1917)

Будівля Чернігівської шестигласної думи (світлина 1880-х рр.)

Після ліквідації імперією полково-сотенного устрою козацької України припинили своє існування й органи міського самоврядування. Натомість у **1785 р.** згідно з «Грамотою на права і выгоды городам Российской империи» засновувалися представницькі (але не самоврядні) міські шестигласні думи. Населення міста поділялося на шість розрядів відповідно до соціального статусу, кожний з яких посилав депутатів до міського зібрання (домовласники, купці, ремісники, почесні громадяни, іноземці та робітники). З членів зібрання обиралась Загальна міська дума, а з неї – постійно діючий орган – Шестигласна дума, до якої входили по одному представнику від кожного розряду. Очолював її міський голова.

Будівля Чернігівської міської думи (після перебудови 1886 р., світлина орієнтовно 1909 р.)

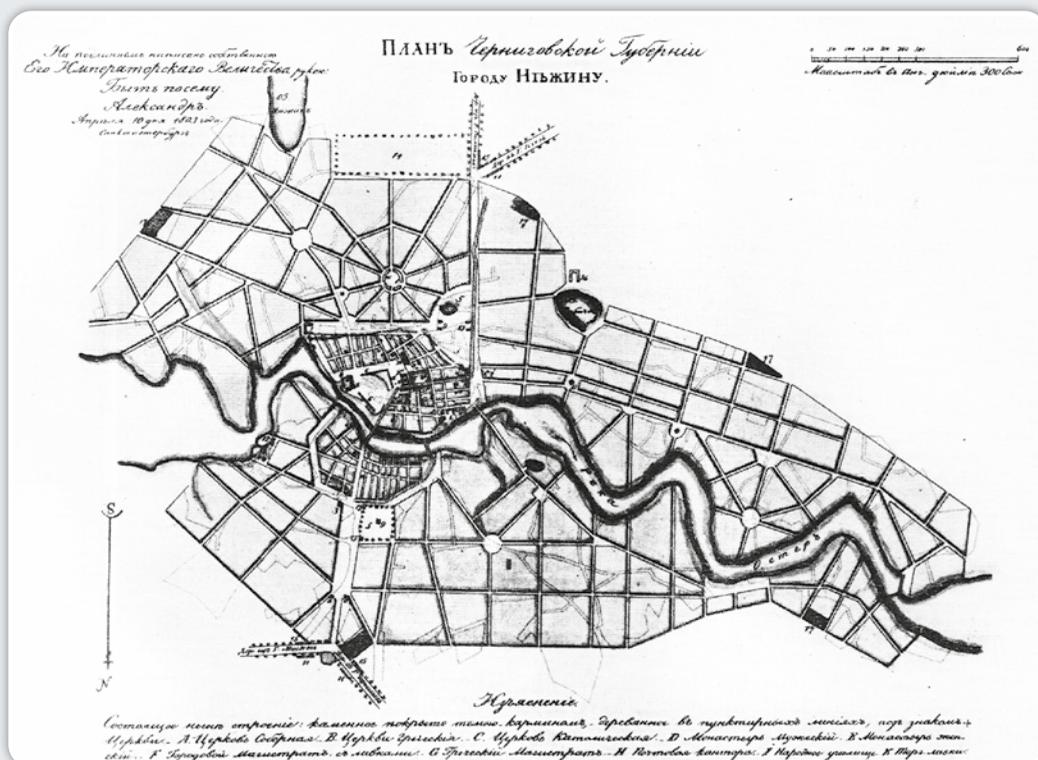

Будинок
ніжинської
міської думи
(нині –
Ніжинське
медичне
училище)

Перелік повноважень шестиголосних дум був досить широкий – сприяння зростанню добробуту жителів міста, збільшення надходжень до місцевого бюджету, покращення благоустрою, нагляд за торгівлею, розвитком ремесел тощо. Однак їхня реалізація була ускладнена через проблеми законодавчого та організаційного характеру, відсутність чіткого розподілу влади на розпорядчу та виконавчу, фактичну неможливість ухвалювати самостійні рішення: всі постанови думи набували чинності лише після затвердження губернатором.

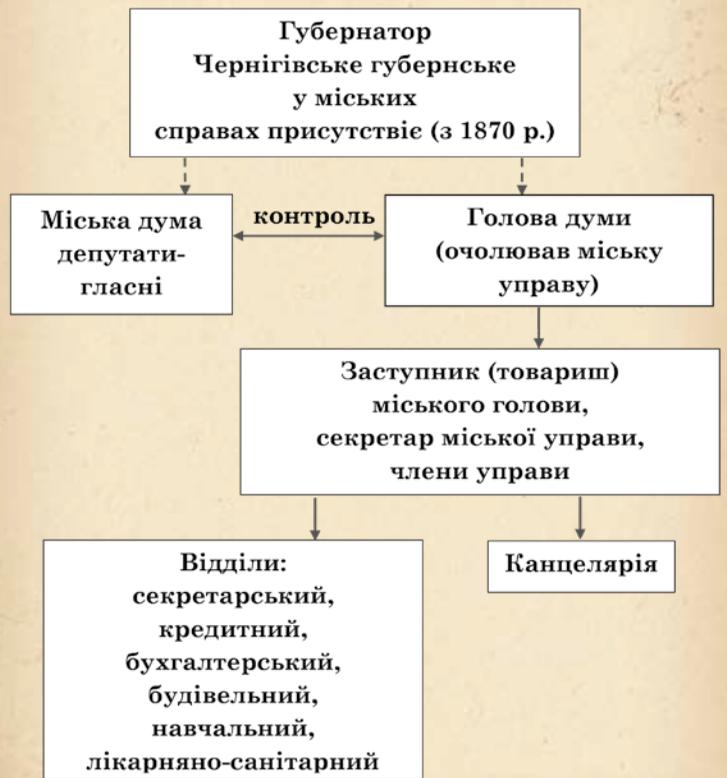
План
реконструкції
Ніжина
(1803)

Серед гласних, як правило, бракувало кваліфікованих спеціалістів, обізнаних із законодавством, та здатних планувати бюджет. Вади такого правління засвідчила пожежа в Чернігові 1862 р., що знищила центр міста та частину Лісковиці. І саме через те, що Дума не подбала про забезпечення пожежних необхідним та справним інвентарем. Гласні не квапилися проявляти ініціативу, адже все залежало від губернатора. Тож склалася патова ситуація – держава дозволила виборне управління, але жорстко контролювало та, навіть, безпосередньо адмініструвало його. Тобто місцевим самоврядуванням шестигласні думи не були.

16 червня 1870 р. Александр II затвердив «Городовое положение». За ним передбачалося запровадження в містах низки елементів територіальної самоврядності – за аналогією з земствами. Вищим представницьким та розпорядчим органом влади у місті стала міська дума, що обиралася на чотири роки.

СТРУКТУРА ДУМСЬКОГО УПРАВЛІННЯ

Її виборці поділялися на три курії за майновим, віковим, статевим та релігійним цензом. Правом голосу користувалися лише власники нерухомого майна. У Чернігові у 1870 р. право голосу отримали 636 осіб, приблизно 4% від населення міста, які обрали 42 гласних (депутатів).

Дума формувала виконавчий орган – міську управу та обирала міського голову, який керував роботою і думи, і управи. Управи підпорядковувалися губернатору та Міністерству внутрішніх справ.

Крім Чернігова, думи діяли у 14 уездних містах (Борзна, Глухів, Городня, Козелець, Конотоп, Кролевець, Мглин, Ніжин, Новгород-Сіверський, Новозибків, Остер, Сосниця, Стародуб, Сураж) та чотирьох позаштатних (Березна, Короп, Нове Місто, Погар). Віддали місцевими питаннями, такими як благоустрій міста, торгівля та промисловість, охорона здоров'я, народна освіта, пошта, шляхи тощо.

◀ Збірка обов'язкових постанов
Чернігівської міської Думи
(1876–1893)

За кожною з цих галузей створювалася відповідна комісія на чолі з гласним думи. Гласні працювали на громадських засадах, члени управи – за плату з міського бюджету. Формування міського бюджету здійснювалося думою за рахунок визначених законодавством джерел. Наприклад, у Чернігові перше місце здобули прибутки від муніципальної власності – землі, природних ресурсів, рухомого та нерухомого майна, громадського банку. Потім йшли податки на нерухомість – приватну, громадських та державних установ. Третє місце посідали місцеві збори (надання дозволів та ліцензій на утримання трактирів, продаж алкогольних напоїв, візницький промисел тощо).

ГЕРБИ МІСТ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ, затверджені указом імператриці Єкатерини II від 4 червня 1782 р.

Чернігів

Ніжин

Борзна

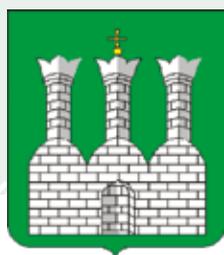
Новгород-Сіверський

Козелець

Остер

Березна

Сосниця

Короп

Глухів

Городня

Кролевець

Стародуб

Новозибків

Мглин

Погар

Сураж

Прилуки
(Полтавської губернії)

Ніжин. Перша половина XIX ст.
З літографії П. Борреля. Художник В. Оліфіренко

Знаки
міських
урядовців

Базарний староста
Козельця

Печатка
Ніжинської
міської управи
(1885)

Печатка Чернігівської
міської управи (1897)

Печатка
Коропської
міської управи
(1885)

Печатка Глухівської
міської управи
(1885)

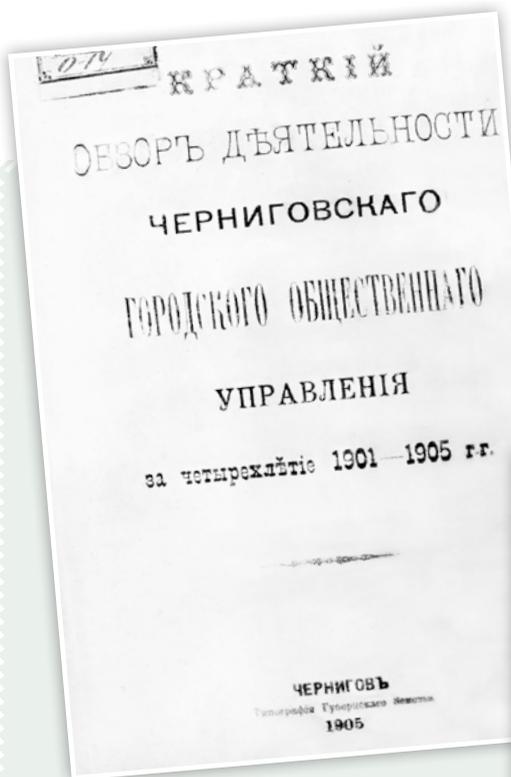
Печатка
Новозибківської
міської управи
(1885)

Міські голови Чернігова

1. СЕЛЮК Яків Олександрович (1870–1875)
2. ХИЖНЯКОВ Василь Михайлович (1875–02.1887)
3. ФРІДМАН Маврикій Романович (03.1887–04.1893)
4. ХАНЕНКО Олександр Олександрович (05.1893–1895)
5. ХОДОТ Г.О. (1896–01.1897)
6. РУДІН Микола Дмитрович (02.1897–1905)
7. ВЕРЗИЛОВ Аркадій Васильович (1905–1917)
8. СОКОЛОВ Павло Якович (1917)

Чернігівська міська газета (1914)

Нарис міського голови В.М. Хижнякова про облаштування водогону в м. Чернігові (1880)

Огляд діяльності чернігівського міського правління (1901–1905)

Нарис про електричну станцію в м. Чернігові (1895–1905)

Чернігів.
Водонапірна
башта
1897–1898 рр.
(не збереглася)

Одним із наймасштабніших проєктів Чернігівської думи стало будівництво водогону, започатковане у **1872 р.** Доленосним для міста виявилось рішення про постачання води не з Десни, а з артезіанських свердловин. Водою із свердловин в урочищі Ялівщина чернігівці користуються й дотепер. У 1880 р. відкрили водозабірники для загального користування. У 1892 р. водогін мали 27 власників приватних будинків.

Справжньою мукою для чернігівців у XIX ст. була непролазна багнюка на міських вулицях восени та навесні. У **вересні 1878 р.** дума створила комісію, яка розробила план брукування міських площ та центральних вулиць. Станом на 1880 р. площа твердого покриття у Чернігові становила 6172 кв. сажнів (28 кв. км), що обійшлося бюджету майже у 49 тис. руб.

Знак
старости
чернігівських
візників

Люк від колодязя з першого чернігівського
водогону із зображенням герба міста

Ніжин — торгові ряди

Новгород-Сіверський,
торгові ряди XIX ст.

Проекти з поліпшення благоустрою та розвитку місцевої інфраструктури знаходили своє втілення і в уездних центрах. У Ніжині у 1894 р. за ініціативи членів думи був закладений міський парк, у якому збудували літній театр (1906 р.). У Новгороді-Сіверському у 1898 р. за рішенням уездних земських зборів та міської думи відкривається готель «Центральний», побудований місцевим архітектором І. Лошаковим.

Проблеми з наповненням бюджету міських дум не завжди дозволяли реалізовувати широкомасштабні проекти. Ліва частина коштів йшла на задоволення поточних потреб міського господарства. Зокрема, у Козельці значні ресурси виділялися на протипожежну охорону, санітарний контроль, лікарняне обслуговування.

Сосниця — торгові ряди

▲ Чернігів, торгові ряди XIX ст. (з альбому М. Шамбона)

Водночас у Чернігові зроблені помітні кроки у поліпшенні освітлювальної мережі міста, яка також знаходилася у віданні думи. Наприкінці 1880-х рр. вулиці міста освітлювали 275 ліхтарів. Контроль за організацією освітлення покладался на окремого депутата, який наймав ліхтарників та координував їхню роботу. Наприкінці XIX ст. місто отримало власну електростанцію.

У Новгороді-Сіверському будівництво електростанції здійснювалося одночасно з прокладанням водогону. На це уездне страхове товариство у 1900 р. виділило 100 тис. рублів. Об'єкти перейшли під опіку міської управи у 1915 р. **11 червня 1892 р.** імператор Александр III підписав нове «Городовое положение», покликане зробити міські думи слухнянішими. Водночас ці дії сприяли покращенню фахового рівня гласних.

Чернігів, вул. Московська (нині — Шевченка). II пол. XIX ст. ▼

▲ Чернівці, вул. Шосейна (нині — проспект Миру). Поч. XX ст.

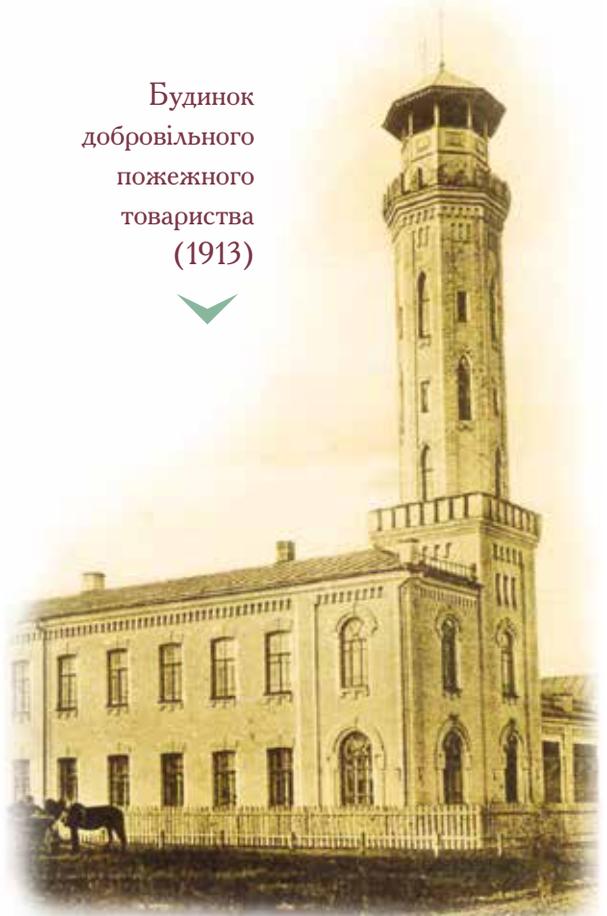
Пам'ятний жетон на честь 1000-ліття Чернігова (автор — Іван Рашевський)

Більшість у думі отримали дворяни та заможне купецтво, скасувався трикурійний принцип голосування. Функції дум значно звузилися. Вони суттєво втратили автономність навіть у розв'язанні господарських питань. Тепер їхня робота спрямовувалася канцелярією губернатора, а постанови узгоджувалися не з діючим законодавством, а з державними органами. Прийняті думами розпорядження набирали чинності після затвердження їх губернатором. Вищою касаційною інстанцією для самоврядування стало Міністерство внутрішніх справ. Фактично міські управи трансформувалися у колегії призначених чиновників, які затверджувалися губернатором чи міністром внутрішніх справ.

Запровадження дум мало важливе значення в розвитку тогочасних міст. Хоч і обмежено (з огляду на імперські умови), міські громади отримали право на автономне вирішення своїх проблем. Для багатьох міських голів власна діяльність сприймалася як шляхетна «служба своєму городу». Думи відіграли вирішальну роль у модернізації міст, започаткували становлення комунального господарства, взяли на себе соціальну сферу, медицину та освітню справу. Значні зусилля були спрямовані на створення громадських місць відпочинку та формування культурної міської ідентичності.

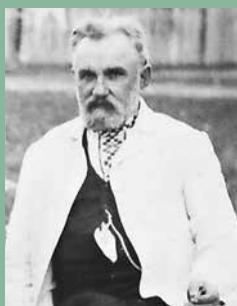
Будинок добровільного пожежного товариства (1913)

ДІЯЧІ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

**ХИЖНЯКОВ
ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ
(1842–1917)**

Міський голова Чернігова у 1875–1887 рр. Дворянин. Впродовж 1866–1869 рр. працював учителем Чернігівської чоловічої гімназії. З 1870 р. по 1901 р. Хижняков регулярно обирався гласним Чернігівської міської думи. За період його керівництва започатковано водогін, брукування та освітлення вулиць, створення міського громадського банку, організація санітарного нагляду тощо. З 1877 р. обирався гласним Чернігівського уездного та губернського зібрань. Починаючи з 1886 р., він тричі обирався головою губернської земської управи, залишивши цю посаду у 1896 р.

**ВЕРЗИЛОВ
АРКАДІЙ ВАСИЛЬОВИЧ
(1867–1931)**

Міський голова Чернігова у 1906–1917 рр. Походив із дрібних землевласників Чернігівського уезду. Навчався в університеті св. Володимира в Києві. З 1893 р. – секретар Чернігівської міської думи. Чотири рази обирався міським головою Чернігова, сприяв будівництву міського водогону, ініціював розробку проєкту електрифікації міста. З 1900 р. – член Чернігівської губернської архівної комісії. З 1920-х рр. працював у Чернігівському губвиконкомі, вченим секретарем Чернігівського наукового товариства при ВУАН. З 1928 р. викладав у місцевому технікумі землевпорядкування.

**КУШАКЕВИЧ
ПАВЛО ФЕДОРОВИЧ
(1835–1919)**

Міський голова Ніжина у 1881–1889 рр., купець першої гільдії. Походив із давнього козацького роду. Завдяки його зусиллям на центральних вулицях Ніжина з'явилося тверде покриття та газове освітлення, телефонний зв'язок, закладений сквер на площі ім. Б. Хмельницького, збудовано постійно діючий ринок. На кошти його родини зведено будинок технічного училища, придбано приміщення для жіночої прогімназії. За свою плідну діяльність у січні 1900 р. Кушакевич отримав звання «Почесний громадянин міста Ніжина».

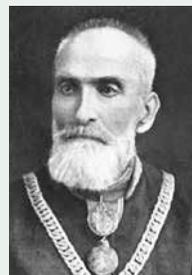
Міський голова Ніжина у 1881–1889 рр., купець першої гільдії. Походив із давнього козацького роду. Завдяки його зусиллям на центральних вулицях Ніжина з'явилося тверде покриття та газове освітлення, телефонний зв'язок, закладений сквер на площі ім. Б. Хмельницького, збудовано постійно діючий ринок. На кошти його родини зведено будинок технічного училища, придбано приміщення для жіночої прогімназії. За свою плідну діяльність у січні 1900 р. Кушакевич отримав звання «Почесний громадянин міста Ніжина».

**ЖАДКЕВИЧ
ВАСИЛЬ ЛЕОНТІЙОВИЧ**

Міський голова Новгород-Сіверського у 1889–1917 рр. Рік народження та смерті невідомий. Відзначився активною громадською діяльністю та роботою в органах місцевого самоврядування Новгород-Сіверщини останньої чверті XIX–поч. XX ст. Закінчив Новгород-Сіверську чоловічу гімназію. Був гласним уездної земської управи у 1914 р. За його ініціативою досить потужно для тих часів було відсвятковано 100-річчя Новгород-Сіверської чоловічої гімназії. У місті велось активне будівництво адміністративних та житлових будинків, окремі з яких збереглися до нашого часу.

**ДЕДИН
ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ
(1836–1906)**

Міський голова Прилук у 1880–1903 рр. За його участі в Прилуках засновані початкові училища – чоловіче і жіноче, жіноча прогімназія в 1882 р., побудовані військові казарми та будинок військового начальника, новий будинок гімназії. Його зусиллями та за його особисті кошти в Прилуках збудована велична кам'яна Срітенська церква (1883–1889). У 1887 р. Дедин придбав для міської управи і банку новий двоповерховий будинок на Базарній площі. На посаді голови він перебував чотири терміни. Почесний громадянин м. Прилук.

**ПИСАРЕВ
ПАВЛО МИКОЛАЙОВИЧ
(?–1903)**

Городнянський міський голова (?–1882–?). Наприкінці XIX – на початку XX ст. – найбагатша людина у місті, купець першої гільдії. У Городні йому належали найкращі будинки, у яких згодом розмішувалися державні установи та заклади соціальної сфери. Він також заснував банк та вкладав значні кошти у будівництво і реставрацію міських церков.

Розділ IX

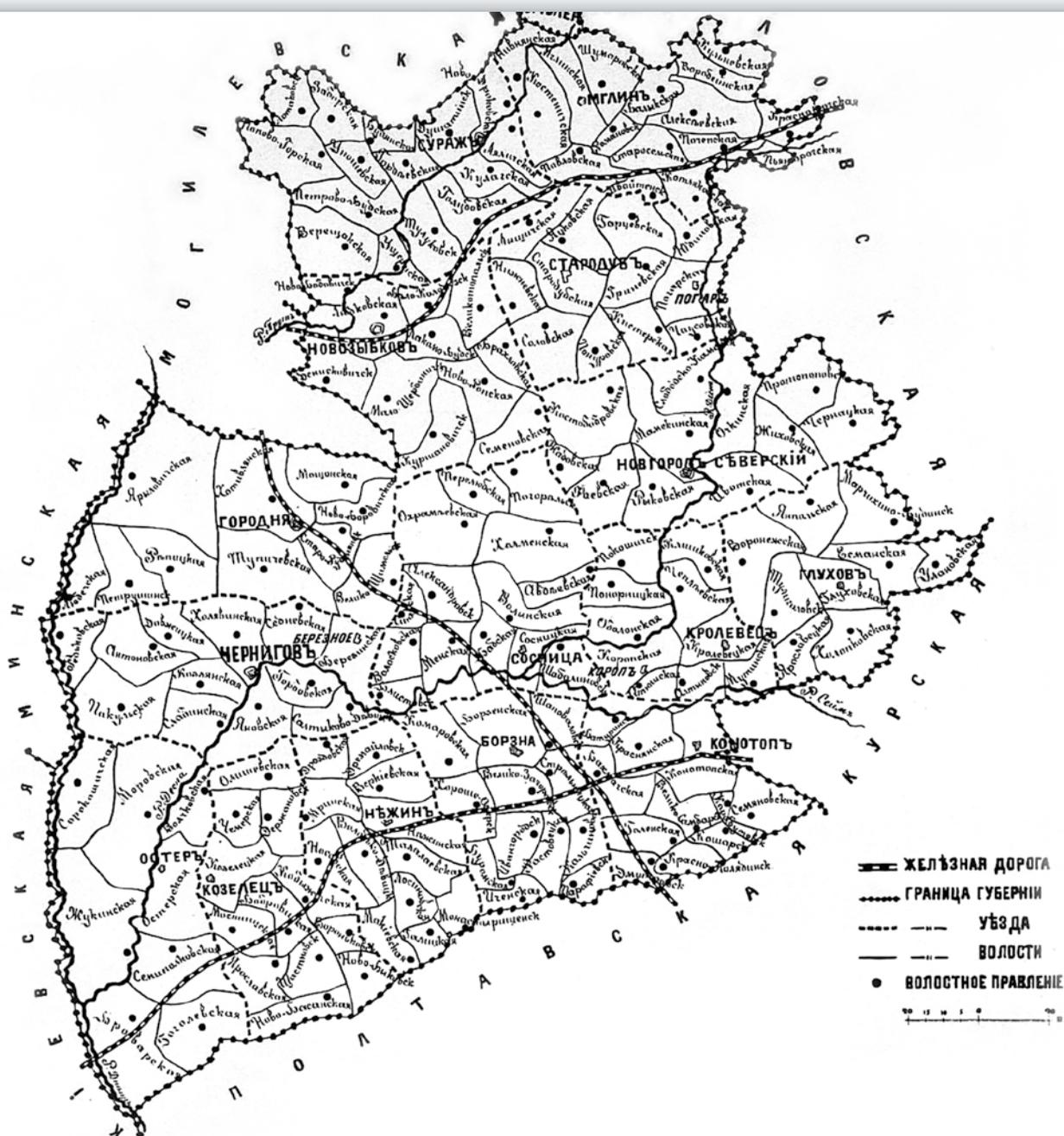
Волості та волосні правління (1797–1917)

Однією зі складових адміністративно-територіальних перетворень імперського уряду на українських землях стало формування найнижчої (базової) ланки цієї системи – а саме волостей та волосних правлінь. Якщо поділ Чернігівської губернії на уєзди до середини XIX ст. набув сталого вигляду, на рівні волостей траплялися постійні зміни їхнього кількісного складу, структури волосних правлінь та повноважень посадовців.

Як адміністративно-територіальна одиниця волость запроваджена згідно з указом імператора Павла I «Про поділ казенних населених пунктів на волості і про порядок їх внутрішнього управління» від **7 серпня 1797 р.** Спочатку вона охоплювала мешканців кількох населених пунктів, але не більше 3 тис. ревізьких душ – козаків та державних селян. Для управління волостю створювалося волосне правління (управа) на чолі з волосним головою (обирався на два роки). Також до неї входив староста села, де розміщувалася управа, та писар.

Карта волостей Чернігівської губернії станом на 1890 р.

Будівлі, в яких розміщувалися волосні правління

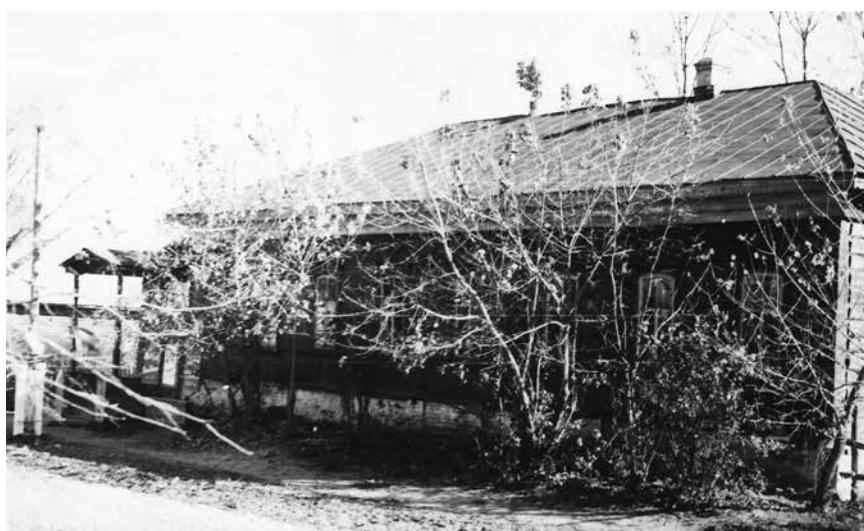
м. Ічня

с. Халявин

с. Великий Щимель

Волосний голова розглядав дрібні селянські правопорушення, конфлікти в селянському середовищі, брав участь у розслідуванні незаконних порубок лісів та проводив досудове слідство. Він же оприлюднював укази у храмах та на зборах селян. З 1824 р. отримувати платню став писар. Водночас рекомендувалося обирати його з місцевих грамотних селян або наймати, якщо таких не було. З 1828 р. запроваджене покарання членів волосних правлінь за здирство з подальшим розглядом справи у суді.

Подальший розвиток територіального волосного поділу та його адміністративного апарату був пов'язаний з реформою управління державними селянами, спричиненою кризою кріпосницького ладу в Російській імперії. Її наслідком стало розорення та падіння платоспроможності селян. Реформа здійснювалася у **1837–1841 рр.** під керівництвом та за проєктом Міністра державного майна Павла Кисельова.

Вона мала на меті покращення матеріального та правового становища державних селян, законодавче закріплення розмірів наділів і повинностей та поступове злиття державних і поміщицьких селян в один розряд. На утворене зусиллями Кисельова Міністерство державного майна покладалася турбота про добробут селян, охорона їхніх громадянських прав, збір із селян податків, наданням їм медичної допомоги та просвітницька робота.

Печатка волосного суду
Володьководівської волості
Ніжинського уезду

Печатка
волосного правління
Шапівалівської волості

Печатка сільського
старости Погорільської
волості Сосницького уезду

Для виконання цих завдань були внесені відповідні зміни в систему місцевого управління. Запроваджувався поділ на губернії – округи – уезди – волості. Згідно із законом від 30 квітня **1838 р.** встановлювалася чотириступенева система управління на місцях: на рівні губерній – палати державного майна, на рівні округів – окружні правління на чолі з окружними начальниками; на рівні волостей – волосні сходи, виборні волосні правління та судові розправи. У сільських громадах діяли виборні сільські старшини, старости, сільські судові розправи, збирачі податків, наглядачі за хлібними магазинами, сотники і десятники.

Волосні правління відтепер перебували під юрисдикцією Міністерства державних маєтностей. Додатково до їх складу вводилися два засідателі, виборні писарі замінювалися призначуваними. Обрані на три роки голова та засідателі схвалювалися начальником окружного правління державних маєтностей за погодженням з головою казенної палати і губернатором.

Волосне правління (управа) підпорядковувалося окружному начальнику, в його ж віданні знаходилися сільські старшини. Повноваження правління розширювалися за рахунок охорони земельних угідь волості, організації переселення селян в інші губернії, надання мирських маєтків в оброчне користування (тобто за умови сплати податку за землю та прибутки від промислів), надання селянам допомоги у випадку неврожаїв насінням і збіжжям. Загалом, за спостереженнями дослідників діяльність селянських правлінь (або, за визначенням тогочасних чиновників, «громадських управлінь») жорстко регламентувалася, а їхні очільники, маючи чіткі обов'язки та повноваження, були включені у бюрократичні управлінські стосунки в межах своєї місцевості.

Чернігівська губернія була розділена на 12 округів, зменшена кількість волостей. Станом на 1851 р. їх в губернії налічувалося 50, тобто на кожен округ в середньому припадало по 4–5 волостей. Відповідно повноваження волосних правлінь поширювалися на 6 тис. ревільських душ.

Волость складалась із декількох суміжних сільських товариств (аналог сучасних старостатів). Якщо вони знаходилися на значній відстані, то кордони волості встановлювалися так, щоб відстань між населеними пунктами та волосним центром не перевищувала 40 верст або двох днів дороги.

На відміну від закону 1797 р., до волості були приписані суміжні державні незаселені землі та оброчні, виключаючи лісові. Цим законодавець прагнув уникнути будь-яких спроб незаконного захоплення та експлуатації державних маєтностей.

Законодавством заборонялося розчленовувати поселення на декілька сільських товариств, але дозволялось об'єднувати в одне сільське товариство кілька сусідніх малолюдних поселень з тим, щоб відстань між різними населеними пунктами становила близько 15 верст, а загальна чисельність населення – 1500 ревізьких душ.

Часто цей пункт положення порушувався, особливо там, де проживали різні категорії селян. Зокрема в Чернігівській та Полтавській губерніях в одних поселеннях мешкали державні селяни та козаки. Різниця в оподаткуванні та відмінності у виконанні ними рекрутської повинності викликали труднощі та незручності для урядовців. Через це поселення, в яких проживало багато козаків і державних селян, ділили, утворюючи два сільські товариства.

Подальший процес становлення волостей та структур селянського самоуправління здійснювався відповідно до «Загального положення про селян, які вийшли з кріпацької залежності» від 19 лютого 1861 р. Волость визначалася як адміністративна одиниця «селянського самоуправління», що складалася із суміжних сіл розташованих в одному уезді. Максимальна відстань сіл від волосного центру – не більш 12 верст. Під час утворення волостей враховувався поділ на церковні парафії. З кожної парафії складалася волость, або вона включала кілька парафій, якщо ті виявлялися невеликими за розмірами.

Суб'єктами місцевої влади на рівні волості були волосний схід та волосне правління. Волосний схід – збори сільських, волосних посадових осіб та представників домогосподарств (один – на 10 дворів), який збирався двічі–тричі на рік. На ньому обиралися на три роки волосний старшина, члени волосного правління, затверджувалися рішення сільських сходів, вирішувалися господарські питання волості.

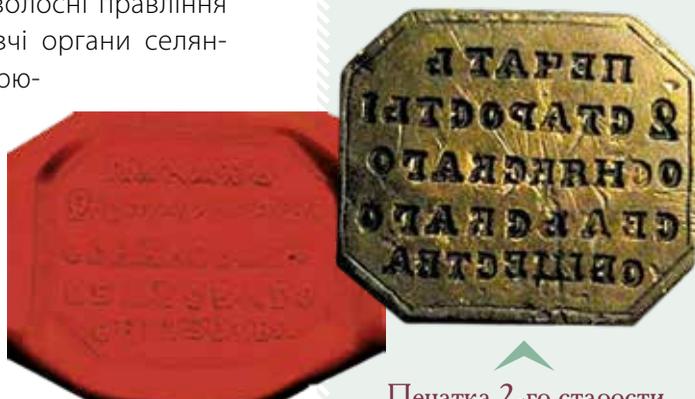
Після ліквідації кріпацтва у **1861 р.** волосні правління (управи) були запроваджені як виконавчі органи селянського самоуправління. Їхня влада поширювалася на волость з населенням від 300 до 2 тис. душ. До складу управи входив волосний старшина, сільські старости волості, збирачі податків та писар. Писар міг обиратися або призначатися. Як і раніше управа містилася почергово в селянських хатах, або для неї будувалося власне приміщення за гроші, зібрані селянами. Там зберігалися громадські кошти, документи, журнали статків і видатків, ведення яких могли перевіряти губернський прокурор або губернатор.

Жетон сільського старости

Печатка старости
с. Галаганівка
Костоборівської волості

Печатка 2-го старости
Осняківського сільського
товариства Ріпкинської
волості Городнянського
повіту (с. Великі Осняки)

СТРУКТУРА ВОЛОСНОГО ТА СІЛЬСЬКОГО ПРАВЛІННЯ ВОЛОСТІ

Мирові посередники (з 1861 р.)
Уездні у селянських справах присутствія
(з 1874 р.)
Земські начальники (з 1889 р.)

Контроль, затвердження рішень
та кандидатур посадовців

Волосний
сход

Волосне правління
(управа):
- волосний старшина,
- писар
- члени правління

Сільський
сход

Волосний суд

Сільський староста

Селяни — жителі сіл волості

Печатка старости
с. Халявин
Чернігівського
уезду

Волосні правління займалися питаннями громадського, поліцейського, господарського та фінансового управління, опікувалися місцевими дорогами, школами, притулками, лікарнями, стягували податки та затверджували видатки, погоджені волосним сходом. Вони вели статистичну звітність, облік військовозобов'язаних, засвідчували духовні заповіти, вживали заходів щодо запобігання жебрацтву, попередження епідемій та забезпечували утримання запасів у хлібних магазинах. Також вони мали наглядати за відвідуванням селянами церков та дотриманням традицій.

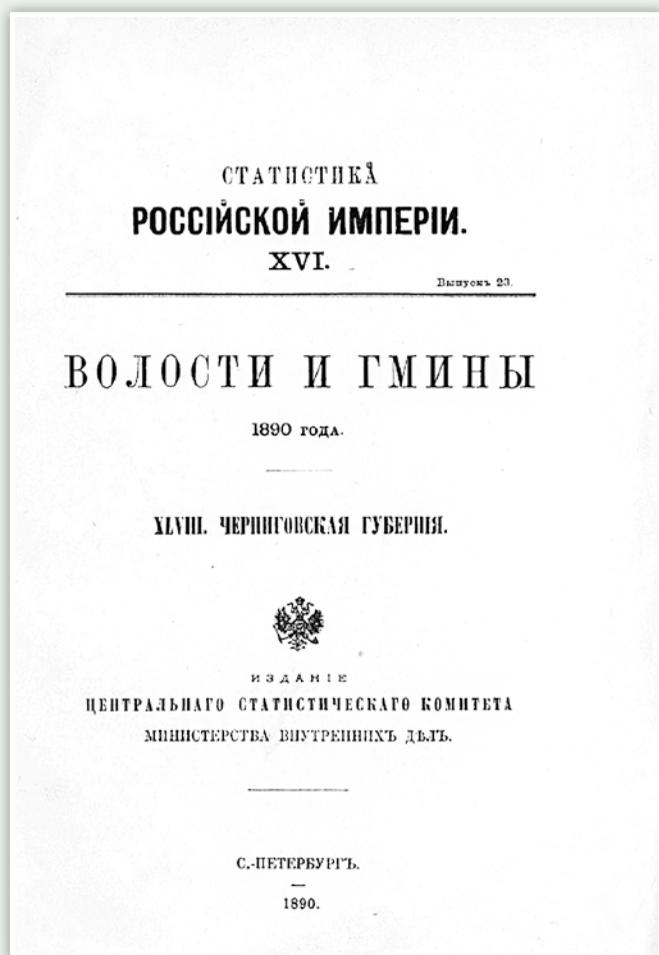
Старшина виконував рішення зборів, розглядав дрібні конфлікти у селянському середовищі, мав деякі поліцейські права (зокрема, нагляд за порядком у волості, затримання винних у злочинах, проведення досудового слідства та розгляду фактів пошкодження сільськогосподарського майна, незаконних вирубок лісів тощо), накладав штрафи та ін.

Батурич — центр волості (кінець XIX ст.)

До складу волосного правління входив і волосний суд, який не був постійно діючим органом. Він працював в неділю кожні два тижні, а за нагальної потреби – й частіше. До його складу на волосному сході щороку обиралося від 4 до 12 суддів. Волосний суд розглядав справи про суперечки між селянами (до 100 рублів), земельні питання, дрібні правопорушення, накладав штрафи до 7 рублів, арешти – до 7 діб, призначав тілесні покарання (до 20 ударів різками) та громадські роботи до 6 днів.

«Статистика Российской империи. XVI. Выпуск 23. Волости и гмины 1890 г. XLVIII. Черниговская губерния»

Найнижчими ланками сільського управління були сільський схід та сільський староста. На сільських сходах обиралися старости (на три роки), представники до волосного сходу, що свідчить про збереження деяких елементів самоуправління. Також на них вирішувалися питання щодо вигнання т. зв. неблагонадійних селян, виконання повинностей та майнових справ. Рішення приймалися простою більшістю голосів та були правомочними за присутності на сході старости та понад половини селян. Сільський староста скликав сільський схід, забезпечував виконання його рішень, розпоряджень волосного правління, наглядав за станом шляхів, мостів та переправ. Він також мав окремі поліцейські функції – затримання волоцюг та дезертирів, винних у злочинах, проведення попередніх дізнань. Староста міг призначати громадські роботи терміном до двох днів, штрафи до 2 рублів та арештовувати на строк до двох днів.

Спершу управи були колегіальними органами, згодом, із розширенням компетенції сільських сходів, вони ставали державними бюрократичними установами, де діяльність селян фіксувалася в журналах. Волосні правління підпорядковувалися до **1874 р.** мировим посередникам, потім – уездним у селянських справах присутствіям, з **1889 р.** – земським дільничним начальникам, які розглядали рішення волосних та сільських сходів на предмет їх доцільності та дотримання законності. Також вони затверджували кандидатури волосних старшин та голів суду.

Таким чином «Загальне положення про селян, що вийшли з кріпацької залежності 1861 р.» фактично перетворювало виборне селянське самоуправління на селянську бюрократію. До загальноімперської системи управління була додана «селянська ланка» з ієрархічною структурою, переліком повноважень, системою покарань та заохочень.

Держава отримала армію безоплатних адміністраторів, які вирішували важливі для неї фінансові, паспортні, нотаріальні та інші питання. Таким чином «селянське самоуправління було міцно вмонтоване в систему адміністрування на селі». Старшини та старости ставали «слугами двох панів», адже під час сходів присягали служити імператору, виконувати накази мирових посередників та інших посадовців й одночасно представляти інтереси жителів волості.

ВОЛОСТІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

(станом на 1890 р.)

1. ЧЕРНІГІВСЬКИЙ УЄЗД

1. Антонівська.
2. Березинська.
3. Горбівська.
4. Довжицька.
5. Козлянська.
6. Пакульська.
7. Редьківська.
8. Салтиково-Дівицька.
9. Седнівська.
10. Слабинська.
11. Халявинська.
12. Янівська.

4. ГОРОДНЯНСЬКИЙ УЄЗД

1. Велико-Щимельська
2. Любецька
3. Мощенська
4. Ново-Боровицька
5. Петрушинська
6. Ріпкинська
7. Старо-Руднянська
8. Тупичівська
9. Хотивлянська
10. Яриловицька

7. КРОЛЕВЕЦЬКИЙ УЄЗД

1. Алтинівська
2. Атюшинська
3. Клишківська
4. Коропська
5. Кролевецька
6. Мутинська
7. Оболонська
8. Покошицька
9. Понорницька
10. Чапліївська

2. БОРЗЕНСЬКИЙ УЄЗД

1. Борзенська
2. Бурімська
3. Велико-Загорівська.
4. Івангородська
5. Ічнянська
6. Кальчинівська
7. Комарівська.
8. Парафіївська.
9. Стрільницька.
10. Фастовецька.
11. Хорошеозерська.
12. Шаповалівська.

5. КОЗЕЛЕЦЬКИЙ УЄЗД

1. Бобровицька
2. Воронківська
3. Держанівська
4. Кобижчанська
5. Козелецька.
6. Мостищенська.
7. Новобасанська.
8. Новобиківська.
9. Олишівська.
10. Чемерська
11. Щаснівська.
12. Ярославська.

8. МГЛИНСЬКИЙ УЄЗД

1. Олексіївська
2. Баликівська
3. Воробейнська
4. Івайтенська
5. Костеницька
6. Котляковська
7. Красногірська
8. Кульневська
9. Мглинська
10. Нивнянська
11. Павловська
12. Почепська
13. П'яногорська
14. Романівська
15. Старосільська
16. Шумарівська

3. ГЛУХІВСЬКИЙ УЄЗД

1. Воронізька
2. Глухівська
3. Єсманська
4. Марчихино-Будинська
5. Тулиголовська
6. Уланівська
7. Холопківська
8. Янпільська
9. Ярославецька

6. КОНОТОПСЬКИЙ УЄЗД

1. Батуринська.
2. Бахмацька.
3. Велико-Самбірська.
4. Голінська.
5. Дмитрівська.
6. Карабутівська.
7. Конотопська.
8. Кошарська.
9. Краснянська.
10. Красноколядинська.
11. Сім'янівська.

9. НОВГОРОД-СІВЕРСЬКИЙ УЄЗД

1. Жадівська
2. Жихівська
3. Івотська
4. Костобобрівська
5. Мамекинська
6. Очкинська
7. Протопопівська
8. Риківська
9. Слобідсько-Камінська
10. Фаївська
11. Черняцька

10. НОВОЗИБКІВСЬКИЙ
УЄЗД

1. Брахлівська
2. Білоколодізька
3. Великотопальська
4. Денисовицька
5. Куршановицька
6. Лакомобудська
7. Людківська
8. Мало-Щербиницька
9. Новобобовицька
10. Новоропська
11. Семенівська

11. НІЖИНСЬКИЙ УЄЗД

1. Веркіївська
2. Володьководівська
3. Галицька
4. Дрімаліська
5. Дроздівська
6. Лосинівська
7. Макіївська
8. Монастирищенська
9. Мринська
10. Носівська
11. Ніжинська
12. Талалаївська

12. ОСТЕРСЬКИЙ
УЄЗД

1. Броварська
2. Вовчківська
3. Гоголівська
4. Жукинська
5. Морівська
6. Остерська
7. Семиполківська
8. Сорокошицька

13. СОСНИЦЬКИЙ УЄЗД

1. Авдіївська
2. Олександрівська
3. Бабська
4. Блистівська
5. Волосківська
6. Волинська
7. Менська
8. Охромієвицька
9. Перелюбська
10. Погорільська
11. Синявська
12. Сосницька
13. Холминська
14. Шабалинівська

14. СТАРОДУБСЬКИЙ
УЄЗД

1. Гарцівська
2. Гриневська
3. Кистерська
4. Лищицька
5. Нижнівська
6. Погарська
7. Понурівська
8. Соловська
9. Стародубська
10. Чаусовська
11. Юдинівська
12. Яцківська

15. СУРАЗЬКИЙ
УЄЗД

1. Будянська
2. Верещацька
3. Голубівська
4. Гордіївська
5. Душатинська
6. Заборська
7. Кулагська
8. Лотаківська
9. Лялицька
10. Новодроківська
11. Петровобудська
12. Поповогірська
13. Тулуківська
14. Уношівська
15. Ущерська

Призовна карта
ратника державного
ополчення жителя
с. Головеньки
Шаповалівської
волості
Борзенського повіту
Чернігівської губернії
Юхима
Івановича Савченка.
(до 1915 р.)

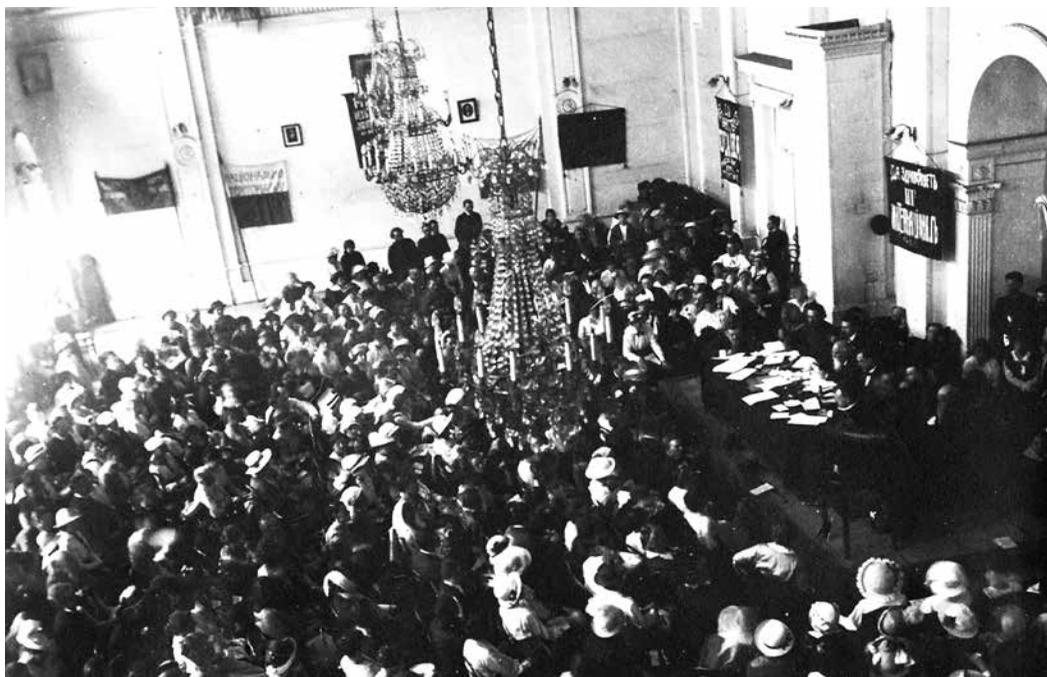

Розділ X

Владні інституції Чернігово-Сіверщини за доби Української революції в 1917–1918 роках

Збори під час революції.
Будинок дворянських зібрань.
Чернігів (1917)

Після лютневої революції 1917 р. органи імперської влади припинили свою діяльність. Тимчасовий уряд скасував посади губернаторів, запровадивши натомість інститут губернських (в уездах – уездних) комісарів. Ці посади обійняли голови губернських земських управ. З лютого 1917 р. кандидатури комісарів затверджував Тимчасовий уряд, а з серпня – Українська Центральна рада (УЦР). З початку революції обов'язки губернського комісара Чернігівщини виконував Олексій Бакуринський.

З 26 березня по серпень 1917 р. губернським комісаром був Михайло Іскрицький, а потім і до грудня того ж року – Дмитро Дорошенко (як представник Генерального Секретаріату УЦР). До їх повноважень входила адміністративна, господарська робота, боротьба з дезертирством, інформування населення про заходи Тимчасового уряду та інші. Водночас вони були підконтрольні та підзвітні утвореному 8 березня 1917 р. губернському виконавчому комітету представників громадських організацій, що мав постійне бюро. Його очолив лідер українського руху в регіоні Ілля Шраг. Одним із перших заходів комітету стала ліквідація поліції, організація міліції та підтримка громадського спокою на місцях. Навесні 1917 р. комітет надавав допомогу потерпілим від небаченої повені на Десні. Також у його складі була створена комісія з п'яти осіб для організації політичної освіти населення.

Мітинг на Красній площі Чернігова під час революції (1917)

Українські молодіжні лідери на Чернігівщині в переддень та на початку Української революції 1917–1921 рр.

Роман
Бжеський

Аркадій
Казка

Павло
Тичина

Василь
Елланський

Водночас, незалежно від діяльності державних та громадських владних інституцій, за ініціативою місцевої української молоді в Чернігові формується добровольча військова частина – полк ім. гетьмана Петра Дорошенка. Його бійці у складі іншого добровольчого полку, ім. гетьмана Павла Полуботка, зіграли помітну роль в революційних подіях 1917 р., а частина, що залишилася в Чернігові як батальйон полку ім. Богдана Хмельницького, до грудня (за оцінкою Дмитра Дорошенка) була опорою української влади.

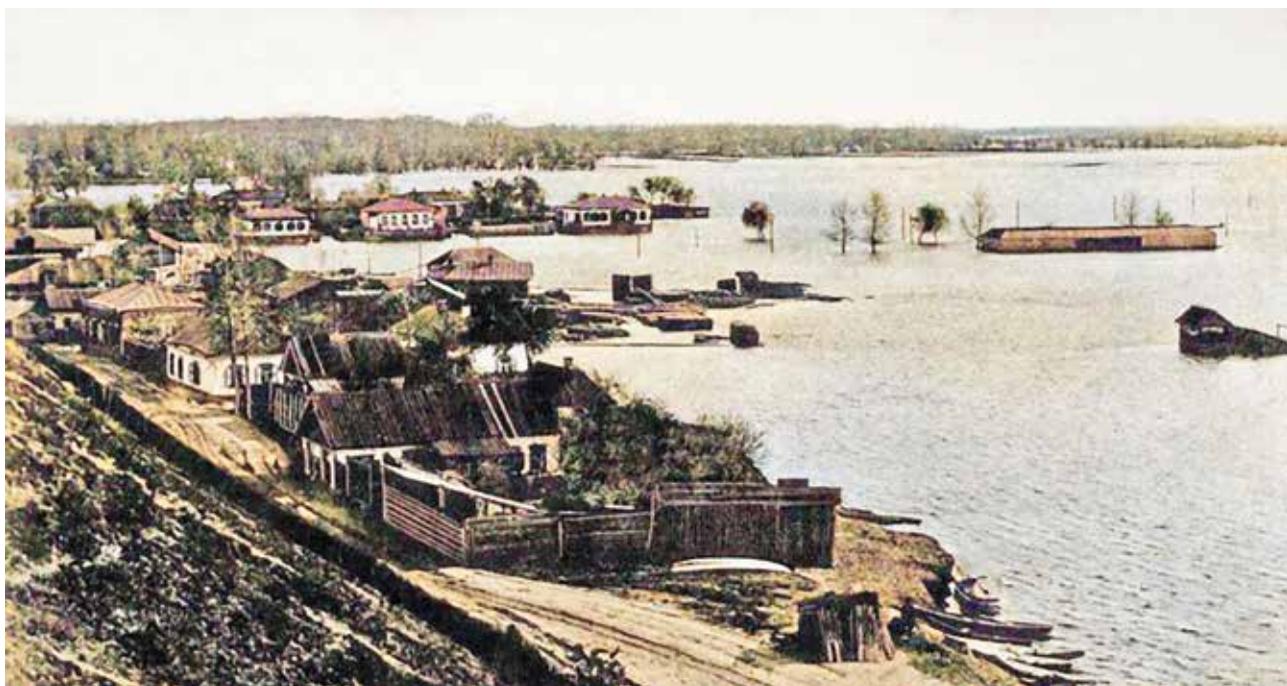
Владу в уездах представляли уездні комісари та уездні виконавчі комітети. Губернські та уездні комісари співпрацювали з комітетами громадських організацій. Під їх контролем перебували також земельні комітети, що утворювались за постановою Тимчасового уряду від 21 квітня 1917 р. на губернському, уездному та волосному рівнях. Вони мали забезпечити перехід земельних ресурсів регіону у власність держави, відали розподілом земельних ділянок тощо. Замість старих волосних управ утворювалися волосні та сільські виконавчі комітети.

Навесні 1917 р. здійснювалося реорганізація міських дум. Проходила вона під гаслами демократизації та у загальних рисах демократизація зводилася, як правило, до поповнення складу цензових дум представниками громадськості. Втім цей крок розглядався як тимчасовий та вимушений, основні надії покладалися на вибори за новим законодавством до дум та земств, які мали забезпечити широку участь мешканців у прийнятті життєво важливих рішень.

За їх допомогою очільники Тимчасового уряду (а за ними – Центральна Рада) сподівалися побудувати нову систему державного управління, яка б спиралася на демократичні самоврядні засади.

**«Черниговская земская газета» (1917)
про реформу земських установ:**

«Основний принцип, на якому побудована реформа земського са-
моуправління – це широка його
демократизація, надання пра-
ва залагоджувати місцеві спра-
ви місцевим людям, причому не
існує будь-яких переваг ні для
капіталу, ні для крупного зем-
леволодіння, ні тим більше для
будь-якого одного стану, як то
було раніше».

Велика повінь на р. Десна (1917) ▲

Тимчасовий уряд підготував та видав кілька рішень У квітня – «О производстве выборов гласных городских дум и об участковых городских управлениях», яким були затверджені тимчасові правила виборів гласних дум. У травні – «Временные правила о производстве выборов губернских и уездных земских гласных». Того ж місяця – «Временное положение о волостном земстве».

Всі вибори мали відбуватися на засадах загального, рівного, таємного та прямого голосування, виборчі права отримували як чоловіки (з 20 років), так і жінки. Причому до міських дум вибирали за умовно партійними списками (переважна їх більшість насправді представляли локальні об'єднання мешканців за інтересами, в тому числі політичними, але не лише), а до земств – на мажоритарних засадах. З огляду на перехідний характер змін гласні обиралися терміном до 1 січня 1919 р. На той час йшлося про найдемократичніше виборче законодавство в Європі.

УПРАВЛІННЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЮ ГУБЕРНІЄЮ В 1917–1918 рр.

Губернський
комісар
та його
заступники
(товариші)

Губернський
виконавчий
комітет
представників
громадських
організацій та його
постійне бюро
(березень-
листопад 1917 р.)

Повітові
комісари
(16 чоловік)

Повітові
виконавчі
комітети

Лист за підписом «військового сотника самостійного війська України» В. Павленка до І. Шрага про організацію у Чернігові української сотні (осередок другого українського полку імені Петра Дорошенка) — 27.03.1917

До Високочинського добродія
І. І. Шрага.

Зважаючи на загрозливу біг зовнішніх ворогів небезпеки і ідти на зустріч зацікавлені Милитарського Уряду скучити всі сили нації і Армії, убавив я, нежалеючи біг існуючої Реглярної Армії закласти з військових людей самостійну сотню в г. Чернігові.

Товаришам про це, маю надію що ця справа знайде хороше співчуття та вірачі у Вашої

серці і Ви дасте свою згоду вступити в лави Української Військової Ради у Чернігові.

Військовий Сотник
Самостійного Війська України *Володимир Павленко*

27 березня 1917р.
14
Чернівці.

Агітаційні листівки Української селянської спілки та партії Українських соціалістів-революціонерів напередодні виборів до Установчих зборів (1917)

ЗЕМЛІ, ВОЛІ ТА МИРУ
щого будуть добиватись кандидати СПИСКУ
Української Селянської Спілки і Української Партії Соціалістів-Револуціонерів

№ 10

Соціалістично-революційні сили Українського Народу, зруде селянство, складна на рідкощодо з'єднались під прапором **№ 10**

ЧЕРНИГІВЦІ знайте і пам'ятайте
що Укр. партія Соц.-Револуціонерів разом з Українською Селянською Спілкою

ІДУТЬ ДО ВСЕУКРАЇНСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ ПІД № 10

Чернігівський виборчий бюлетень № 10

Українська Центральна Рада
у Києві
14 дня 1917 року

Тому у нас не досі Губернський комісар не звинувачений, або той, що в Україні не відомо, то дайте знати, кого хочете мати комісаром, до Лотоцького Петроград Тучков переулан № 11, і одночасно сповістити про це і Українську Центральну Раду.

Центральна Українська Рада вислала відповідь тов. *М. Грушевському*. Але не остаточно вважатись від нас, бо йти треба знати.

Разом з тим сповідаємо, що 22-го квітня в вечері о 6 годині і 23-го квітня цілий день відбуватимуться пленарні збори Української Центральної Ради. Будете ласкаві сповістити своїх представників від губернії про це.

Центральна Українська Рада просить як можна швидше скликати губернські українські а'їади, як для того, щоб організувати губернські українські Ради, так і для того, щоб члени Центральної Української Ради від губерній бди остаточно або авторизовані, або порозумілі.

Голова Центральної Ради *М. Грушевський*
Секретарь *В. Винниченко*

Лист М. Грушевського І. Шрагу про прибуття представників від губернії на пленарні збори Центральної ради (14.04.1917)

ОСТАННІЙ БІЙ СЕЛЯН з ПАНАМИ
ЗА
ЗЕМЛЮ ТА ВОЛЮ
буде 12, 13 і 14 ноября
на виборах до УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ.

Ратке пилькуйте, щоб у кожного на день виборів була записка на якій напечатано кандидатський список

№ 10

якого по Чернігівщині виставила Українська Селянська Спілка разом з Українською Партією Соціалістів-Револуціонерів.

Чернігівський виборчий бюлетень № 10

ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (ПІСЛЯ ВИБОРІВ У ЧЕРВНІ–ЛИСТОПАДІ 1917 Р.)

Новий тип міського та земського самоврядування, що спирався на загальне виборче право, передбачав перехід до нього всієї влади на місцях, включно з правоохоронною діяльністю, призовом до армії, постачанням продовольства, регулюванням цін, юридичною допомогою населенню, сприянням охороні праці та інше. Протягом відносно короткого часу на демократичних засадах було сформовано міське самоуправління, волосну, уездну (повітову) та губернську ланки земського самоврядування.

7 (20) листопада 1917 р. III Універсалом Українська Центральна рада проголосила утворення Української народної республіки. Вона закликала «вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами вищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку і співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя». IV Універсал, датований **9 (22) січня 1918 р.** проголосив незалежність УНР, а стосовно дум та земств в документі заявлялося про необхідність проведення нових виборів до них після війни. При цьому уездні земства фактично перейменувалися на повітові – ближче до української традиції.

Підрозділ новгород-сіверського «Вільного Козацтва» (Новгород-Сіверський, 1917)

Бахмач. Солдати повертаються з фронту (1917)

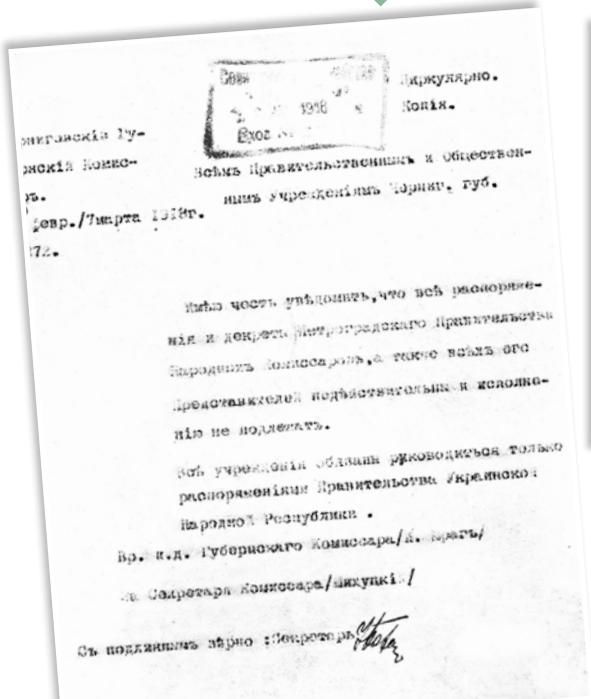

✓ Чернігівські газети (1917)

▲ «Чернігівські губернські вісті» (17.01.1918)

Циркуляр Чернігівського губернського комісара УЦР про недійсність на території Чернігівщини декретів і розпоряджень РНК РРФСР (27.02–07.03.1918)

ЧЕРНИГІВСЬКІ Губернські Вісті
 ГОМДАР
 Української Народної Республіки
 11/20/18
 29. березня 1918 р.
 м. Чернігів.

До П.П. Місяжних Голов та також Головам Земських Управ Чернігівщини.

Товариш Міністра внутрішніх справ Української Народної Республіки циркуляром від 23 березня цього року під № 475 повідомив мене, що останніми часами з різних кутків України надходять звістки до Департаменту місцевого самоврядування, що на засідання деяких органів самоврядування, повітових, міських, волосних та містечкових, переобраних вже на підставі нових демократичних законів, ухвалених нашим тимчасовим Російським Урядом і які Українською Центральною Радою не скасовані, приймається з правом рішального голосу, за добровільною згодою зборів, або під прикусом рішального погроз та диного насильства, поєднані особи, які не лічаються членами зборів, обраними до їх складу загальним порядком.

Звертаючи пильну увагу на таке зловживання, Товариш Міністра пропонує мені негайно подавати адміністративному суду протести проти всіх таких постанов або на далі одкидати можливість порушення закону.

Окрім того Товариш Міністра прохає мене щоб було опіснено відповідні установи про

решучу необхідність тягнути до судової відповідальності та особи, своїми злочинними погрозами та насильством перечат нормамініз првн місцевого самоврядування.

Про викладене дозову до відома і належного в потрніа випадках виконання п.п. Місяжних Голов, а також Голов Земських Управ.

В.о. Губернського Комісара *Романов*

Висповідний Часк *Степан*

Секретар *Михайлик*

▲ Циркуляр Чернігівського губернського комісара УЦР щодо обрання членів земських та міських зібрань (1918)

Фрагменти експозиції
Меморіального комплексу
«Пам'яті героїв Крут»

Будівля залізничної станції Крути

Думи та земства так само шукали опори в УЦР – всі демократичні самоврядні структури північних повітів Чернігівської губернії (Стародубський, Суражський, Новозибківський, Мглинський) у грудні – листопаді 1917 р. ухвалили рішення про приєднання до УНР. Підтримку українській владі висловили й інші органи місцевого самоврядування губернії.

Але брак фінансування державних установ, погіршення економічної та політичної ситуації, розклад армії призвели до того, що державна губернська адміністрація та самоврядування втратили реальну владу в регіоні. Наприкінці грудня 1917 р. з посади комісара пішов Дмитро Дорошенко. **19 січня 1918 р.** до Чернігова вступив збройний більшовицький загін, створений із робітників Замокворіччя під командуванням російського лівого есера Михайла Порадіна. Існуюча на той час у місті рада робітничих і солдатських депутатів намагалася перейняти на себе функції місцевого управління. Та Михайло Порадін не бажав ділитися владою, заявивши: «Вся власть в городе и военная, и гражданская во всей полноте, это – я». Протягом січня – лютого 1918 р. місцева рада робітничих і солдатських депутатів практично не мала ніякої влади. Однак завдяки самовідданості фактичного її місцевого керівника Софії Соколовської у Чернігові вдалося уникнути масових репресій над представниками небільшовицьких партій та організацій.

З газети «Черниговский край» (1918)

зми быть твердо, неколлективно и непреклонно установлен.

Первое. Только одно важно для нас: снесение и побиение революции. Все остальное должно быть отброшено. Все другие интересы, опасения, печаль, страхи и беды не должны для нас существовать.

Движение? Революция? Петроград? Киев? Москва?

Движение большевиков.

Вчера было обнаружено через линию Круты-Бритами продукция весьма значительных большевистских банда, направляющихся на восток.

Действия партизан.

Завтрашней Круты несколько дней тому назад отряд партизан, перешедь захватить частью в Бахмач; в обоих пунктах ими было разоружено весьма значительное количество матросов и солдат, захвачены гренады и различные повозки под видом своей много некакого оружия и боевух запасов. Стоявшая в Бахмаче чехословацкая дружина занимала нейтральную позицию в отношении большевизма и партизан.

20 февраля (5 марта) партизаны получили сведения, что в Бахмачу направляется большевистский бронированный поезд и не имея соответствующего оружия против него, отступили к Крутам. Вечером 21 февраля в виду приближения поезда к Крутам, решено было отойти от них. Хотя по данным разведки большевики отнюдь не имеют на-

Въ Минскѣ.

Послѣ занятія нѣмецкими отрядами Минска, въ городѣ полный порядокъ и оживленіе торговли и общественной жизни. Цены на продукты сильно понижались: на рынкахъ появилось много продуктовъ; фунтъ хлѣба стоитъ 17 коп.

Сообщеніе Минска съ Гомелемъ.

Подада между Минскомъ и Гомелемъ ходитъ правильно. Всѣ вагоны вымыты и очищены отъ грязи и мусора. Въ окна встелены стекла. Публика садится по билетамъ на классныхъ вагонамъ. Порядокъ на дорогѣ образцовый.

Въ Гомельѣ.

Городъ приводится въ полный порядокъ. Улицы, вокзалъ и зданія, въ которыхъ стояли, «завоеватели», очищаются отъ грязи и мусора. Вѣнчики, буфетъ давно невѣданнымъ чистымъ скатерти на столѣхъ.

Къ занятію Гомеля.

Въ Черниговѣ перекачена телеграмма, посланная бывшимъ начальникомъ Гомельскаго большевистскаго отряда Бериннымъ Черниговскому соръту раб. и созд. депутатовъ, о томъ, что Гомель *послѣ урочнаго боя* сдать ибѣжн. кимъ войскамъ.

По фактическимъ даннымъ, ибѣжи и большевики въ моментъ занятія и сдачи Гомеля дали только по одному орудиному выстрѣлу.

Къ германской оккупации Гомеля.

Въ Гомельѣ расклеено объявленіе слѣдующаго содержания:

Къ уходу большевиковъ изъ Чернигова.

Въ ночь на 18 февраля состоялось частное совѣщаніе думскихъ гласныхъ, на которомъ были выбраны въ помощь президіума Управы Н. П. Савицкій и А. В. Яковлевъ. Въ совѣщаніи участвовалъ командиръ Переволоченскаго полка, который и назначенъ начальникомъ гарнизона. Обозванъ думскій отрядъ въ составѣ 150 человекъ, который вооруженъ и имѣетъ пулеметы, взятые изъ Совѣтскаго отряда, нынѣ разоруженнаго.

Еще до ухода большевиковъ отдѣльные организациі унесли затворы съ большевистскихъ пушекъ, лишивъ такимъ образомъ большевиковъ артиллеріи.

Большевики двинулись на Седневь, но по дорогѣ частью были разоружены и часть обоза была отбита. Въ Седневь они оставили свои автомобили.

Въ Салтыковій-Дѣввицѣ.

Въ Салтыковій-Дѣввицѣ партизанскій отрядъ разоружилъ большевиковъ.

Бѣгство большевиковъ.

Изъ Нижнаго передають, что разоружены канальерскій и пѣхотный части большевиковъ, бѣжавшіе изъ Киева, скрываются подъ Нижнимъ, откуда направляются на Придадуки, на главную желѣзнодорожную магистраль. Большевики бѣгутъ толпами и въ одиночку, и бѣгство ихъ носитъ все признаки паники.

Чехо-словаки подъ Березнымъ.

Въ ночь на 5 марта (20 февраля) толпы чехо-словаковъ, бѣжавшихъ изъ Киева, прошли черезъ Салтыковку-Дѣввицу и направлялись на Березное.

Занятіе Сновска.

Получено сообщеніе изъ вѣдомствъ достоянства источника, что на этихъ дняхъ Сновскъ былъ занятъ украинскими частями, очищенными Сновскъ отъ большевиковъ.

Очищеніе Крутъ.

Круты совершенно очищены отъ большевиковъ. На станціи возстановился полный порядокъ и спокойствіе.

Въ Козельцѣ.

Вчера мы сообщали объ очищеніи Козельца отъ большевиковъ. Сегодня получены почтой подробности смутныхъ дней въ городѣ, 28 (15-го) февраля въ Козельцѣ начались сильныя беспорядки, продолжавшіеся и 1-3 марта (16-18 февраля). Въ эти дни не переставала стрѣльба, часто безпричинная, производилась аресты, обыски и убійства. Съ 28-го февраля были закрыты магазины и присутственные мѣста. Казна-

Движеніе нѣмцевъ на Черниговѣ.

Изъ числа большевистскихъ частей германскихъ войскъ, прибывшихъ въ Гомель, 300 кавалеристовъ и 4 бронированныхъ автомобили вышли въ субботу 17-го февраля (2 марта) на Добрянку. Завтра ожидается вступленіе нѣмцевъ въ Черниговъ.

Въ Черниговѣ.

Въ Черниговѣ, вопреки циркулирующимъ слухамъ, никакихъ арестовъ городскихъ отрядомъ не было произведено кромѣ задержанія лицъ, причастныхъ къ уголовнымъ преступленіямъ.

Изъ Чернигова на Круты направился значительный партизанскій отрядъ.

Отдѣльные банды съ нагнаннымъ оружіемъ были разоружены въ Черниговѣ на мосту.

Въ Городнѣ.

По послѣднимъ свѣдѣніямъ, г. Городня занятъ нѣмцами.

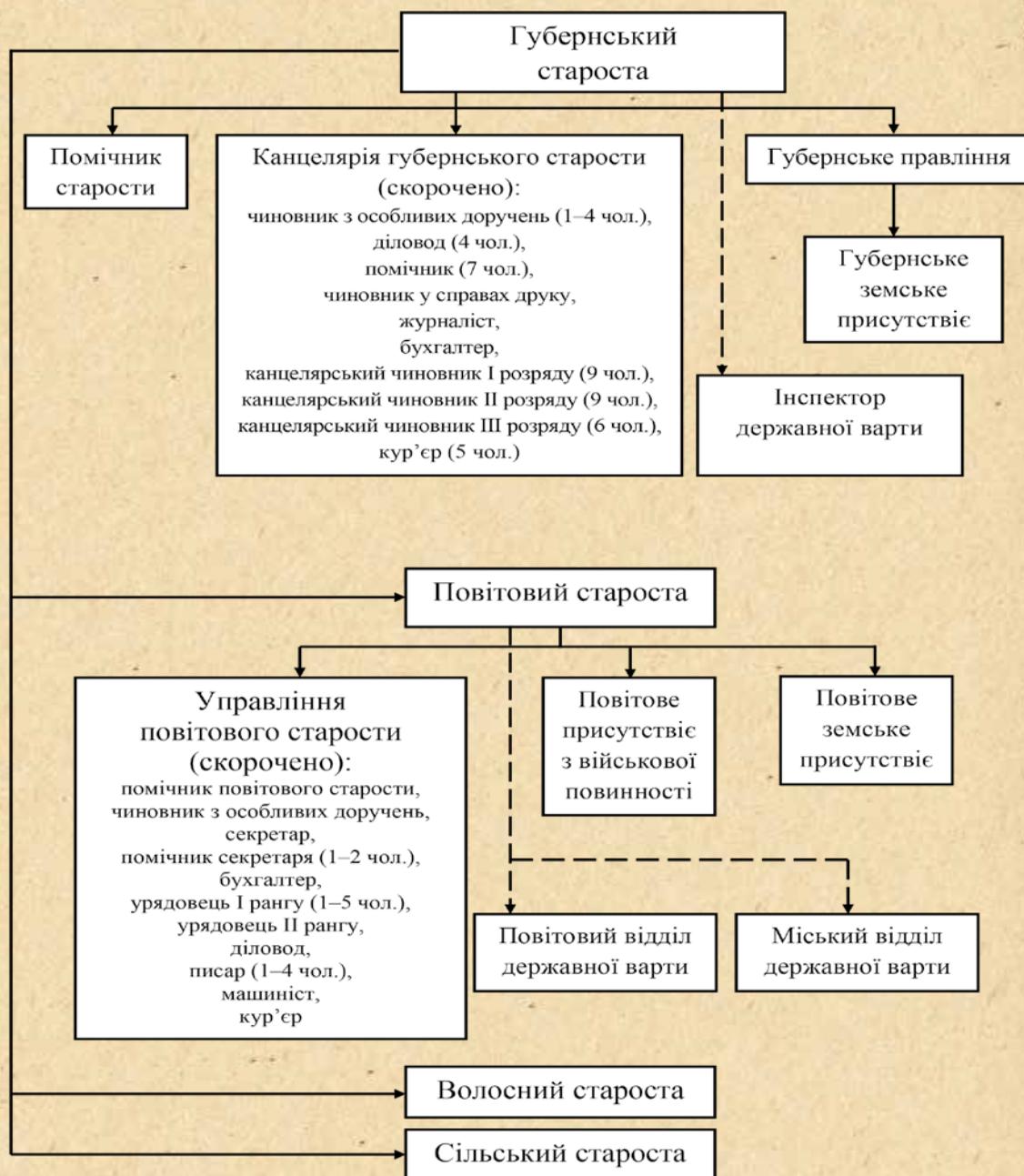
Очищеніе Козельца и Остра.

18 февраля (3 марта) Козелецъ и Остеръ очищены украинскими войсками отъ большевиковъ. Населеніе сохраняетъ полное спокойствіе.

16 лютого 1918 р. більшовицький загін залишив Чернігів одразу ж після появи чуток про наступ німців. 8 березня 1918 р. відновилася діяльність губернської земської управи. Тимчасовим губернським комісаром став Ілля Шраг. Він повідомив всім урядовим та громадським установам Чернігівської губернії таке: «Всі декрети та розпорядження Петроградського Уряду Народних Комісарів, а також всіх його Представників недійсні і виконання не підлягають. Всі установи зобов'язані керуватися лише розпорядженнями Уряду Української Народньої Республіки». Через місяць посаду губернського комісара отримав Гнат Стаднюк. Втім реальних важелів впливу в березні – квітні 1918 р. губернська влада не мала.

За законом УНР від 6 березня 1918 р. губернсько-повітовий поділ скасовувався, натомість мали з'явитися 32 землі (біля одного мільйона мешканців у кожній). Конституція УНР, ухвалена 29 квітня 1918 р., передбачала трьохрівневий адміністративно-територіальний устрій: земля – волость – громада. Втім запровадити його не встигли.

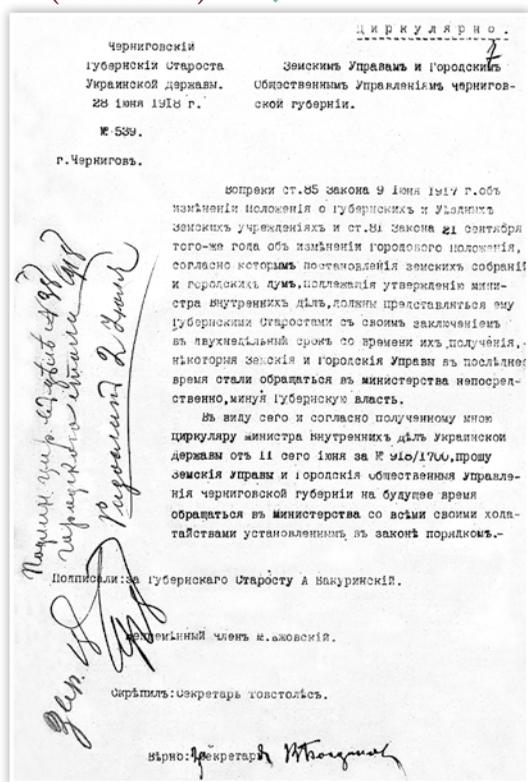
СХЕМА УПРАВЛІННЯ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ – ЗА ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (квітень–листопад 1918 р.)

Герб та прапор
Української держави
гетьмана
Павла Скоропадського
(1918)

Циркуляр губернського старости
про порядок затвердження
постанов органів місцевого
самоврядування
(01.06.1918)

Великий та малий герби
Української народної
республіки.
Автор Г. Нарбут
(1917–1918). Її прапор

Після приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня 1918 р.) Українська Держава повернулася до попередньої схеми: губернія – повіт – волость. Між іншим, тим самим було підтверджено застосування терміну «повіт» (протримався навіть у російській окупації до 1923 р.). Одночасно в губернії скасували посади губернського та повітових комісарів, а також повноваження органів місцевої влади. Вона перейшла до губернського старости, який керував повітовими старостами, і призначався з кола землевласників та земських діячів. Вони мали забезпечити дотримання на відповідних територіях законів та інтересів Української Держави. Демократично обрані думи та земства або потрапляли під жорсткий державної нагляд, аби взагалі розпускалися. Натомість поверталися їх попередники – цензові.

В Чернігівській губернії посаду старости 18 травня 1918 р. обійняв Микола Савицький, відомий раніше як голова губернського земства та гласний Чернігівської міської думи. Його помічником став ще один відомий земський діяч Олексій Бакуринський. Старостам підпорядковувалася Державна варта – напіввійськова система органів нагляду та примусу. На рівні губернії діяв «помічник-інспектор Державної варти», на рівні повіту – «начальник повітової Державної варти». Таким чином нова влада намагалася створити «сильну» місцеву адміністрацію.

Змінилися межі Чернігівської губернії – на початку червня 1918 р. гетьманський уряд утворив Поліську губернію (очолив Петро Патон – рідний брат Бориса Патона) з включенням до неї Пінського, Мозирського та Речицького повітів, а Гомельський повіт приєднав до Чернігівської губернії, повітовим старостою став предводитель дворянства Євген Стош. Таким чином над Гомелем майорів український прапор. **18 вересня 1918 р.** гетьман ухвалив закон про вибори губернських та повітових гласних, повертав жорсткий контроль державної влади, майновий цenz та інше. Втім вибори за ним на теренах Чернігівської губернії не відбулися – за виключенням Гомеля.

ОГОЛОШЕННЯ.

Усі старшини бувшої Російської Армії, які не перебувають на службі в Українських частинах, запрошуються на 12 годин у середу 10-го (23-го) жовтня в помешкання Епархіального Дому для інформування відносно закону про призив.

Командир 5 корпусу генеральний хорунжий *Дорошкевич*.
А2—1 кв. 663.

ОБЪЯВЛЕНИЕ.

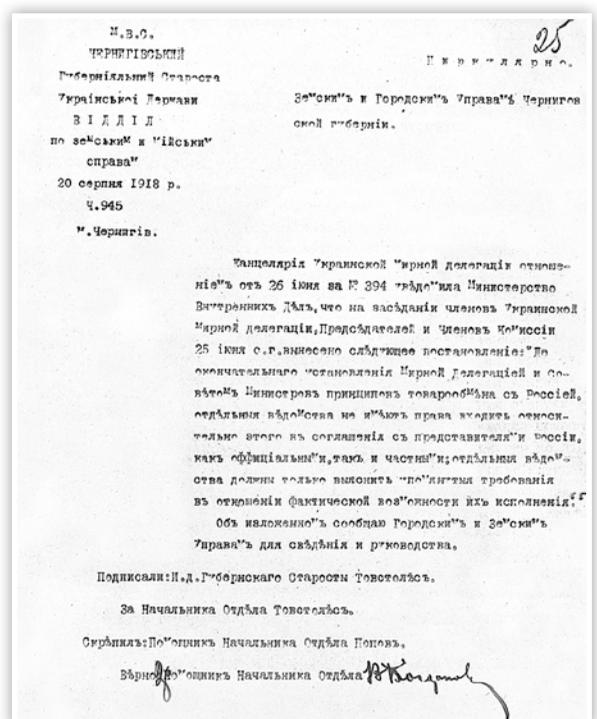
Всімъ офицерамъ, юнкерамъ, сверхсрочнымъ подпрапорщикамъ и унтеръ-офицерамъ, проживающимъ въ городѣ Черниговѣ и Черниговскомъ уѣздѣ, принятымъ на учетъ у Черниговскаго уѣзднаго воинскаго начальника и зачисленнымъ на службу въ украинскую армию **по пѣхотѣ и не представившимъ удостовѣреній** объ освобожденіи ихъ отъ службы, на основаніи пункта 5-го закона о призывѣ, утвержденнаго Паномъ Гетманомъ, явиться **въ трехдневный срокъ** со дня объявленія сего въ канцелярію 25-го пѣхотнаго Черниговскаго полка (домъ женскаго духовнаго училища; входъ со стороны Срѣтенской улицы).

Командиръ 25 пѣхотнаго Черниговскаго полка
А2 -кв. 747. Полковникъ Ясновскій.

Оголошення щодо військового обліку (1918)

Згідно з законом від 30 листопада поновлювався інститут «земських начальників», утворювалися повітові та губернські ради у сільських справах. Однак правління Павла Скоропадського закінчилося у грудні 1918 р., а разом із ним – державний устрій Української Держави.

Нова українська влада – Директорії УНР – протрималася у Чернігові лише три тижні. Тоді на Україну, зокрема на Чернігівщини, другим походом рушила російська червона армія. Протягом **грудня 1918–січня 1919 р.** вона окупувала майже всю Чернігово-Сіверщину, що започаткувало чергові зміни адміністративно-територіального устрою та системи владних установ. **15 січня 1919 р.** вийшов декрет маріонеткового Тимчасового робітничо-селянського уряду УСРР «О ликвидації общественных организаций «Земсоюза», «Земгора», «Согора», а также военно-промышленных комитетов». Земські установи та міські думи ліквідовувалися, а їхні виконавські та господарські структури підпорядковані загарбникам. Розвиток місцевого самоврядування був перерваний на понад сімдесят років.

Циркуляр губернського старости про заборону торгових відносин з РСФСР (20.08.1918)

Будівля Гомельської міської думи, над якою в 1918 р. майорів український прапор

ГРОМАДСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ДІЯЧІ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

ШРАГ ІЛЛЯ ЛЮДВИГОВИЧ (1847–1919)

Народився в Седневі у сім'ї лікаря, вихідця з Саксонії, закінчив юридичний факультет Київського університету св. Володимира. З 1875 р. – гласний Чернігівської міської думи, член її управи. У квітні 1906 р., обраний депутатом I Державної Думи, очолював Українську парламентську громаду. У березні 1917 р. став головою губернського виконавчого комітету, у березні 1918 р. – почесним мировим суддею Чернігівського судового округу.

ІСКРИЦЬКИЙ МИХАЙЛО АНДРІЙОВИЧ (1873–?)

Походив із шляхетсько-старшинського роду Чернігівщини. Отримав вищу юридичну освіту, обирався до II та III Державних дум Росії. Напередодні лютневої революції 1917 р. займав посаду предводителя дворянства Суразького повіту. Під час революційних подій обраний членом комітету громадських організацій у Чернігові. У березні–червні 1917 р. обіймав посаду чернігівського губернського комісара.

ДОРОШЕНКО ДМИТРО ІВАНОВИЧ (1882–1951)

Народився у м. Вільно (Вільнюс), походив із козацько-старшинського роду. З квітня 1917 р. – у складі Центральної ради, деякий час очолював її Генеральний секретаріат. У серпні-грудні 1917 р. – чернігівський губернський комісар. Намагався вирішити основну проблему місцевих органів влади – хронічне недофінансування. За його сприяння у грудні 1917 р. у Чернігові засновано видавництво «Сіверянська думка». У 1918 р. – міністр закордонних справ Української Держави гетьмана П. Скоропадського.

САВИЦЬКИЙ МИКОЛА ПЕТРОВИЧ (1867–1941)

Виходець із дворянської родини Кролевецького повіту. З 1892 р. неодноразово обирався кролевецьким повітовим та чернігівським губернським гласним. У 1896–1906 рр. – повітовий предводитель дворянства у Кролевці, Речиці та Гомелі. У 1906–1914 рр. – голова Чернігівської губернської земської управи. У 1915 р. обраний членом Державної Ради Російської імперії. З квітня 1917 р. очолював адміністрацію Архангельська та Біломорського району. Після повернення до Чернігова у жовтні 1917 р. – гласний Чернігівської міської думи. З травня 1918 р. – Чернігівський губернський староста. У червні – серпні 1918 р. – товариш міністра внутрішніх справ Української держави. У 1920 р. емігрував за кордон.

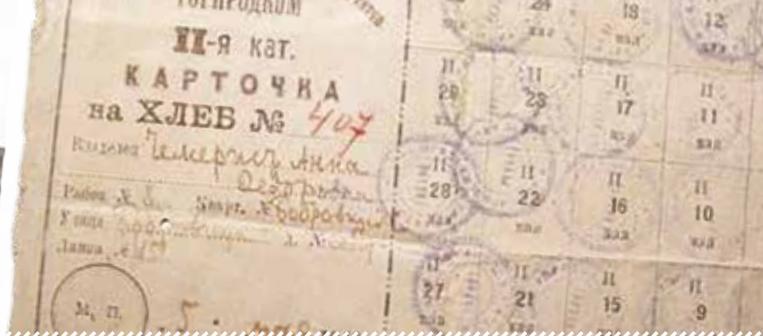
КОВАЛЕВСЬКИЙ ІПОЛИТ ДМИТРОВИЧ (1894–?)

Уродженець Ізюмського повіту Харківської губернії. Навчався у Ніжинському історико-філологічному інституті. Активний учасник революційних подій 1917 р., делегат Всеукраїнського національного з'їзду в м. Києві. Разом із Л. Іванухою у квітні 1917 р. скликав у Ніжині Українське віче, очолив відновлену в місті «Просвіту» Автор брошури: «Хто ми, що ми і чого хочемо?». Студентом другого курсу став комісаром Центральної Ради у Ніжинському повіті. У листопаді 1917 р. обирався до Всеросійських Установчих зборів.

СОКОЛОВ ПАВЛО ЯКОВИЧ

Міський голова Чернігова у 1917 р., член губернського комітету партії соціалістів-революціонерів (есерів). До революції двічі був заарештований за партійну діяльність. На початку ХХ ст. працював лікарем у Чернігівському уезді, заарештований у 1906 р. Переховувався за кордоном, був обраний доктором Базельського та Флорентійського університетів. Повернувся на початку революції, від партії есерів балотувався до Всеросійських установчих зборів.

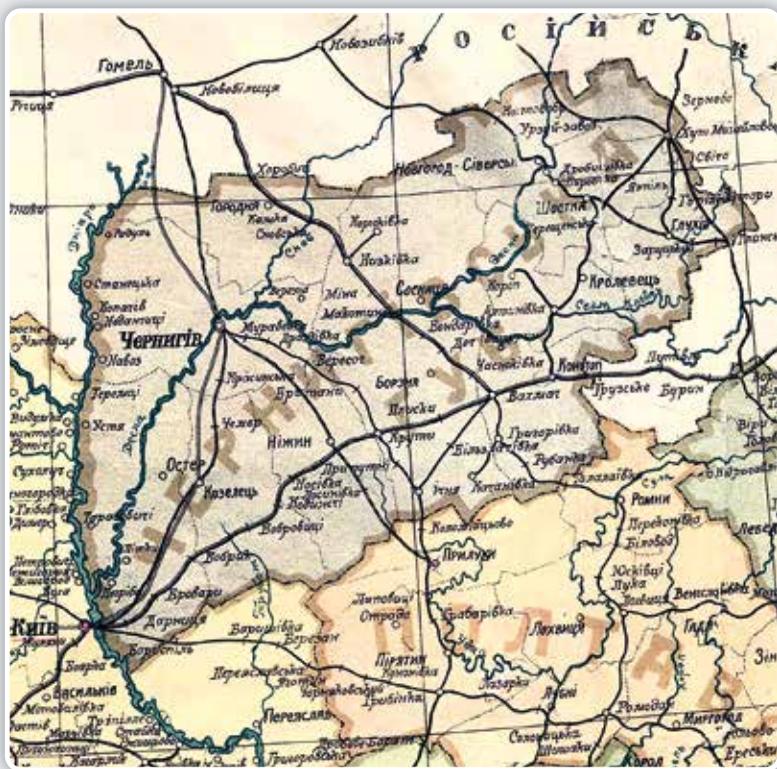
Розділ XI

Радянсько-партійні владні структури на Чернігово-Сіверщині (1919–1941)

Одним із перших кроків окупантів на теренах Чернігівської губернії стало рішення про передачу чотирьох північних повітів (Мглинський, Новозибківський, Стародубський та Суразький) до складу Гомельської (потім – Брянської) губернії РСФРР. 25 лютого 1919 р. відповідне рішення прийнято НКВС РСФРР. В результаті надалі Чернігівська губернія складалася з 11 повітів з населенням 1841,8 тис. осіб. В губернії формально проголошувалася радянська влада.

Втім загарбники з півночі, хоч і висунули гасло: «Вся влада – радам!», але не квапилися з їх створенням: деякий час «радянська влада» існувала без рад. Натомість управління здійснювалося надзвичайними органами. Лише забезпечивши своє становище та ліквідувавши будь-який супротив своїй владі, включно зі збройним, окупанти почали планомірно створювати слухняну та підконтрольну їм систему представницьких органів. Про існування будь-яких структур самоврядування не могло бути й мови. 17 квітня 1919 р. І губернський з'їзд рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів обрав губернський виконком. Комітет відстежував політичний та економічний стан в губернії, стежив за виконанням грабіжницької продрозкладки (згодом – продподатку) в регіоні, перебігом націоналізації. Але впродовж 1919–1920 рр. передавав свої повноваження тимчасовому губернському військово-революційному комітету.

Чернігівська та Полтавська губернії станом на 1922 р.

Мітинг у Городні (грудень, 1918)

Ордер на арешт, Остерська ЧК (1919)

Газета «Известия Черниговского временного военно-революционного комитета» (23.01.1919)

Подальша діяльність губвиконкому стосувалася проведення тижнів допомоги фронту та захисту дітей, організації комітетів по боротьбі з безробіттям, ліквідації неписьменності, створення дитячих садків, бібліотек, лікарень, розвитку місцевої промисловості, сільського господарства, торгівлі та ін. Ліквідований згідно з постановою ВУЦВК від 3 червня 1925 р.

На місцях впродовж лютого – березня 1919 р. створені аналогічні виконками повітових та волоських рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. До їх завдань відносилося здійснення продрозкладки, націоналізація підприємств, організація комнезамів, сільгосптовариств, боротьба з дезертирством, «контрреволюційними» виступами, спекуляцією, паливною кризою – ліквідовані в 1923 та 1924 р. відповідно. Протягом 1923–1925 рр. те саме зробили з Чернігівську губернію та повітами. Натомість виникла нова трирівнева система «центр – округа – район».

Печатка Чернігівського губернського виконавчого комітету (1919)

Печатка Чернігівського губернського комітету компартії (1920)

Печатка Чернігівського губернського революційного комітету (1920)

Картка на хліб (1919)

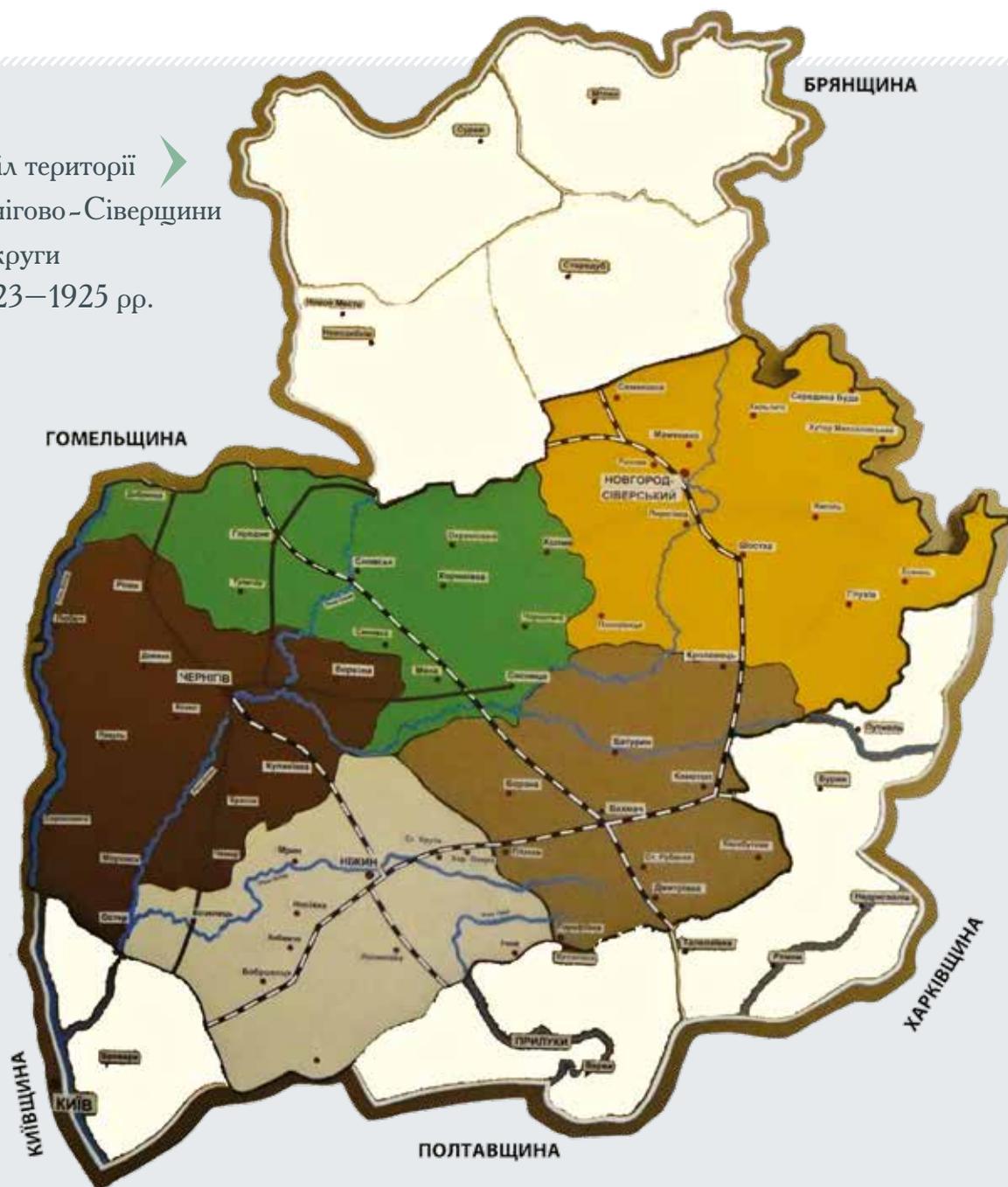

▲ Будинок Чернігівської губернської надзвичайної комісії – ЧК (1922)

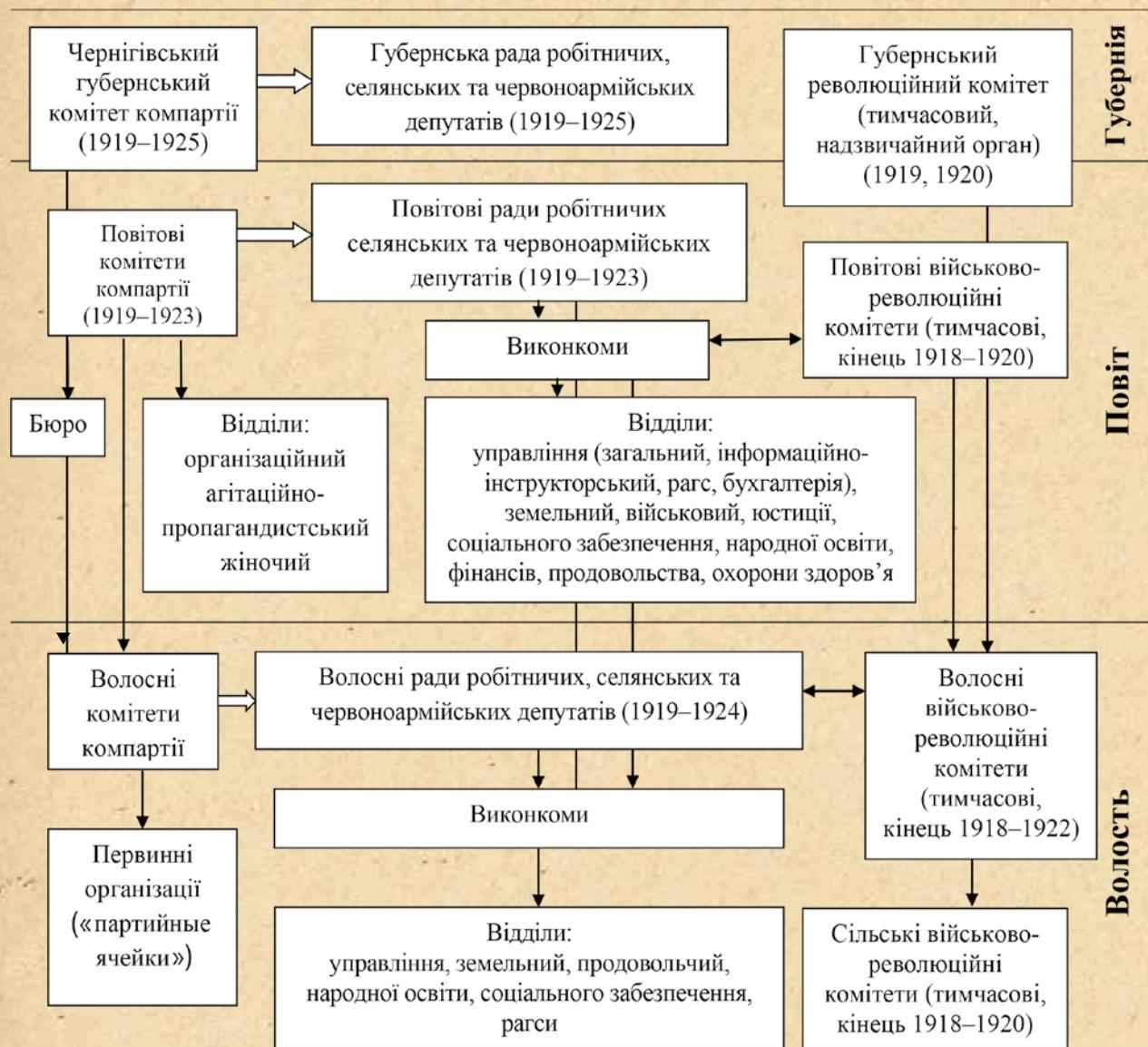

▲ Військовий парад (Чернігів, 1927)

Поділ території
Чернігово-Сіверщини
на округи
у 1923–1925 рр.

Органи місцевої влади на Чернігівщині (період 1919–1925 рр.)

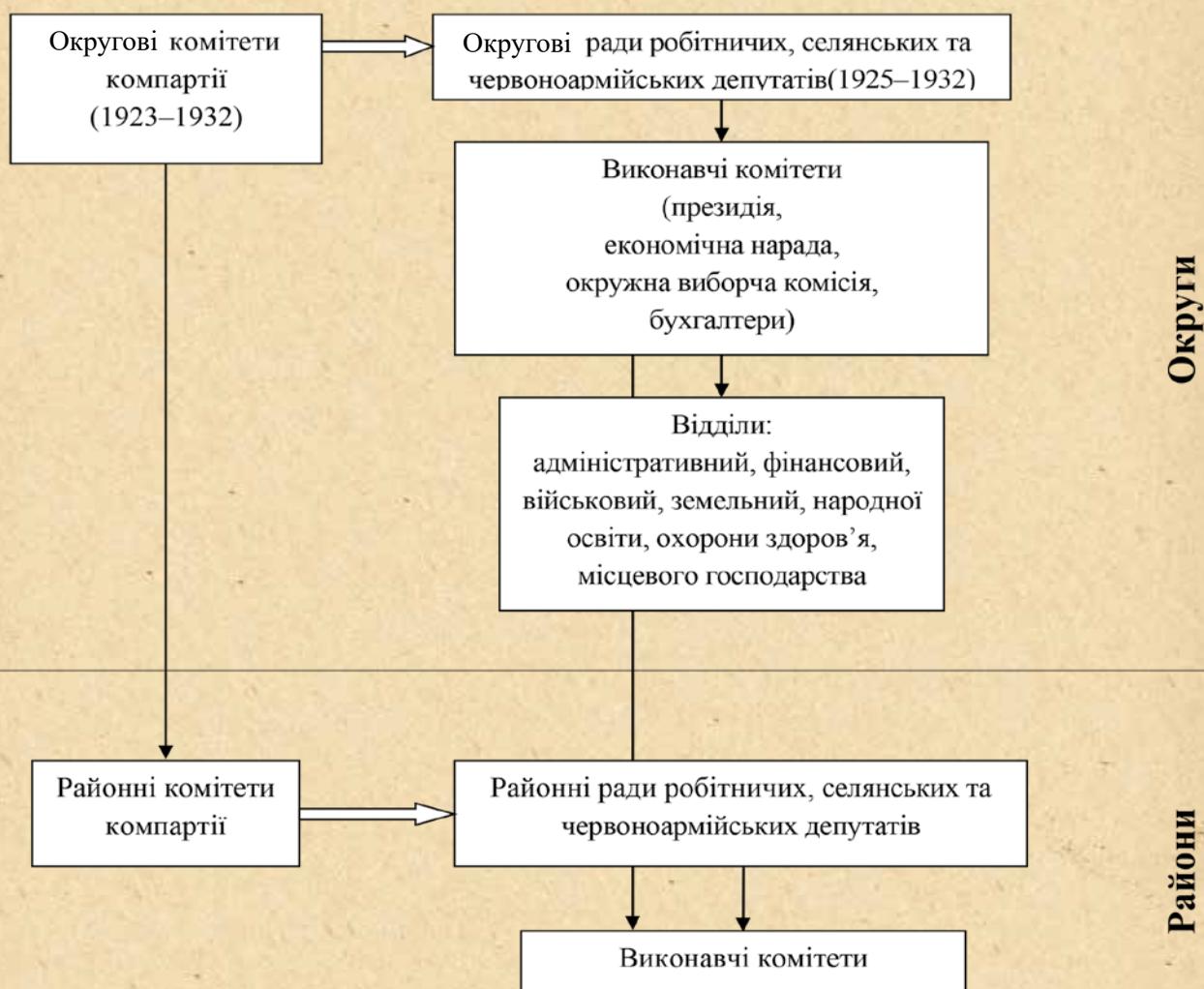

Наприкінці 1925 р. існували Чернігівська, Глухівська, Ніжинська та Конотопська округи, що поділялися на 54 райони. Станом на 17 грудня 1926 р. площа такої Чернігівщини складала 37767 кв. км, населення – 2218 тис. осіб. Відповідно до постанови ВУЦВК «Об административно-территориальном делении» від 31 січня 1923 р. утворені виконавчі комітети окружних рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. В період між з'їздами рад вони були розпорядчим, виконавчим та контрольним органом влади в окрузі. Вони займалися питаннями колективізації сільського господарства, «розкуркулення», посівних та збиральних кампаній, розвитку тваринництва та переробки с/г продукції. До інших видів діяльності відносилася реорганізація торгівлі, націоналізація майна, відкриття дитячих будинків та санаторіїв та ін.

Голови Чернігівського губернського виконавчого комітету (1918–1925)

1. СОКОЛОВСЬКА Софія Іванівна
(19.01–12.03.1918)	5. ФІЛАТОВ Микола Олексійович (1920)
2. КОЦЮБИНСЬКИЙ Юрій Михайлович
(04.–11.1919)	6. ЛЮБЧЕНКО Панас Петрович (1921)
3. ПЕТРОВСЬКИЙ Данило Іванович (1919–1920)	7. ПАХОМОВ Микола Іванович (1921–1922)
4. КОРЖИКОВ Тит Михайлович (07.1920)	8. ПОПОВ Іван Васильович (12.1922–06.1924)
	9. ВЛАСЕНКО Степан Наумович
(07.1924–09.1925)

Схема органів місцевої влади (період 1925–1932 рр.)

Газета «Красное знамя» (05.07.1925)

Про перехід на триступеневу систему («Красное знамя», 10.07.1925)

Газета Чернігівського губкому КП(б)У «Селянська газета» (09.07.1925)

Газета Менського райкому КП(б)У та РВК «Колгоспна праця» (03.10.1931)

Постанова
Всеукраїнського
Центрального
Виконавчого комітету
про утворення
Чернігівської області
(15.10.1932)

На початку 1930-х рр. була здійснена спроба перейти на дворівневу систему управління «центр – район» із ліквідацією округової ланки. Внаслідок цього на території Чернігівщини існували 47 районів. Але через труднощі в управлінні повернулися до трирівневої системи. Проміжною ланкою стали області. Таким чином влада намагалася посилити адміністративну складову, адже невеликі за площею території контролювати легше.

ПОСТАНОВА ВУЦВК

170. Про утворення Чернігівської області

Щоб далі поліпшити якість оперативного керівництва від частей господарським та культурним будівництвом районів, український центральний виконавчий комітет, на додаток до постанови IV (позачергової) Сесії ВУЦВК XII скликання з 9-го жовтня 1932 року, ухвалив:

1. Утворити на території УСРР нову—Чернігівську область з центром у м. Чернігові в складі 36 районів, а саме:

а) 29 районів Київської області: Бахмацького, Березнянського, Бовицького, Борзнянського, Глухівського, Городнянського, Ізюмського, Добрянського, Іваницького, Ічнянського, Козельського, Конотипського, Корюківського, Кролевецького, Мало-Дівицького, Мельничанського, Ніжинського, Новгородського, Носівського, Олішівського, Остерського, Попільніцького, Ріпкинського, Семенівського, Середино-Будського, Сновського, Чернігівського та Шостківського;

б) 7 районів Харківської області: Буринського, Варвинського, Велико-Бубнівського (Талалаївського), Недригайлівського, Пирятинського, Путивельського (нац. рос.) та Роменського.

2. Зазначені в п.п. „а“ і „б“ арт. 1 цієї постанови райони перерахувати до складу новоутвореної Чернігівської області.

3. Перечислити Бабанський, Монастирищенський, Оратівський, Плисківський, Погребищенський, Уманський та Христинівський райони Вінницької області до складу Київської області.

4. Перечислити Драбівський та Яготинський райони Київської області до складу Харківської області.

5. Для проведення всієї організаційної роботи, що зв'язана з утворенням Чернігівської області, аж до того, як відбудеться обласний з'їзд рад, утворити обласний організаційний комітет Чернігівської області.

6. Визначити такий склад Чернігівського обласного організаційного комітету:

1. Голуб'ятников, 2. Іді, 3. Горбачевський, 4. Маркун, 5. Рибніков, 6. Двигунин, 7. Бєлий, 8. Карачунський, 9. Бєков, 10. Пєлєх, 11. Дєдєв, 12. Аугман.

Харків, 15 жовтня 1932 року

Тим. вик. об. Голови ВУЦВК Ю. Войцєхєвський

За Секретаря ВУЦВК В. Поляков

Печатка Чернігівського
округового комітету компартії
(1929)

Печатка виконавчого комітету
Чернігівської округової ради
робітничих, селянських та
червоноармійських депутатів (1928)

Печатка Сновського
районного комітету
компарії (1929)

**Перші секретарі
Чернігівського обкому
компартії
та голови облвиконкому**

ОБКОМ

1. **МАРКІТАН** Павло Пилипович
(10.1932–20.08.1937)
2. **МИХАЙЛОВ** Олексій Дмитрович
(1937–23.04.1938)
3. **ФЕДОРОВ** Олексій Федорович
(04.1938–03.1943)
4. **ПОПУДРЕНКО** Микола Микитович
(03–07.07.1943)

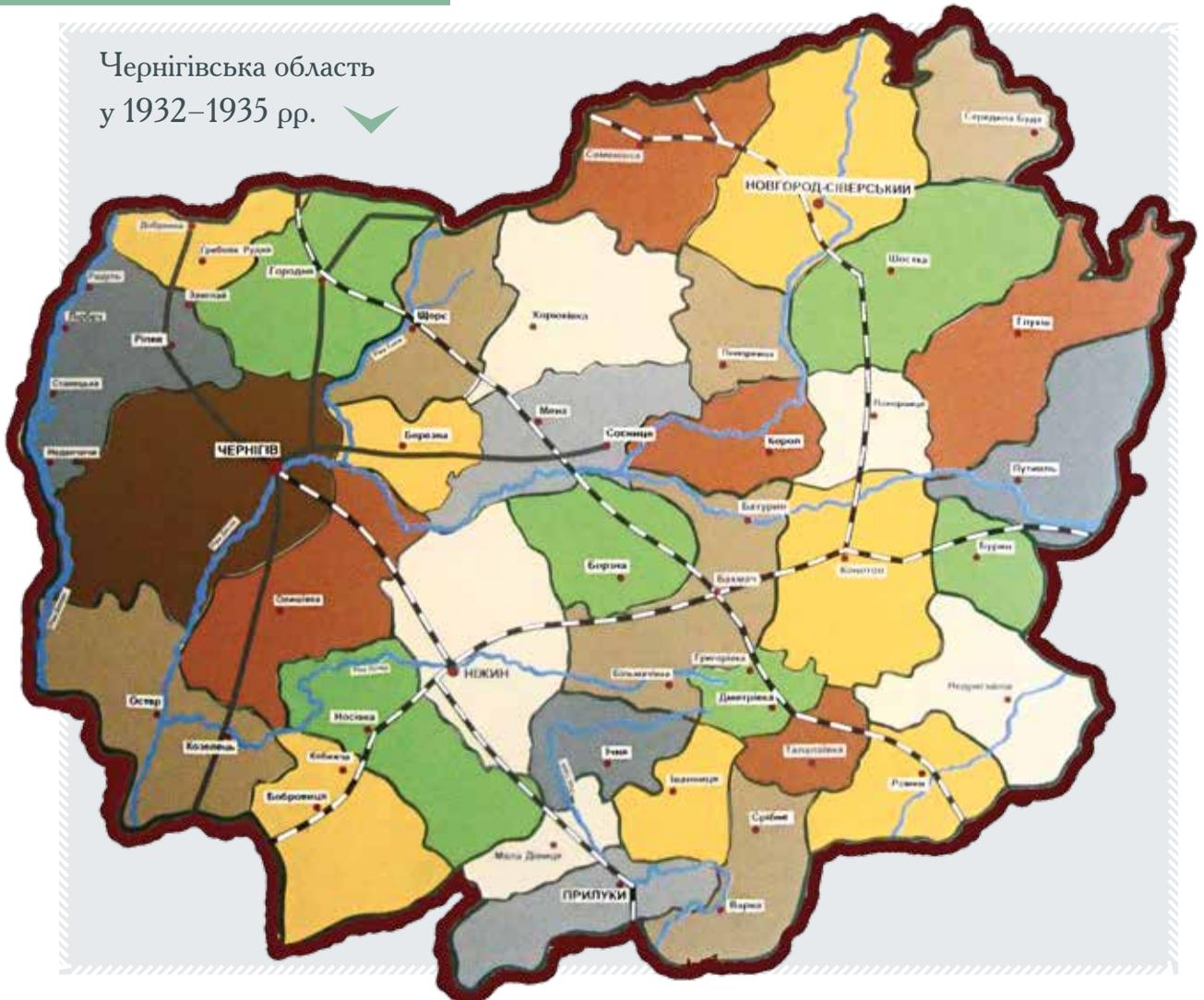
ОБЛВИКОНКОМ

1. **ГОЛУБЯТНИКОВ** Михайло Данилович
(10.1932–1934)
2. **ЗАГЕР** Соломон Акімович
(1934–1937)
3. **БОГАТИРЬОВ** Георгій Олексійович
(1937)
4. **СОКОЛОВ** Влас Савович
(1937–1938)

Відповідно до рішення ВУЦВК від 15 жовтня 1932 р. утворено Чернігівську область. До її складу входило 36 районів. Була заснована обласна рада робітничих, селянських та червоноармійських депутатів та її виконавчий комітет (з 1936 р. – виконавчий комітет Чернігівської обласної ради депутатів трудящих). В районах діяли ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (як правило, малі за розмірами), їх виконавчі комітети, які з 1936 р. перетворені у виконавчі комітети районних рад депутатів трудящих. Вони виконували адміністративні, виконавчі та розпорядчі функції на території району. Займались питаннями створення колгоспів, заготівлі сільськогосподарської продукції, електрифікації та радіофікації населених пунктів, соціально-культурної роботи тощо.

У 1935 р. на території області було утворено ще 20 районів. Станом на 1937 р. область мала найбільшу кількість районів за весь період свого існування – 55. У 1939 р. утворено Сумську область, до якої зі складу Чернігівської області відійшло 17 районів.

Чернігівська область
у 1932–1935 рр.

Будинок дворянського та селянського поземельного банку (збудований у 1910–1913 рр.)
У 1932–1974 рр. тут розміщувався обласний комітет компартії України

Становлення системи рад здійснювалося за безпосередньої участі комуністичної партії відповідно задумів Владіміра Леніна та його спадкоємця – Йосіпа Сталіна. Тому фактичним господарем в області, як і в усій країні, були партійні комітети та їх бюро. Ради виконували господарські та декоративні функції для легітимізації діяльності єдиної правлячої партії, служили інструментом для здійснення політики вищого партійного та державного керівництва з центром у Москві. Утворення Чернігівської області в 1932 р. та Голодомор 1932–1933 рр. – це не співпадиння в часі. Нові адміністративно-територіальні одиниці та утворена в їх рамках система партійно-радянських органів влади стали управлінськими інструментами організації геноциду українського народу, терору голодом.

Портрети В. Леніна та Й. Сталіна. Новгород-Сіверський, водонапірна башта (1930-ті рр.), зображення демонтовані

Лікарські свідоцтва про смерть від голоду

ЗАПИС АКТА ПРО СМЕРТЬ

Балалубівська рада Малахайська району 9 - червня місяця 1933 р. № 38

1. Прізвище померлого Романів його ім'я Микола по-батькові Гордійків

2. Де постійно жив (назва району та села або міста, вул., буд. №) Х. Малеярівка

3. Помер(ла) 8 - червня міс. 1933 р. 4. Чоловік, жінка (підкреслити)

5. Вік 50 - (скільки повних років мав) п'ятдесят.

6. Для дітей, що померли, не досягли до 1 р., точно зазначити: а) народилося _____ км. 1933 р.; б) якщо у матері була померла дитина: перша, друга, або _____ в) батьки дитину ждають укупі, чи може розійтися, батько помер, померла розину, розлучилися тощо _____ г) вік матері _____ років.

7. Громадянство померлого УСРР 8. Національність Українець

9. Родниний стан померлого: парубок, дітина, удовець (а), одружений (а), розлучений (а) — (підкреслити).

10. Чи дробував прожиток сам, а як не сам, то хто утримував сам

11. а) Ручесство, промисел, посада та соціальні зв'язки.
 б) Нещо жив на кошти держави чи громадськ. організації, зазначити на якій саме (пенсія, стипендія тощо).
 в) Нещо жив з інших джерел, точно зазнач. з яких саме

12. Стан за заняттями: робітник, служб., ремісник, кустар — килимар, (бул. в'їзди чи ні), торговель, помічник у земстві або розповсюд. — зазначити який саме. Для військових: генерал; односторонній чи член колегіуму (полковн., сержант, СОУ).

13. Назва підприємств, установи чи закладу, зазначити яке впробанство, де працює, служить або господарює Хлібороб
Одноосібник

14. Де помер (удома, в лікарні, дит. домі тощо) дома Якого вдома, то чи користувався з лікарської допомоги померлий (так, ні) з лікарської

15. Причини смерті — зазначити докладно: лихо — з голоду

Доповн. лікарську довідку № _____ Чи може запис укладено на оголошеного від суду за померлого (так, ні).

„Союзоргучет“ А.

Передавати до ЗАГС'у через родичів померлого або іншим способом

ЛІКАРСЬКЕ СВІДОЦТВО ПРО СМЕРТЬ № 64
 (видається безкоштовно)

ЗАГС прилучився до запису про смерть лише після того, як суд вилучив стат.

1. Прізвище Бокань ім'я померлого Костянтин

2. Стать (чол., жін.) _____ 3. Вік: років од народж. 41 або дата народж. _____ 19 _____ р. (обов'язково, якщо померлий (а) мов. від 1 року)

4. Дата смерті 1 - липня міс. 1933 року

5. Де помер (ла): вдома (так — ні) _____ в лікарні (так — ні) _____ Якщо в іншому місці, точно зазначити де саме _____

6. Чи користувався померлий з допомоги цього лікаря (так — ні) _____ або іншого лікаря (так — ні) _____

7. Хвороба чи інша причина смерті (назви хвороб латинськ., укр. або російською мовами)
 а) основна причина цетношення
 б) ускладнення _____

8. Причину смерті в'ясовано: а) після розбирання (розтин, тіла, б) лікарем, що допомагав хорому, в) оглядом мертвого тіла, г) за поясненням родичів померлого (підкреслити)

М. П. _____ Підпис лікаря Віссю _____ ради _____
 Прилучено до статкартки № _____ району (М. П.) _____

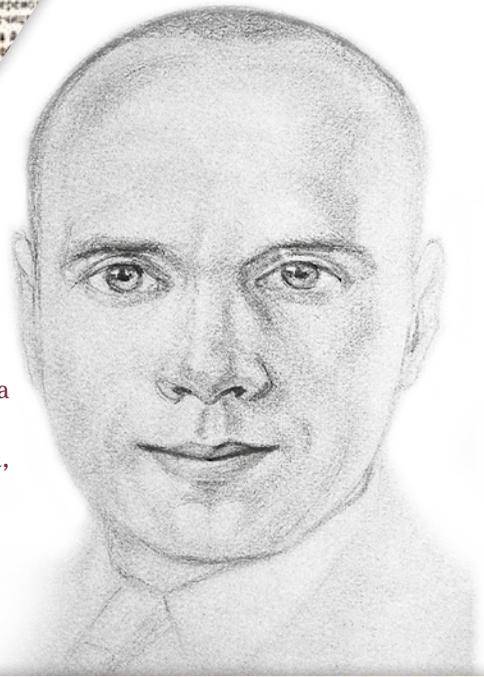
„Союзоргучет“ К. Ф. Ст. ф-т А, 105x143.

Газета
«БІЛЬШОВИК»
(1932)

Ще одним владним важелем московського керівництва став політичний терор проти громадян як метод державного управління. Організовувався він хвилями – починаючи від колишніх політичних опонентів. Зрештою, прийшла черга цілком лояльних до влади громадян, а також тих, хто сам належав до системи, служив їй, навіть боровся. За один лише 1937 р. на Чернігівщині було вбито 8051 особу. Основним місцем масових поховань розстріляних НКВС чернігівців став лісовий масив поблизу села Халявин Чернігівського району, де тепер встановлено пам'ятний знак. Наочним прикладом слугували показові судові процеси над «ворогами народу» як засіб нагнітання страху, психологічного тиску на населення. Звинуватити могли будь-кого в чому завгодно. Біографії радянських керівників регіону в цьому сенсі дуже красномовні.

Портрет та довідка про реабілітацію українського поета, уродженця Чернігова Марка Вороного, репресованого у 1937 р.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ХУЖЕ ВРАГА

**ОН СТРЕЛЯЕТ
ТЕБЕ В СПИНУ!**

З радянської агітації

КЕРІВНИКИ ОБЛАСТІ (1918–1941 рр.)

**ЛАПЧИНСЬКИЙ
ГЕОРГІЙ ФЕДОРОВИЧ**
(1887–1938)

Народився в Царському селі під Санкт-Петербургом, член РСДРП з 1905 р. У 1917 – голова Кременчуцької ради робітничих, селянських та червоно-армійських депутатів, керуючий справами першого Українського радянського уряду. У січні 1919 р. обраний головою Чернігівського губревкому. Під час боротьби з денікінцями очолював районний комітет оборони Північної Чернігівщини, згодом – секретар ВУЦВК. З 1923 р. перебував на дипломатичній роботі, член президії Державної планової комісії при РНК УСРР (1934). Репресований.

**КОЦЮБИНСЬКИЙ
ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ**
(1896–1937)

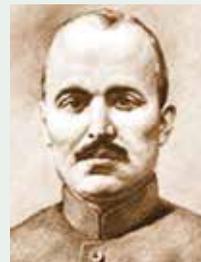
Син письменника М.М. Коцюбинського. Член РСДРП (б) з 1913 р. У 1917 р. – член Петроградського військово-революційного комітету. У 1918 р. – формальний головнокомандувач російськими червоногвардійськими загонами, що воювали проти України, член Тимчасового робітничо-селянського «уряду» України. У 1919 р. обіймав посаду голови виконкому Чернігівської губернської ради, потім – Чернігівського губернського комітету КП(б)У. З 1921 р. працював у представництвах СССР в Австрії та Польщі. В останні роки життя – заступник голови Ради Народних комісарів УРСР (1933–1934), член організаційного бюро ЦК КП(б)У. Репресований.

**ЗАГЕР
СОЛОМОН АКИМОВИЧ**
(1892–1937)

Народився в Бердичеві (нині – Житомирська область). Станом на 1925 р. – голова правління Харківського міського банку, з лютого 1927 р. – керуючий Торгово-промислового банку (Української філії/контори Промбанку СССР в м. Харкові). Зять голови ВУЦВК Г.І. Петровського. У 1932–1934 рр. – 2-й заступник голови виконкому Харківської обласної ради. У 1934–1937 рр. – голова виконкому Чернігівської обласної ради. У 1937 р. – керуючий тресту «Укрбудлегром». Репресований.

**БУЗДАЛІН
СЕРГІЙ ФЕОКТИСТОВИЧ**
(1892–1937)

Уродженець Калузької губернії, член РСДРП (б) з 1914 р. Впродовж 1918–1921 рр. перебував на партійній, радянській роботі (Курськ, Харків, Луганськ, Бахмут). У вересні – жовтні 1920 р. – голова Чернігівського губернського революційного комітету, у жовтні – грудні 1920 р. – голова виконкому Чернігівської губернської ради. У 1922–1923 рр. – голова Верховного Революційного Трибуналу УСРР. Протягом 1923–1924 рр. був головою Верховного Суду УСРР, в.о. народного комісара внутрішніх справ УСРР (1924). У 1936–1937 рр. – директор на підприємствах Харкова. Репресований.

**ЛЮБЧЕНКО
ПАНАС ПЕТРОВИЧ**
(1897–1937)

Виходець з Полтавської губернії. Член партії есерів з 1913, Української комуністичної партії (боротьбистів) – з 1920 р. У 1917 р. входив до Центральної ради. У 1919 р. – секретар виконкому Київської губернської ради, заступник її голови (1920). У 1921 р. обіймав посаду голови виконкому Чернігівської губернської ради. У 1925–1927 рр. – голова виконкому Київської окружної ради. Протягом 1934–1937 рр. обіймав посаду голови Ради народних комісарів УРСР, член політбюро ЦК КП(б)У. Покінчив життя самогубством.

**МАРКІТАН
ПАВЛО ПИЛИПОВИЧ**
(1887–1937)

Уродженець Подільської губернії. Член РКП (б) з 1918 р. З 1923 р. – секретар Подільського губкому КП(б)У, інструктор ЦК, секретар Криворізького та Одеського окружкомів компартії. У 1930–1932 рр. – завідувач Відділу культури та пропаганди ЦК КП(б)У, 2-й секретар Одеського обкому КП(б)У. У 1932–1937 рр. – 1-й секретар Чернігівського обкому КП(б)У. На XIII з'їзді КП(б)У обраний членом організаційного бюро ЦК КП(б)У (червень 1937). Репресований.

Розділ XII

Система органів влади Чернігівської області в 1941–1990 роках

Два роки, з серпня 1941 по вересень 1943 р., Чернігівську область окупували німецькі нацисти та їхні союзники – угорці та італійці. Вони встановили власну адміністрацію (зона армійського тилового району). Запанував «новий порядок», який мав на меті пограбування захоплених територій за допомогою насильницьких, терористичних методів, що засвідчує масове знищення мешканців Корюківки 1–2 березня 1943 р., інші каральні дії. Місцеві мешканці в окупаційній адміністрації могли обіймати лише пости нижчого, інколи середнього ешелону – працювати в міських управах на чолі з бургомістром, в волосних управах на чолі зі старшинами, в селах призначалися старости (це виглядало як обов'язок мати старосту).

Центральна частина Чернігова під час Другої світової війни

Lichtbild
Фотокартка

Lichtbild kann nicht beschafft werden
Фотокартка не може бути доставлена

Bürgermeister
Stempel
Datum
Печатка
Число

Unterschrift des Bürgermeisters
Підпис міськ. голови

Unterschrift des Ausweisinhabers
Підпис власника

Der — Die
Гр-н — Гр-ка

Vorname
Im'x

Geborene
Уродженка

Wohnhaft in
Проживає в

Rayon
Район

Beruf
Фах

Geboren am
Народилась

Rayon
Район

Sohn / Tochter des
Син / дочка гр-на

und der
і гр-ки

Familienstand: ledig / verh. / verw. / geschieden
Сім'яний стан: неодр. / одр. / овдов. / розвед.

Volkstumszugehörigkeit:
Национальність:

Konfession
Вірвання

Statur
Стан

Haare
Волосся

Besondere Kennzeichen
Особ. прикмети

wurde am
ден, місяць, рік

von der Gemeinde
при сплаті

unter Register Nr.
занесен / -а в список за №

erlaubt.

Stempel
Печатка

Unterschrift des Bürgermeisters
Підпис міськ. голови

С 274

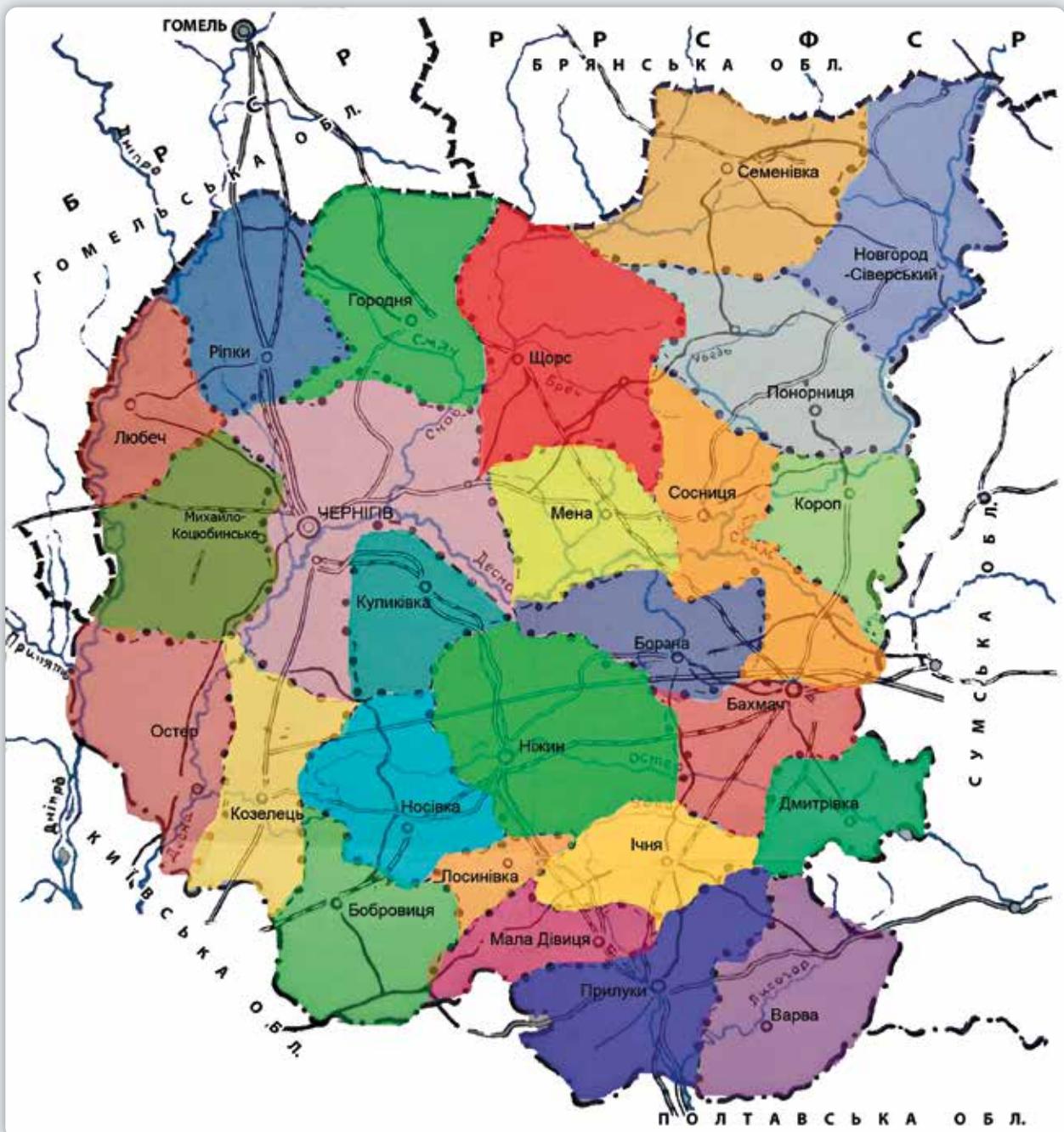
Посвідчення особи (1942)

Після звільнення області від нацистських військ попередній політичний режим повертається – партійно-радянські органи влади відновили свою роботу. У жовтні 1943 р. почали діяти виконкоми обласної та районних рад депутатів трудящих. 21 грудня 1947 р. відбулися перші повоєнні вибори до місцевих Рад депутатів трудящих (точніше, їх чергова імітація).

22 січня 1957 р. вийшла постанова ЦК КПРС «Про поліпшення діяльності Рад депутатів трудящих і зміцнення їх зв'язків з масами». Це частина хрущовської «відлиги» в господарській діяльності. Передбачалося розширення прав місцевих органів влади з питань планування, будівництва, бюджетно-фінансової сфери та ін.

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 р. обласний виконком реорганізований у виконкоми обласної сільської ради депутатів трудящих та обласної промислової ради депутатів трудящих. Втім 1964 р. їх знову об'єднали в один виконком.

Карта Чернігівської області (1961)

У К А З

Президії Верховної Ради Української РСР

Про укрупнення сільських районів Чернігівської області

Президія Верховної Ради РСР постановляє:

Укрупнити сільські райони Чернігівської області до розмірів територій виробничих колгоспів - радгоспів управління і замість існуючих мати такі райони:

1. **Бахмацький район** (центр — м. Бахмач) в складі селищ міського типу Батурин, Борзна і Короп, сільрад Бахмацького (за винятком Мартинівської) і Борзнянського (за винятком Степанівської) районів та Атюшівської, Вільненської, Жовтневої, Карильської, Краснопільської, Краснянської, Пролетарської, Райгородоцької і Риботинської — Коропського району.

2. **Бобровицький район** (центр — м. Бобровиця) в складі міста Бобровиця, сільрад Бобровицького району та Ганнівської, Калнівської, Макіївської, Рівчак-Степанівської, Сальненської, Софіївської і Терешківської — Лосинівського району, Погребівської — Малоодівицького району, Степовоухутірської — Носівського району.

3. **Ічнянський район** (центр — м. Ічня) в складі міста Ічня, селищ міського типу Дмитрівка і Парафіївка, сільрад Ічнянського і Дмитрівського районів та Мартинівської — Бахмацького району, Бакаївської, Дорогинської і Монастирищенської — Лосинівського району, Будянської і Сельківської — Малоодівицького району.

4. **Козелецький район** (центр — смт Козелець) в складі міста Остер, селища міського типу Козелець, сільрад Козелецького і Остерського районів та Держанівської і Козарівської — Носівського району.

5. **Менський район** (центр — смт Мена) в складі селищ міського типу Мена і Сосниці, сільрад Менського і Сосницького (за винятком

Рейментарівської, Савинківської і Сядринської) районів та Конятинської, Нехаївської і Шабалинівської — Коропського району, Вербівської і Хлоп'яницької — Понорницького району.

6. **Ніжинський район** (центр — м. Ніжин) в складі міста Носівка, селища міського типу Лосинівка, сільрад Ніжинського району та Степанівської — Борзнянського району, Вересоцької, Дрімайлівської, Дроздівської, Кладківської, Орлівської, Стодольської і Хибалівської — Куликівського району, Великодорізької, Вікторівської, Галицької, Гармашинської, Данинської і Шатурської — Лосинівського району, Ляхачівської, Мринської, Плосківської, Селищенської і Червонопартизанської — Носівського району.

7. **Новгород-Сіверський район** (центр — м. Новгород-Сіверський) в складі міста Новгород-Сіверський, селища міського типу Понорниця, сільрад Новгород-Сіверського району та Вишеньківської і Оболонської — Коропського району, Авдіївської, Березовогатської, Блестівської, Криківської, Мезинської, Об'єднанської, Орлівської, Покошицької, Редичівської, Розьютівської і Свердловської — Понорницького району.

8. **Прилуцький район** (центр — м. Прилуки) в складі селищ міського типу Варва, Дігтярі, Линовиця і Мала Дівиця, сільрад Прилуцького і Варв'янського районів та Білорічицької, Великодівницької, Жовтневої, Знамянської, Калішчинської, Лисовосорочинської, Нетяжинської, Обичівської, Першотравневої, Піддубівської, Рудівської і Товкачівської — Малоодівицького району.

9. **Ріпкинський район** (центр — смт Ріпки) в складі селищ міського типу Любеч і Ріпки, сільрад Ріпкинського і Любечського районів та Великолистенської, Вихвостівської, Ільмівської, Моложавської і Тупичівської — Городнянського району, Івашківської — Чернігівського району.

10. **Семенівський район** (центр — м. Семенівка) в складі міста Семенівка, селища міського типу Холми, сільрад Семенівського району та Жуклянської, Камківської, Козилівської, Олешнянської, Радомської, Рибинської і Чорнорізької — Понорницького району, Рейментарівської, Савинківської і Сядринської — Сосницького району, Лупасівської і Охрімівської — Шорського району.

11. **Чернігівський район** (центр — м. Чернігів) в складі селищ міського типу Березна, Куликівка, Михайло-Коцюбинське і Седнів, сільрад Чернігівського (за винятком Івашківської) і Михайло-Коцюбинського районів та Бакланово-Муравейської, Вершино-Муравейської, Виблівської, Горбівської, Грабівської, Жуківської, Ковчинської, Салтиково-Дівницької і Смолянської — Куликівського району.

12. **Шорський район** (центр — м. Шорс) в складі міста Шорс, сільрад Шорського району (за винятком Лупасівської і Охрімівської) та Андріївської, Бутівської, Деревинської, Дроздовської, Лемешівської, Молденської, Переписької, Смичинської, Солонівської, Хоробичівської, Хотівлянської і Хрипівської — Городнянського району.

Голова Президії Верховної Ради Української РСР **Д. КОРОТЧЕНКО.**

Секретар Президії Верховної Ради Української РСР **А. ЗЛЕНКО.**

м. Київ, 30 грудня 1962 року.

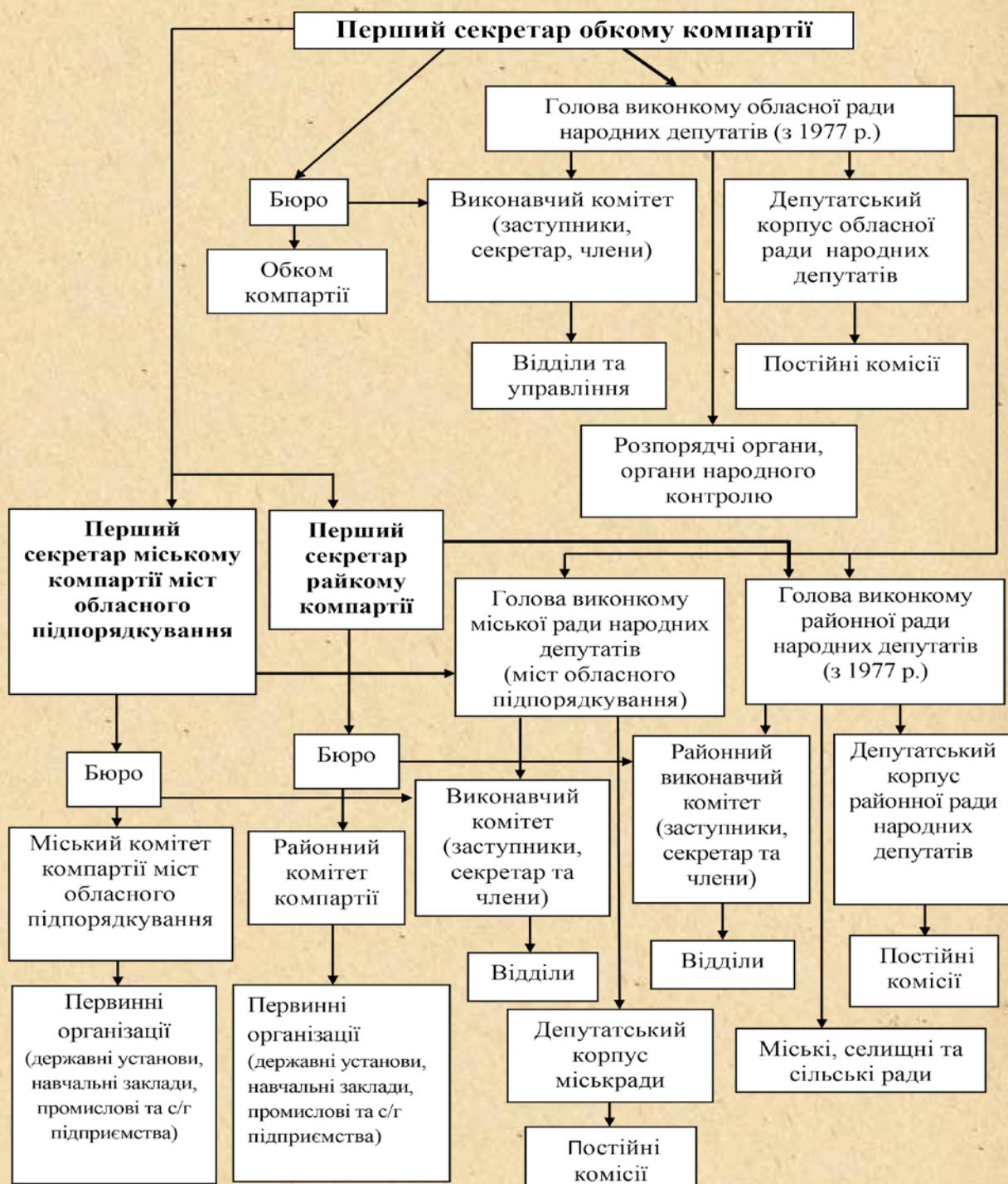
Одночасно в регіоні продовжувалися інтенсивні процеси ліквідації, утворення або відновлення районів, що існували раніше. У 1959 р. область складалася з 31 району, а 1966 р. — з 22 районів та трьох міст обласного значення (Чернігів, Ніжин та Прилуки).

Згідно з Конституцією ССРСР (1977 р.) та УРСР (1978 р.) місцеві ради депутатів трудящих змінили назву. Тепер вони називались обласна, районні, міські, районні в містах, селищні, сільські ради народних депутатів. Облвиконком перейменованний у виконавчий комітет Чернігівської обласної ради народних депутатів. Відповідні установи в районах отримали назву виконавчих комітетів районних рад народних депутатів.

Місцеві ради обиралися громадянами на основі загального, рівного та прямого виборчого права таємним голосуванням. За Конституцією УРСР **1978 р.** термін повноважень місцевих рад збільшувався до 2,5 років (за попередньою Конституцією 1937 р. — два роки).

Місцеві ради здійснювали керівництво господарським та соціально-культурним будівництвом; затверджували плани соціально-економічного та соціального розвитку, місцевий бюджет та звіти про їх виконання. Вони керували підпорядкованими їм державними органами, підприємствами, установами та організаціями. Ради мали забезпечувати дотримання законів, прав громадян, охорону громадського порядку.

Схема органів місцевої влади у перед- та післявоєнний період

Герб Чернігова (1966)

Герб та прапор Української РСР

Ніжин

Прилуки (1984)

Городня (1976)

Борзна (1975)

Варва (1979)

Козелець (1984)

Основні рішення місцевих рад ухвалювалися на сесіях, що скликалися не менше чотирьох разів на рік. Місцевими радами з числа депутатів обиралися постійні комісії для попереднього розгляду та підготовки питань, сприяння проведенню в життя власних рішень та рішень органів державної влади й управління вищого рівня, контролю за діяльністю державних органів, підприємств, установ та організацій.

«Деснянська правда» — друкований орган Чернігівського обкому КПУ та обласної ради трудящих (народних) депутатів (1954, 1965)

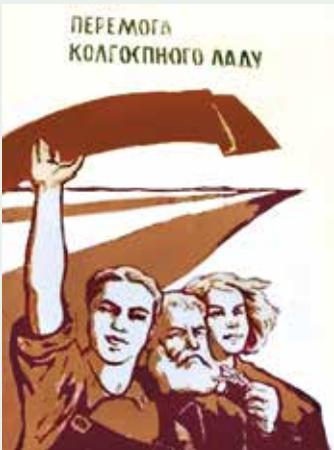
Прапор радянського періоду

З радянської агітації

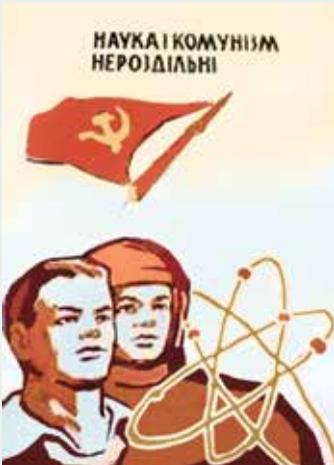

7 листопада 1967 р. (м. Мена)

Учасники виробничої наради української фірми «Меблі» (1976)

1 травня 1986 р. (м. Чернігів)

« ...Руководящей и направляющей силой советского общества, ядром его политической системы, государственных и общественных организаций является Коммунистическая партия Советского Союза...»

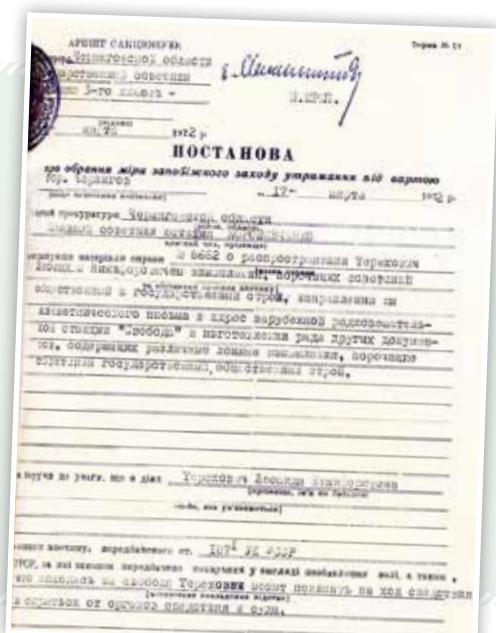
(З ст. 6 Конституції СРСР 1977 р.)

Мандат депутата з їзду компартії

З матеріалів карної справи на поета-дисидента Леоніда Тереховича (1972)

Печатка Чернігівського облвиконкому

Печатка Чернігівського обкому компартії

Виконкоми обиралися на першій сесії відповідних рад кожного нового скликання з числа депутатів у складі голови, його заступників, секретаря та членів. Кількісний склад виконкомів визначали самі ради. Виконкоми були підзвітні радам та вищому виконкомові. Це так звана «радянська матрешка», коли будь-яке управлінське рішення, ухвалене на «нижньому» рівні, міг скасувати орган на «верхньому». Свого роду втілення партійного принципу «демократичного централізму» в радянських структурах.

Виконкоми скликали сесії рад, сприяли депутатам у здійсненні їх повноважень, організували виконання рішень рад та органів державної влади вищого рівня, наказів виборців; керували підпорядкованими їм органами управління. Виконкоми охоплювали своєю діяльністю всі галузі господарства, соціальну та культурну сферу. Основною організаційно-правовою формою роботи виконкомів були регулярні засідання.

КЕРІВНИКИ ОБЛАСНИХ ПАРТІЙНИХ ТА РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ

ГОЛОВИ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ОБЛВИКОНКОМУ

1. КОСТЮЧЕНКО Сергій Пилипович (1943–1949)
2. КАПРАНОВ Василь Логвинович (1949–1950)
3. ВАНДЕНКО Леонід Степанович (1950–1959)
4. КУМАНЬОК Порфирій Хомич (09.1959–02.1961)
5. БОРИСЕНКО Микола Михайлович (1961–02.1963)
6. ГОРБАНЬ Борис Павлович
(01.1963–12.1964 – промислового)
7. ЗАМУЛА Василь Никифорович (01.1963–12.1964 –
сільського; 1964–1973 – об'єднаного)
8. ФІЛОНЕНКО Віктор Лазарович (1973–1981)
9. НІКУЛИЩЕВ Володимир Михайлович (1981–1984)
10. ГРИШКО Михайло Васильович (1984–14.01.1990)
11. ЛИСЕНКО Олександр Степанович (03.1990–03.1994)

ПЕРШІ СЕКРЕТАРІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ОБКОМУ КОМПАРТІЇ

1. КУЗНЕЦОВ Михайло Георгійович
(12.09.1943–01.1948)
2. РОГИНЕЦЬ Михайло Георгійович
(03.03.1948–18.03.1953)
3. МАРКОВ Василь Сергійович (18.09.1953–17.07.1955)
4. КУМАНЬОК Порфирій Хомич (17.07.1955–10.09.1959)
5. ДОРОШЕНКО Петро Омелянович
(10.09.1959–10.01.1963)
6. БОРИСЕНКО Микола Михайлович
(11.01.1963–12.1964 – сільського;
12.1964–04.1970 – об'єднаного)
7. ЯСИНСЬКИЙ Леонід Васильович
(15.01.1963–12.1964 – промислового)
8. УМАНЕЦЬ Микола Васильович (04.1970–08.01.1984)
9. ПАЛАЖЧЕНКО Леонід Іванович (8.01.1984–13.01.1990)
10. ЛІСОВЕНКО Василь Трохимович
(22.01.1990–23.04.1991)
11. ШАПОВАЛ Петро Дмитрович (23.04–08.1991)

Будинки обкому, райкомів компартії та радянських органів влади (Чернігів, Ніжин, Корюківка, Городня, Сосниця)

Станом на **1989 р.** на території Чернігівської області діяли облвиконком, 24 районних, 15 міських, 29 селищних та 478 сільських виконкомів. До 1990 р. головну роль в організації та діяльності органів влади в Україні відігравала КПСС. На кожному рівні адміністративно-територіального устрою існували відповідні партійні органи: обком, райком, міськком (для міст обласного підпорядкування), а всі керівники рад чи виконкомів належали до правлячої (та єдиної) партії. Часом посади першого секретаря обкому (райкому) компартії та голови обл(рай)виконкому поєднувалися, підкреслюючи тим самим формальність влади радянських структур, їх абсолютну залежність від партійних.

Структуру партійних органів також повністю відтворював Всесоюзний ленинський комуністичний союз молоді (комсомол). Він діяв як партійна школа та найближчий кадровий резерв. Але це ще не все. З дитьми працювала Всесоюзна піонерська організація імені В.І. Леніна, яку в цілому очолював один із секретарів ЦК ВЛКСМ, а, починаючи з районної організації, – завідувач відділом чи третій секретар райкому ВЛКСМ. При піонерських шкільних дружинах утворювалися гурти для наймолодших – жовтенят. Так вони готувалися стати піонерами. Таким чином поза нав'язливою увагою держави залишалися хіба що немовлята.

КЕРІВНИКИ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

КОСТЮЧЕНКО СЕРГІЙ ПИЛИПОВИЧ (1905–1984)

У 1937–1938 рр. – перший секретар Батуринського райкому КП(б)У. Обіймав посаду голови виконавчого комітету Чернігівської обласної ради депутатів трудящих у 1938 – 1949 рр. У 1967–1971 рр. – заступник голови Держкомітету Ради міністрів УРСР з використання трудових резервів.

БОРИСЕНКО МИКОЛА МИХАЙЛОВИЧ (1918–1980)

З 1955 р. обіймав посаду голови виконкому Чернігівської районної ради. З 1961 р. – начальник обласного сільгоспуправління. У 1961–1963 рр. – голова виконкому Чернігівської обласної ради депутатів трудящих. У 1963–1964 рр. – перший секретар Чернігівського сільського обкому КПУ, з 1964 по 1970 – перший секретар Чернігівського обкому, секретар ЦК КПУ.

УМАНЕЦЬ МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ (1925–1986)

У 1961–1970 рр. – інструктор ЦК КПУ, секретар, другий секретар Житомирського обкому компартії, заступник міністра сільського господарства УРСР. Перший секретар Чернігівського обкому компартії з 1970 по 1984 р., депутат Верховної Ради СРСР 8-го (1970) та 9-го (1977) скликань.

ЗАМУЛА ВАСИЛЬ НИКИФОРОВИЧ (1909–2004)

У 1955–1963 рр. – другий секретар Чернігівського обкому компартії. У 1963–1964 рр. – голова виконкому Чернігівської сільської обласної ради. З 1964 до 1973 р. – голова виконкому Чернігівської обласної ради депутатів трудящих. У 1966–1976 рр. – член ревізійної комісії компартії України.

НИКУЛИЩЕВ ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ (1928–2006)

Другий секретар Прилуцького міському компартії у 1963–1966 рр., голова Прилуцького міськвиконкому (1966–1967). З 1969 по 1973 р. – перший секретар Чернігівського міському партії. Другий секретар Чернігівського обкому партії (1973–1981). Голова виконкому Чернігівської обласної ради народних депутатів у 1981–1984 рр. З 1975 по 1985 р. – депутат Верховної Ради УРСР 9 та 10 скликань.

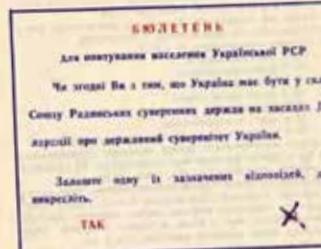
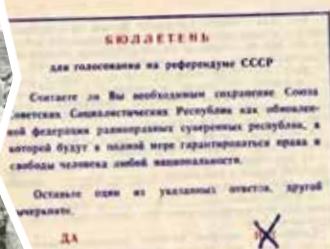

ГРИШКО МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ (1936–2005)

У 1975–1978 рр. – другий секретар Менського, а з 1978 р. – перший секретар Семенівського райкому компартії. У 1984–1990 рр. – голова виконкому Чернігівської обласної ради народних депутатів, депутат Верховної Ради УРСР 11 скликання, 1990–1994 рр. – народний депутат України, голова комісії Верховної ради України з питань діяльності рад народних депутатів, розвитку місцевого самоврядування

17 марта 1991 года

Розділ XIII

Структура органів державної влади та місцевого самоврядування в 1990–1996 роках

«Сегодня работать по-старому нельзя... мы не должны искать на стороне виноватых в просчётах и упущениях в организации избирательной кампании. Счёт нужно предъявлять только самим себе»

(Перший секретар Л.І. Палажченко після поразки на виборах народних депутатів ССРСР, березень 1989 р.)

«Ковбасна революція» в Чернігові (січень 1990)

Кінець 1980 – поч. 90-х рр. став періодом глибокої політичної та економічної кризи в ССРСР. Населення країни все більше втрачало віру у побудову «світлого комуністичного майбутнього». Стрімко падав авторитет компартійних структур з їх «кишеньковими» радами, які вже не могли адекватно реагувати на виклики тогочасної дійсності. Знаковою подією стала «ковбасна революція» в Чернігові (січень 1990 р.) – стихійний виступ проти влади, спровокований звичайною ДТП. Небувалий вибух громадської активності під гаслом: «Хто з'їв моє м'ясо?» сколихнув тоді мало не весь Радянський Союз.

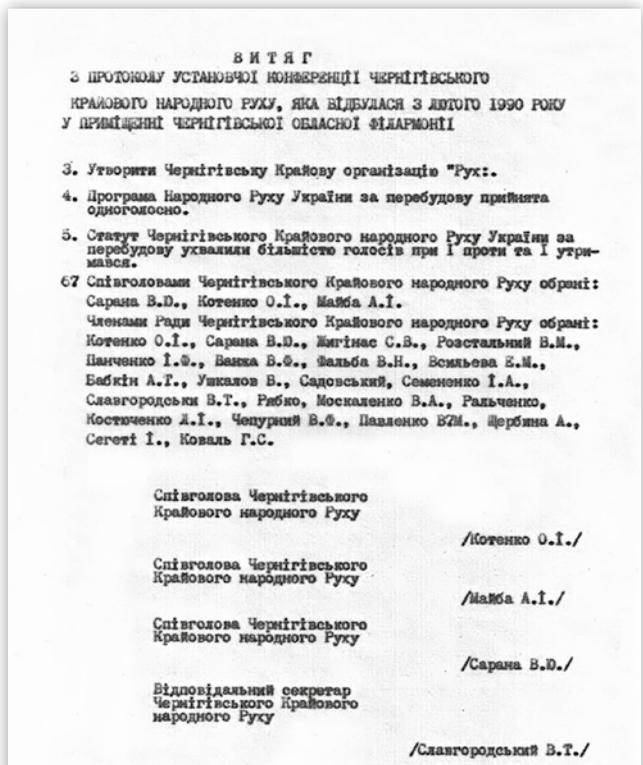

Участь делегацій м. Чернігова та Ніжина у «живому ланцюзі» під час відзначення Злуки УНР та ЗУНР (Київ, 21.01.1990)

Газета «Громада» (1990, № 4)

Документ про утворення Чернігівської крайової організації Народного Руху України за перебудову (07.02.1990)

**ВІТЯГ
З ПРОТОКОЛУ УСТАНОВОЇ КОНВЕНЦІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОГО
КРАЙОВОГО НАРОДНОГО РУХУ, ЯКА ВІДБУЛАСЯ З ЛЮТОГО 1990 РОКУ
У ПРИМІЩІННІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ФІЛАРМОНІ**

3. Утворити Чернігівську Крайову організацію "Рух".
4. Програма Народного Руху України за перебудову прийнята одностайно.
5. Статут Чернігівського Крайового народного Руху України за перебудову ухвалено більшістю голосів при 1 протиположній та 1 утримався.
- 6.7. Співоголовими Чернігівського Крайового народного Руху обрані: Сарана В.В., Котенко О.І., Майба А.І.
- Членами Ради Чернігівського Крайового народного Руху обрані: Котенко О.І., Сарана В.В., Янгінас С.В., Росстальний В.М., Пашченко І.Ф., Важа В.Ф., Мельба В.Н., Васильєва Е.М., Бабкін А.Т., Ушкалов В., Садовський, Семенов І.А., Славогородський В.Т., Рибко, Москаленко В.А., Ральченко, Костченко А.І., Чепурний В.Ф., Паланико В.М., Щербина А., Сегеті І., Коваль Г.С.

Співоголова Чернігівського
Крайового народного Руху

/Котенко О.І./

Співоголова Чернігівського
Крайового народного Руху

/Майба А.І./

Співоголова Чернігівського
Крайового народного Руху

/Сарана В.В./

Відповідальний секретар
Чернігівського Крайового
народного Руху

/Славогородський В.Т./

У березні 1990 р. відбулись перші альтернативні вибори до Верховної Ради та місцевих рад. У результаті в них з'явилися численні депутатські групи, не підпорядковані правлячій партії. Стає помітним прагнення новообраних рад до самостійної діяльності. У чернігівській міській раді активно діяла демократична група.

Важливим етапом у становленні місцевого самоврядування стала Декларація про державний суверенітет України, прийнята **16 липня 1990 р.** Вона проголосила, що влада в Україні має будуватися за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

Подальше скасування статей про «керівну і спрямовуючу» роль Комуністичної партії в союзній та республіканській конституціях ліквідувало юридичну залежність рад від різноманітних парткомів.

Перший номер чернігівської міської газети «Чернігівські відомості» (04–10.01.1991)

«Приглашение» (талони) на СМС («синтетические моющие средства»)

Черга до магазину, 1991 р. (світлина з газети «Чернігівські відомості», 2011 р.)

Тільки марно шукати на картах, її адреса й телефони не зазначені у «жовтих сторінках». Все ж подорож до нашої «кунсткамери», точніше в Чернігів, такий, яким він був 20 років тому, можлива. Як? Нашим звичним способом — телепортувавшись разом з «Відомостями» у білений 1991-й рік народження незалежної України... методом проб і помилок.

Агітаційні матеріали компартії
за новий союзний договір
(Чернігів, березень 1991 р.)

**ЗА СУВЕРЕННУЮ СОЦИАЛИСТИЧЕСКУЮ УКРАИНУ
В ОБНОВЛЕННОМ СОЮЗЕ!**

ТОВАРИЩИ! СОГРАЖДАНЕ! ЗЕМЛЯКИ!

17 марта вы решаете жизненный вопрос: быть или не быть Союзу! Острота текущего момента, всеобщий кризис позволили всем нам воочию увидеть, чем грозят национальные распри, разрыв хозяйственных, политических и духовных связей народов.

Выход Украины из Союза ССР может создать реальную угрозу ее государственной целостности. Территориальные претензии к УССР, которые уже сегодня выдвигаются некоторыми деятелями в соседних государствах, будь они реализованы, приведут к расчленению Украины.

Например, в одном из своих публичных выступлений президент ЧСФР В. Гавел подчеркнул, что чехословацкие территориальные проблемы есть и на Западе, и на Востоке. Республиканская партия провозгласила в качестве своей программной цели «возвращение» советского Закарпатья.

Депутат польского Сейма А. Михник неоднократно утверждал в прессе, что поляки рассматривают западноукраинские земли как «восточные провинции Польши».

В Венгрии распространяются призывы о необходимости «духовного возрождения Великой Венгрии».

Национально-либеральная партия призывает к «возрождению Великой Румынии» и в настоящее время настаивает на «политической автономии и культурной самобытности» народов Бессарабии и Буковины.

Народный фронт Молдовы в качестве программной задачи рассматривает вопрос «возвращения» Северной Буковины и Южной Бессарабии в состав Молдовы.

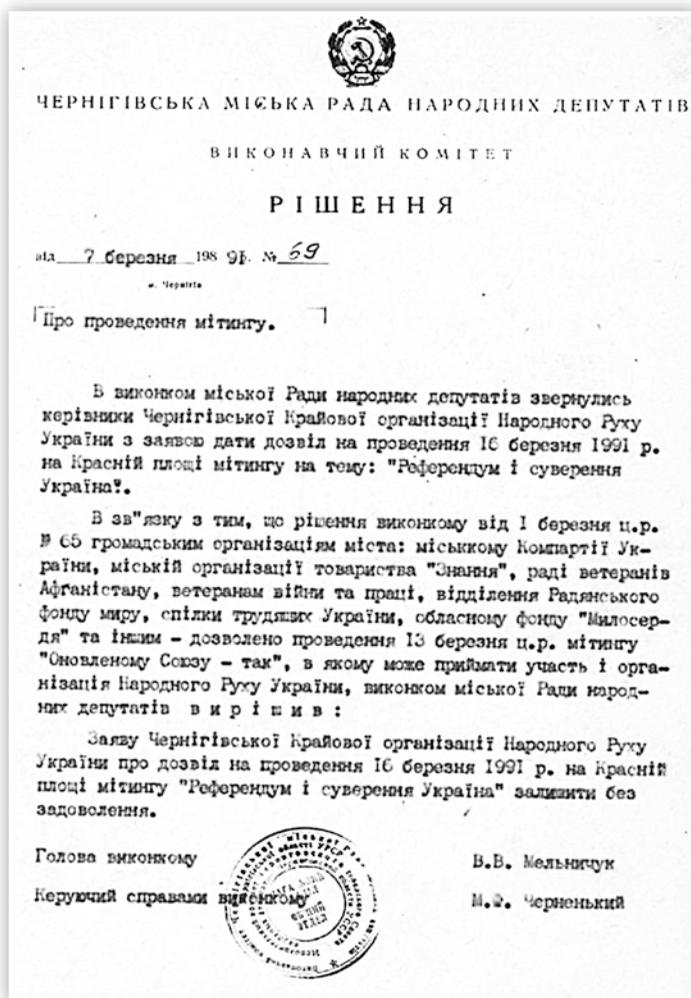
Лишь единый союз сохранит равновесие и сдержит проявления агрессивности и реваншизма!

Черниговский горком Компартии Украины
Городской совет ветеранов войны и труда
Черниговский партибул
Черниговское отделение Союза трудящихся Украины
Городское отделение Советского фонда мира

Твое «ДА», «ТАК» — это путь к новому Союзу ССР, социальной защищенности, гражданскому миру, сохранению социалистического выбора.

Оставленное «НЕТ», «НИ» — это путь к разрыву с Союзом ССР, появлению беженцев, безработице, гражданским конфликтам.

Відродження місцевого самоврядування розпочалося з ухвалення Верховною Радою УРСР закону «Про місцеві ради народних депутатів Української РСР та місцевого самоврядування» від **7 грудня 1990 р.** Він відкрив в Україні (першою серед республік ССРСР) шлях до створення правового ґрунту для впровадження та розвитку системи місцевого самоврядування, ліквідувавши «радянську матрешку» (підпорядкування рад одна одній за вертикаллю). Зміни законодавства стали незворотними після проголошення незалежності України **24 серпня**, загальноукраїнського референдуму та всенародного обрання Президента України **1 грудня 1991 р.** На початку 1992 р. прийняті два нові закони: «Про представника Президента України» та «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування».

Рішення Чернігівської міської ради щодо проведення мітингу: «Референдум і суверенна Україна» (07.03.1991)

«Голосуйте против
союзного договору!»
(Чернігів, Красна площа,
1991 р.)

Президент одержав виконавчу вертикаль зі своїх представників в областях і районах. Вони мали владні повноваження і контролювали органи місцевого самоврядування. Закон визначав представника Президента України найвищою посадовою особою в області та районі. На нього покладалося загальне керівництво місцевою державною адміністрацією, виконання районного та обласного бюджетів, контроль за дотриманням Конституції та законодавства.

За новою редакцією вищезгаданого закону про місцеве самоврядування від **26 березня 1992 р.** обласні та районні ради позбавлялися своїх виконавчих органів і перетворювалися виключно на представницькі органи. Встановлювалася система влади, у якій поєднувався принцип забезпечення в регіонах державного управління через місцеві державні адміністрації з самодіяльністю громадян через органи самоврядування з досить широкими повноваженнями.

Одна з акцій Народного руху України в Чернігові

Звернення Чернігівської обласної ради про схвалення Акта проголошення незалежності України («Деснянська правда», 27.08.1991)

Телеграма до Президії Верховної Ради України проти ГКЧП та з вимогою про вихід України зі складу СРСР (19.08.1991)

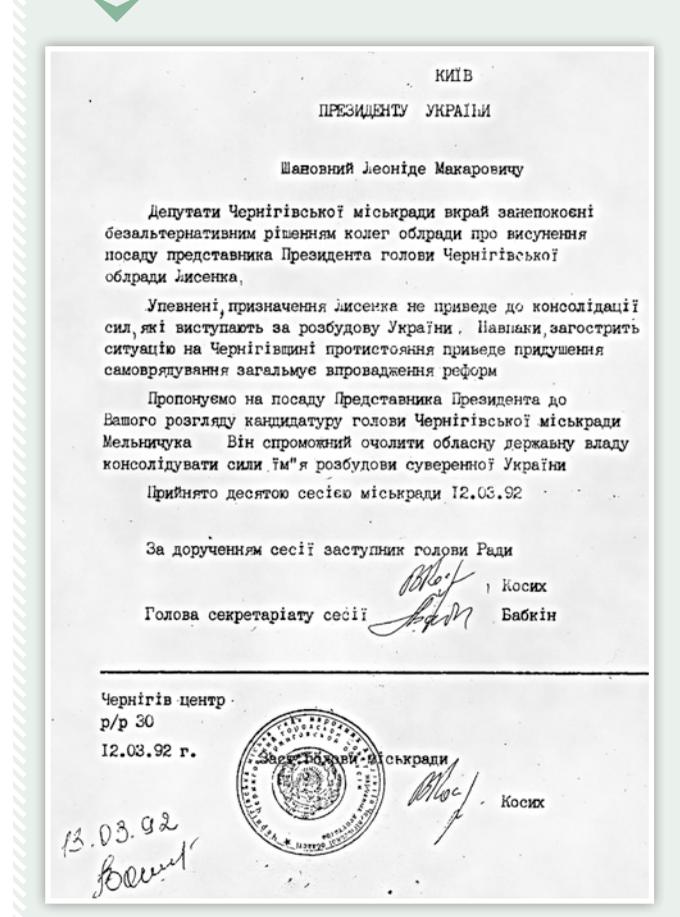

Повідомлення про підняття синьо-жовтого прапора над будинком Чернігівської міськради («Чернігівські відомості», 6-12.09.1991)

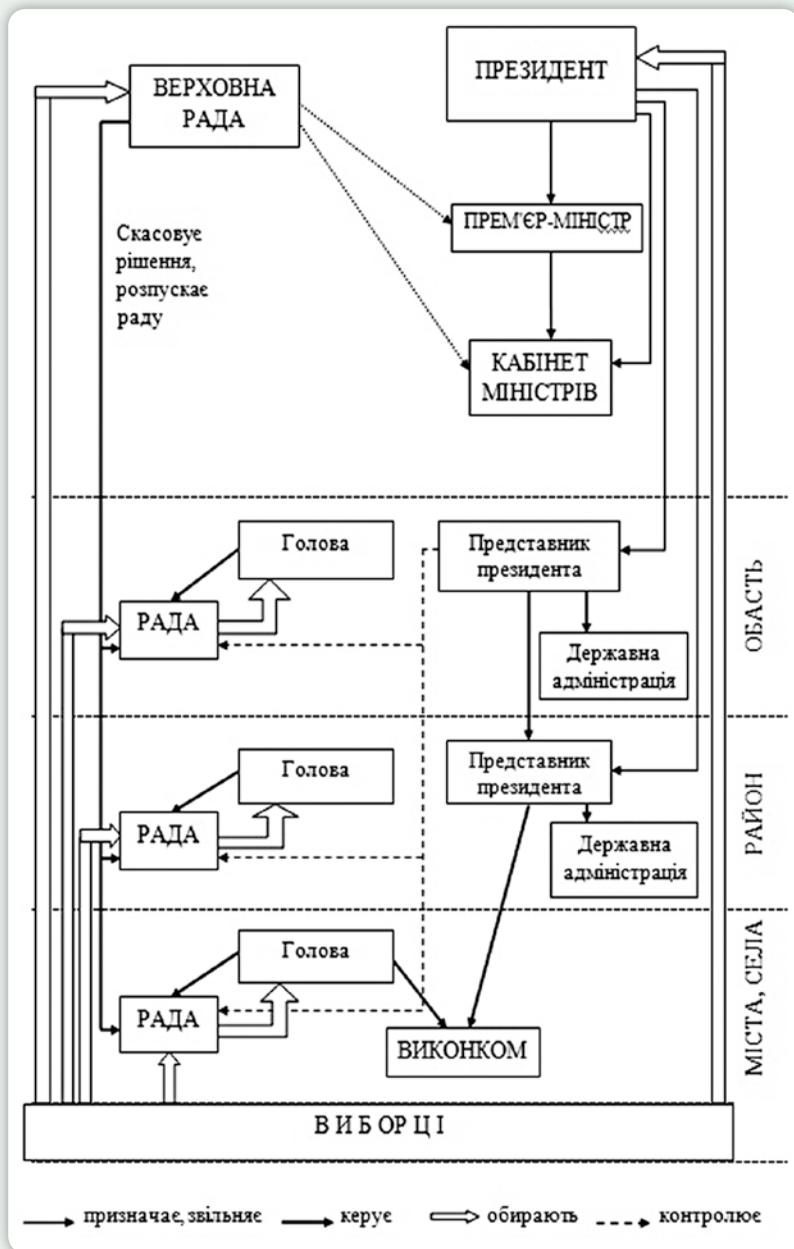
Повідомлення про мітинг з нагоди проголошення незалежності України («Деснянська правда», 27.08.1991)

Телеграма до Президента України Л. Кравчука про рішення Чернігівської міськради щодо підтримки В. Мельничука на посаду Представника Президента України у Чернігівській області (12.03.1992)

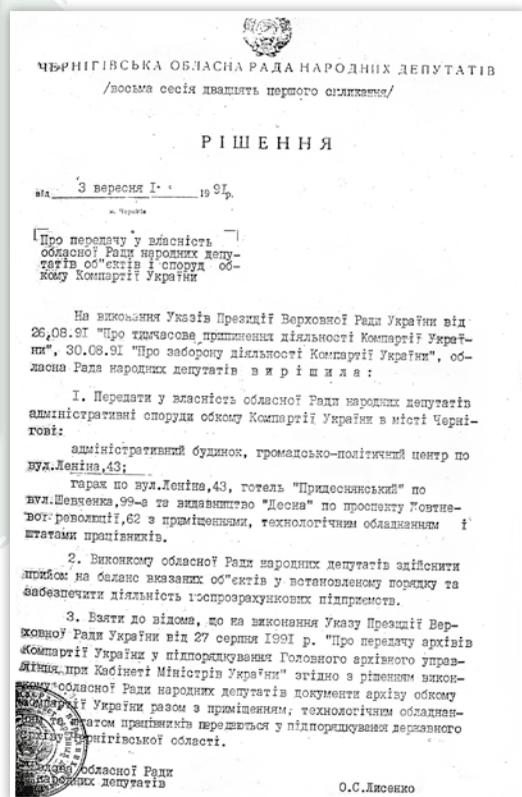

Повідомлення про підняття синьо-жовтого прапора над будинком Чернігівської міськради («Чернігівські відомості», 6-12.09.1991)

Структура органів державної влади в Україні (1992–1994)

Недоліки такої структури (слабкий зв'язок між Урядом та представниками Президента та прагнення противників Президента у Верховній Раді послабити його владу зумовили прийняття нового закону «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» від **3 лютого 1994 р.** За ним вертикаль виконавчої влади зникла. Замість місцевих адміністрацій відновлювалися виконкоми, голови рад обиралися всім населенням.

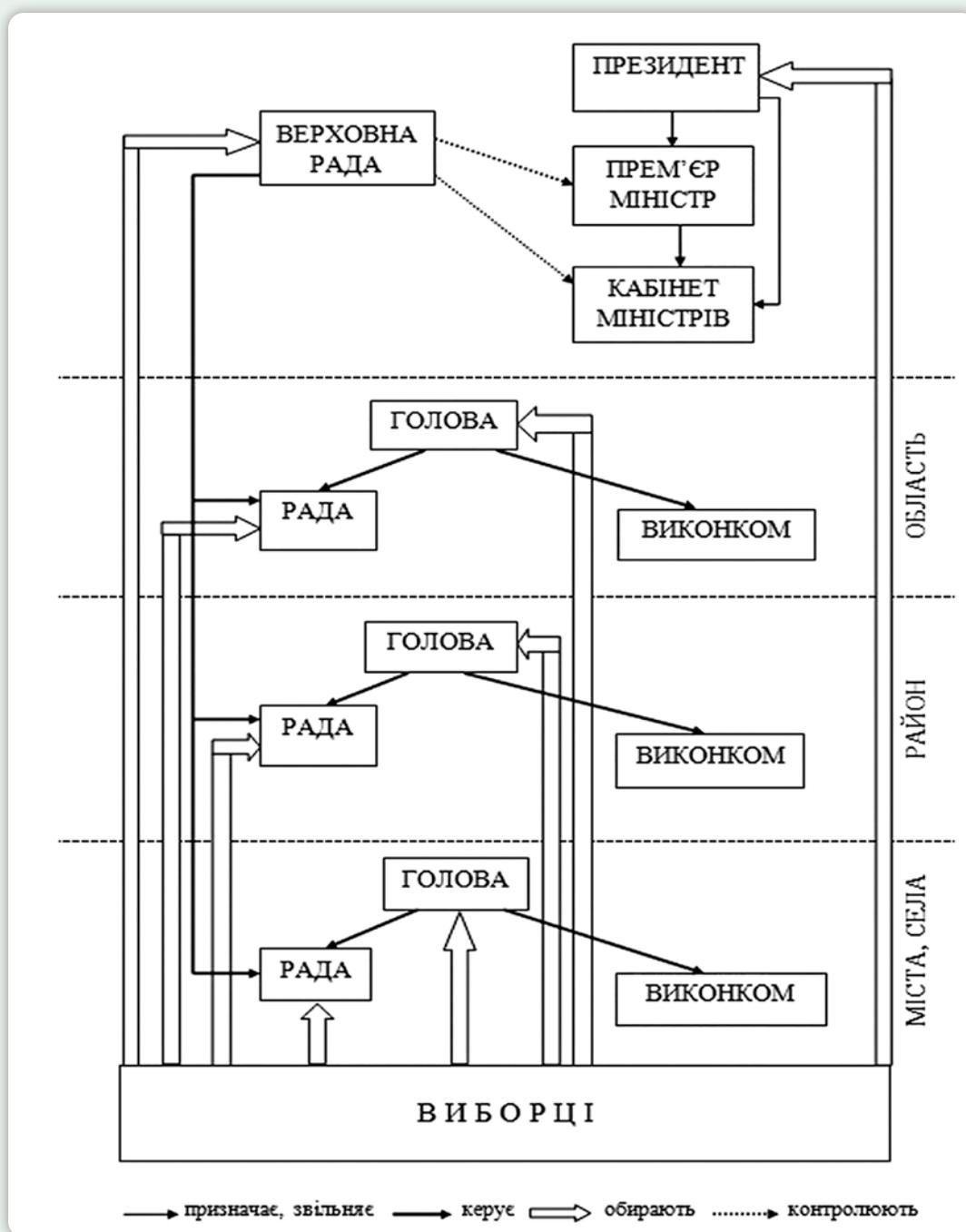

Рішення про передачу у власність Чернігівської обласної ради народних депутатів майна обкому компартії (03.09.1991)

Спроба побудови такої структури влади після виборів у червні 1994 р. засвідчила неефективність формального підпорядкування виконкомів центральній владі зі здійснення делегованих державних функцій та виконання функцій самоврядування. Деякі голови областей прагнули творити незалежну від Києва політику, що посилювало некерованість держави.

У той же час Верховна Рада України за перевагою лівих сил спробувала реанімувати радянську модель влади. Прийнятий 8 липня 1994 р. проєкт закону «Про місцеві Ради народних депутатів» мав позбавити Президента та Уряд впливу на регіональну політику, а всю систему рад фактично підпорядковувати Верховній Раді, відновлюючи вертикаль «демократичного централізму». Але це рішення не було реалізовано.

Структура органів влади з 26.06.1994 по 8.06.1995

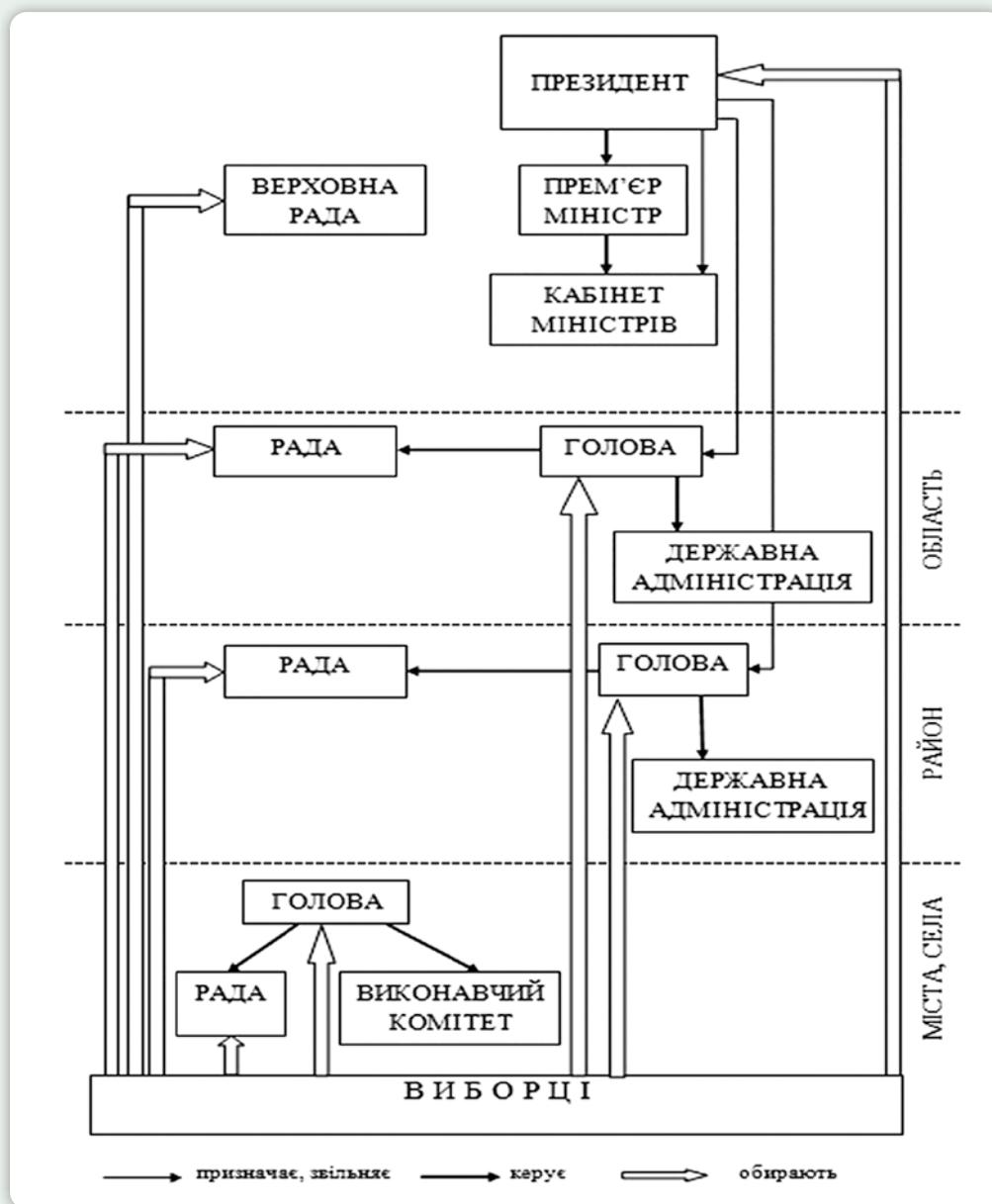

Одним із шляхів подолання кризи владних структур, спрямованих зокрема й на відновлення виконавчої гілки влади, став Конституційний договір, укладений між Президентом та Верховною Радою **8 червня 1995 р.** Його результатом стало утворення системи державних адміністрацій, підпорядкованих за вертикаллю знизу доверху, аж до Президента України. Ради позбавлялись своїх виконавчих повноважень, самоврядування формально залишалося на рівні територіальних громад.

Суперечливим моментом договору стало поєднання в одній особі голови ради (самоврядування) та голови відповідної державної адміністрації (державна влада), до того ж обраного всім населенням саме як голова ради. Конституційний договір фактично вивів державну виконавчу владу з-під впливу парламенту. Єдиним важелем впливу на уряд залишався бюджет, але парламент не мав можливостей та досвіду ведення фінансового контролю. Така ж ситуація склалася на місцях. Адміністрації отримали повноваження, які за демократичного устрою не можуть передаватися державній виконавчій владі: право вносити зміни в бюджет та встановлювати місцеві податки.

Суперечності, пов'язані з визначенням місця та ролі місцевого самоврядування в системі органів влади, залишались нерозв'язаними до ухвалення Конституції України 1996 р.

Структура органів влади за Конституційним договором 1995 р.

КЕРІВНИКИ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

**ПАЛАЖЧЕНКО
ЛЕОНІД ІВАНОВИЧ**
(1934–1993)

Народився у м. Ромни Сумської області. З 1961 р. – перший секретар Чернігівського обкому комсомолу. У 1966 р. став секретарем Чернігівського райкому партії. Протягом 1984–1990 рр. – І-й секретар Чернігівського обкому КПУ. Депутат Верховної Ради УРСР 10-го скликання, член ЦК КПУ; депутат Верховної Ради СРСР 11-го скликання. Після «ковбасної революції» 14 січня 1990 р. подав у відставку.

**ЛИСЕНКО
ОЛЕКСАНДР СТЕПАНОВИЧ**
(1936–2000)

З грудня 1985 р. – перший заступник голови Чернігівського облвиконкому, голова облагропромкомітету. З березня 1990 по липень 1994 р. – голова облвиконкому (до квітня 1991 р.), потім – обласної ради народних депутатів. У квітні 1994–травні 1998 р. заступник голови облради. У 1998–2000 рр. – радник голови облради з питань зв'язків із місцевими органами влади.

**ЛИСОВЕНКО
ВАСИЛЬ ТРОХИМОВИЧ**

Уродженець Рокитнянського району Київської області. У 1986–1989 рр. – секретар Чернігівського обкому компартії. У 1989р. – відповідальний організатор відділу партійного будівництва і кадрової роботи ЦК КПСС (м. Москва). Перший секретар Чернігівського обкому компартії, голова обласної ради народних депутатів (22 січня 1990–23 квітня 1991 рр.), народний депутат України (1990–1994 рр.), з квітня по серпень 1991 р. – член Політбюро та секретар ЦК КПУ.

**ШАПОВАЛ
ПЕТРО ДМИТРОВИЧ**

Народився в с. Жовтневе Короського району Чернігівської області. У 1986–1990 рр. – І-й секретар Щорського райкому компартії. З березня 1990 р. – заступник голови облради, І-й заступник голови облвиконкому. У квітні–серпні 1991 р. – І-й секретар Чернігівського обкому КПУ. З 1994 р. – голова Чернігівської облради та виконкому. У 1995–1998 рр. – голова обласної ради та облдержадміністрації. З 1998 по 2001 р. – голова Чернігівської облради. У 2001–2003 рр. Надзвичайний і Повноважний Посол України в Киргизії, у 2003–2005 рр. – у Республіці Білорусь.

Державний герб та прапор України (1992)

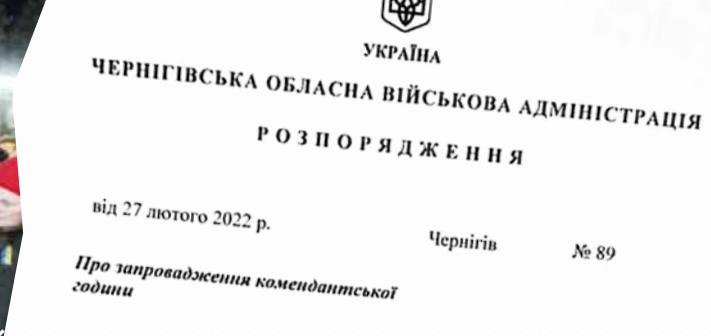

Печатка
представника
Президента України

**МЕЛЬНИЧУК
ВАЛЕНТИН ВАСИЛЬОВИЧ**

Уродженець м. Бердичів Житомирської області. З 1979 р. – генеральний директор Чернігівського об'єднання пивобезалкогольної промисловості. З 1990 р. – голова Чернігівської міської ради народних депутатів. З березня 1992 по липень 1994 р. – представник Президента України в Чернігівській області. З 1995 р. – генеральний директор АТ «Чернігівський пивкомбінат «Десна». З 2002 р. – народний депутат України. У листопаді 2010 р. обраний заступником голови Чернігівської обласної ради. Доктор філософії.

Розділ XIV

Місцева державна влада Чернігівської області за Конституцією 1996 року

За Конституцією України від **28 червня 1996 р.** в країні діє вертикаль державної виконавчої влади. В областях та районах її представляють місцеві державні адміністрації, які підзвітні та підконтрольні органам влади вищого рівня. У своїй діяльності вони керуються Конституцією України, Законом України «Про місцеві державні адміністрації» від **9 квітня 1999 р.**, іншими законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України. У межах підпорядкованих їм адміністративно-територіальних одиниць здійснюють виконавчу владу та реалізують повноваження, делеговані їм відповідно обласною та районною радами.

До структури місцевої адміністрації належить апарат та відокремлені структурні підрозділи. Голови місцевих адміністрацій призначаються на посаду Президентом України (указ та розпорядження) за поданням Кабінету Міністрів України на термін повноважень Президента України. Голова адміністрації затверджує положення та визначає структуру апарату, призначає та звільняє з посад всіх працівників апарату.

Карта адміністративно-територіального устрою Чернігівської області (1966–2020)

Будинок Чернігівської
облдержадміністрації

« Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації.

Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій.

Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь.

Якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації».

(Ст. 118 Конституції України)

День Державного
Прапора України,
організований
Чернігівською
облдержадміністрацією
(Батурин, 23.08.2012)

Місцеві державні адміністрації у структурі взаємодії органів виконавчої влади держави між собою та з органами місцевого самоврядування

ГОЛОВИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

1. ШАПОВАЛ Петро Дмитрович (13.07.1995–30.04.1998)
2. КАСКЕВИЧ Михайло Григорович (30.04.1998–12.08.1999)
3. БУТКО Микола Петрович (12.08.1999–13.11.2002)
4. МЕЛЬНИЧУК Валентин Васильович (02.12.2002–21.01.2005)
5. АТРОШЕНКО Владислав Анатолійович (04.02–12.12.2005)
6. ЛАВРИК Микола Іванович (12.12.2005–10.07.2007)
7. ХОМЕНКО Володимир Миколайович (12.10.2007–22.02.2014)
8. ІВАШКО Володимир Олександрович (03.03.2014–19.09.2014)
9. ЖУРМАН Сергій Миколайович (19.09.2014–31.03.2015 – в.о.)
10. КУЛІЧ Валерій Петрович (31.03.2015–30.07.2018)
11. СВИРИДЕНКО Юлія Анатоліївна (30.07.2019–28.11.2019 – в.о.)
12. МИСНИК Олександр Петрович (28.11.2018–11.06.2019)
13. РОМАНОВА Наталія Андріївна (11.06.2019–31.10.2019 – в.о.)
14. ПРОКОПЕНКО Андрій Леонідович (31.10.2019–13.10.2020)
15. КОВАЛЕНКО Анна Миколаївна (13.10.2020–04.08.2021)
16. ЧАУС В`ячеслав Анатолійович (з 04.08.2021, з 24.02.2022 – начальник Чернігівської обласної військової адміністрації)

Керівники управлінь, відділів, інших структурних підрозділів адміністрацій призначаються та звільняються з посади головами відповідних адміністрацій за погодженням із відповідними органами виконавчої влади вищого рівня. Керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій очолюють відповідні підрозділи; несуть персональну відповідальність перед головами відповідних державних адміністрацій за виконання покладених на ці підрозділи завдань.

Друковані видання, співзасновниками яких були місцеві державні адміністрації

Символіка районів Чернігівської області (до 2020 р.)

Герб та прапор
Ніжинського району

Герб та прапор
Прилуцького району

Герб та прапор
Бахмацького району

Герб та прапор
Бобровицького району

Герб та прапор
Борзнянського району

Герб та прапор
Варвинського району

Герб та прапор
Городнянського району

Герб та прапор
Ічнянського району

Герб та прапор
Козелецького району

Герб та прапор
Коропського району

Герб та прапор
Корюківського району

Герб та прапор
Куликівського району

Герб та прапор
Менського району

Герб та прапор
Новгород-Сіверського
району

Герб та прапор
Семенівського району

Герб та прапор
Сосницького району

Герб та прапор
Срібнянського
району

Герб та прапор
Талалаївського
району

Герб та прапор
Щорського
району

Герб Носівського
району

Герб Ріпкинського
району

Герб та прапор
Чернігівського
району

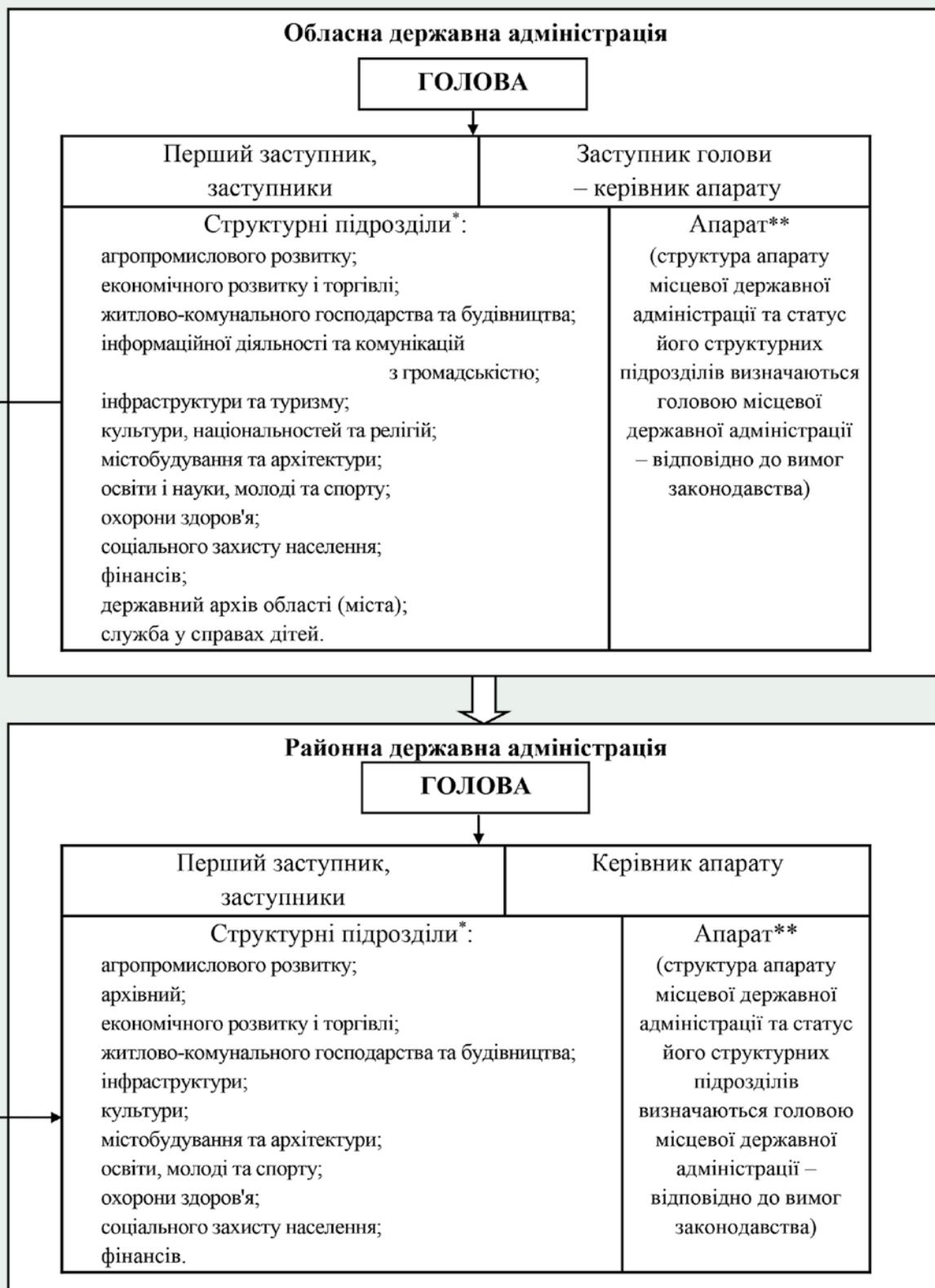

До повноважень місцевої державної адміністрації належить реалізація державної політики регіонального розвитку; керівництво об'єктами державної власності; реалізація державної політики у сфері вищої освіти; охорона, реставрація та використання пам'яток архітектури та містобудування; оголошення у разі стихійного лиха, катастроф, пожеж зони надзвичайної ситуації; здійснення передбачених законодавством заходів з підтримання громадського порядку, порятунку життя людей, захисту їх здоров'я і прав, збереження матеріальних цінностей та інше. Місцева держадміністрація надає адміністративні послуги юридичним та фізичним особам відповідно до законодавства; управляє об'єктами державної власності; надає методичні та консультаційні послуги щодо законодавства органам місцевого самоврядування; забезпечує розгляд звернень громадян та їх об'єднань; проводить заходи щодо організації правового інформування і виховання населення; здійснює організаційні заходи щодо проведення виборів, референдумів у межах, визначених законодавством; забезпечує реалізацію державних програм соціального захисту; забезпечує здійснення заходів щодо ведення Державного реєстру виборців тощо.

Печатка
Чернігівської
облдержадміністрації

Структура та склад місцевих державних адміністрацій

* Рекомендаційний перелік структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2012 р. № 606

** Там само, п. 4

Президент України В. Ющенко під час візиту до 1-ої окремої гвардійської танкової бригади ЗСУ (с. Гончарівське, 27.02.2008)

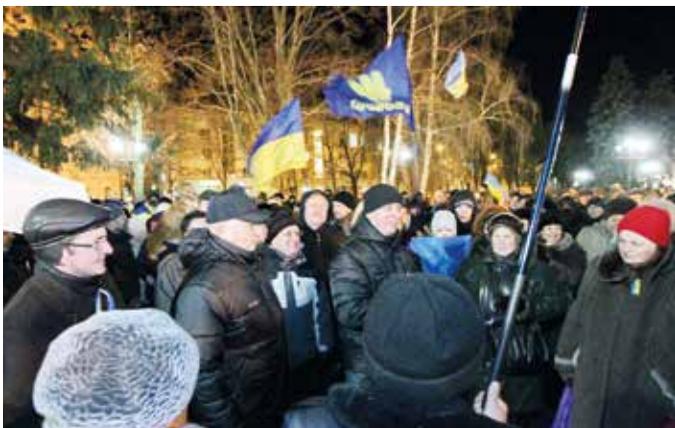
Відкриття заводу ТОВ «Пласт-Бокс Україна» у Чернігові 01.09.2011 (підприємство знищене рашистськими окупантами у березні 2022 р.)

Підписання Протоколу намірів щодо реалізації проекту «Сталий розвиток малих міст Чернігівської області» з фондом Ганнса Зайделя (11.02.2013)

Євромайдан у Чернігові (2014)

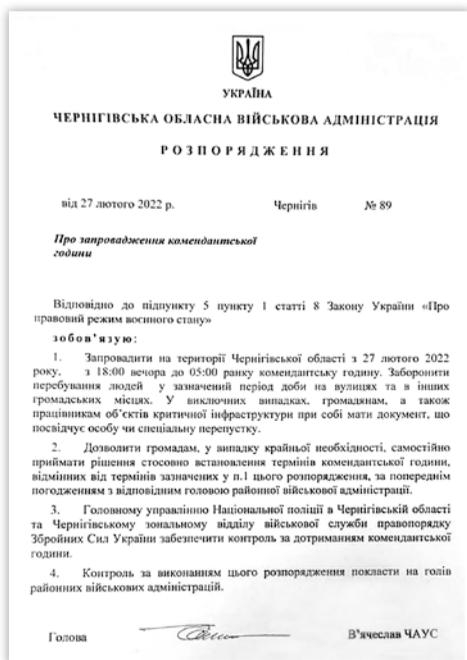

Укріплення берегів Дніпра в околицях Любеча на кордоні з білоруссю (липень 2011 р.)

Місцеві адміністрації забезпечують виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня; законність і правопорядок, додержання прав і свобод громадян. Вони здійснюють реалізацію реформ державної служби, системи освіти, медичного, пенсійного забезпечення, ЖКГ тощо. На адміністрації покладається виконання державних та регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля та інше. Обласна та районна адміністрації розробляють програми економічного розвитку регіонів на поточний рік. Соціальна сфера діяльності адміністрацій охоплює проблеми соціального захисту населення, молодіжної політики, житлового кредитування, оздоровлення чорнобильців та ін.

Візит голови Чернігівської облдержадміністрації В. Івашка до підрозділів ЗСУ та Національної гвардії (Чернігів, 04.04.2014)

Розпорядження начальника Чернігівської ОВА В. Чауса про запровадження комендантської години на території області (27.02.2022)

У районі та області – «у разі нескликання сесії відповідно районної, обласної ради у встановлені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» строки або припинення їх повноважень згідно із законом, або для здійснення керівництва у сфері забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку. У разі прийняття рішення про утворення районних, обласних військових адміністрацій (далі – ОВА) їх статусу набувають відповідно районні, обласні державні адміністрації, а голови районних, обласних державних адміністрацій набувають статусу начальників відповідних військових адміністрацій». Після початку широкомасштабної війни росії проти України Чернігівська ОВА створена Указом Президента України від **24 лютого 2022 р.**

«Спрямування, координацію та контроль за діяльністю обласних військових адміністрацій з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, здійснення заходів правового режиму воєнного стану здійснює Генеральний штаб Збройних Сил України, а з інших питань – Кабінет Міністрів України у межах своїх повноважень». У випадку РВА контроль та координацію їхньою діяльністю також здійснює ОВА.

Гуманітарна сфера передбачає відстеження стану культурного розвитку в регіоні, реалізацію освітніх, наукових програм, розвитку туризму та європейської інтеграції. Також розробляються проекти за дослідження та відзначення важливих для регіону історичних дат та подій. Місцеві адміністрації здійснюють підготовку та виконання обласного бюджету; взаємодію з органами місцевого самоврядування. Виконавчі структури працюють на засадах відповідальності перед людиною та державою за свою діяльність, верховенства права, законності, пріоритетності прав людини, гласності, поєднання державних та місцевих інтересів.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня **2015 р.** «На територіях, на яких введено воєнний стан [...] можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації». В межах територій громад – якщо «сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи, та/або сільські, селищні, міські голови не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження».

Під час візиту Президента Німеччини Франка-Вальтера Штайнмаєра до Чернігівської області (м. Корюківка, 25.11.2022)

Візит голови Латвійського Сейму Едвардса Смілтенса до Чернігівської області (с. Ягідне, 15.11.2023)

ГОЛОВИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

**КАСКЕВИЧ
МИХАЙЛО ГРИГОРОВИЧ**
(1948–2004)

Голова облдержадміністрації з 30 квітня 1998 по 12 серпня 1999 р. З березня 1980 по серпень 1991 р. – працював у Держплані УРСР. З 1991 р. – заступник Міністра УРСР у справах роздержавлення власності і демонополізації виробництва. З жовтня 1991 по вересень 1996 р. – Міністр праці України, у 1997–1998 рр. – керівник Контрольного управління Адміністрації Президента України. У 1999–2000 рр. – голова Держкому України у справах захисту прав споживачів, у 2003–2004 рр. – виконавчий секретар Держкомісії з цінних паперів та фондового ринку України.

**БУТКО
МИКОЛА ПЕТРОВИЧ**

Голова облдержадміністрації з 12 серпня 1999 по 13 листопада 2002 р. З серпня 1990 по липень 1994 рр. – генеральний директор ВО «ЧРПЗ». У липні 1994 – серпні 1995 рр. – перший заступник голови Чернігівської облради. У 1995 – 1999 – перший заступник голови Чернігівської облдержадміністрації, начальник управління з питань економіки і власності. Радник Президента України з квітня 2005 по жовтень 2006 р. Нині – завідувач кафедри менеджменту НУ «Чернігівська політехніка», доктор економічних наук.

**АТРОШЕНКО
ВЛАДИСЛАВ АНАТОЛІЙОВИЧ**

Голова облдержадміністрації з 4 лютого по 12 грудня 2005 р. З 1993 по 2002 р. працював на різних посадах у банківській та фінансовій сферах, насамперед, на підприємствах АПК. З квітня 2002 по лютий 2005 р. – народний депутат України IV скликання, член Комітету Верховної ради України з питань бюджету. З лютого 2009 р. – голова Наглядової ради ВАТ «Хліб Києва». Депутат Чернігівської обласної ради VI скликання (з 2010 р.). Депутат Верховної Ради України (з жовтня 2012 р.). Чернігівський міський голова з 2015 р., у 2023 р. відсторонений від посади рішенням суду.

**ЛАВРИК
МИКОЛА ІВАНОВИЧ**

Голова облдержадміністрації з 12 грудня 2005 – по 10 липня 2007 р. У 1997–2000 рр. – генеральний директор Роменського колективного виробничо-торговельного об'єднання «Талан» Сумської області. У 2000–2001 рр. – перший заступник, а з 2001 по 2003 рр. – Роменський міський голова. У 2003–2005 рр. – голова Ради директорів товариства з обмеженою відповідальністю група «Талан». У 2005 р. – голова Сумської облдержадміністрації. У 2008–2009 рр. – т.в.о., а у 2009–2010 рр. – голова Сумської облдержадміністрації. Народний депутат України 8-го скликання (2014–2019).

**ХОМЕНКО
ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ**

Голова облдержадміністрації з 12 жовтня 2007 по 22 лютого 2014 р. З 1997 по 1999 рр. – голова Броварської райдержадміністрації. З 1999 по 2002 рр. – голова Державної податкової адміністрації в Київській області. З 2002 р. працював у Державному управлінні справами, у 2005–2007 рр. – заступник, перший заступник його керівника. Депутат Верховної Ради України першого скликання, депутат Чернігівської обласної ради VI скликання (з 2010 р.). Нагороджений орденами «За заслуги» III, II, I ступенів. Кандидат філософських наук.

**ЧАУС
В'ЯЧЕСЛАВ АНАТОЛІЙОВИЧ**

Голова облдержадміністрації з 4 серпня 2021 р. З 1999 р. працював у Чернігівській райдержадміністрації, у 2000–2006 рр. – Чернігівському територіальному відділенні Антимонопольного комітету України. З 2009 по 2015 рік очолював чернігівське представництво ПрАТ «Київстар», керував відділами продажів «Київстар» та «Укртелеком». У 2015–2021 рр. – директор за напрямком та заступник генерального директора із земельних та соціальних питань компанії «Укргазвидобування». З 24 лютого 2022 р. – начальник Чернігівської обласної військової адміністрації.

Розділ XV

Місцеве самоврядування Чернігівської області за Конституцією 1996 року

Герб та прапор Чернігівської області

(затверджені рішенням сесії обласної ради від 11 липня 2000 р. Двоголовий орел символізує Чернігівське та Новгород-Сіверське князівства – на їхніх центральних теренах розташована нинішня Чернігівська область. На грудях орла – синій щит із золотим знаком (різновид тризубу) першого відомого чернігівського князя Мстислава Володимировича. Він уособлює місцеву специфіку та приналежність до України. Дві зелені смуги на прапорі символізують дві географічні та історико-культурні території в складі області – Полісся та лісостеп, а біла смуга між ними – це Десна).

ГОЛОВИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

1. ШАПОВАЛ Петро Дмитрович
(07.1994–10.04.2001)
2. КОВАЛЬОВ Василь Олексійович
(10.04.2001–28.04.2006)
3. РОМАНОВА Наталія Андріївна
(28.04.2006–19.11.2010)
4. МЕЛЬНИК Анатолій Іванович
(19.11.2010–22.02.2014)
5. ЗВЕРЕВ Микола Вікторович
(22.02.2014 – 23.11.2015)
6. ВДОВЕНКО Ігор Станіславович
(23.11.2015–03.12.2020)
7. ДМИТРЕНКО Олена Борисівна
(з 03.12.2020)

Печатка
Чернігівської
обласної ради

Будинок
засідань
Чернігівської
обласної ради

Зі ст. 140 Конституції України:

« Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об’єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України... »

Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради...

Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна».

Ст. 3 Європейської хартії місцевого самоврядування:

« 1. Місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення.

2. Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи. Це положення ніяким чином не заважає використанню зборів громадян, референдумів або будь-якої іншої форми прямої участі громадян, якщо це дозволяється законом».

Герб та прапор Чернігова

План Чернігова

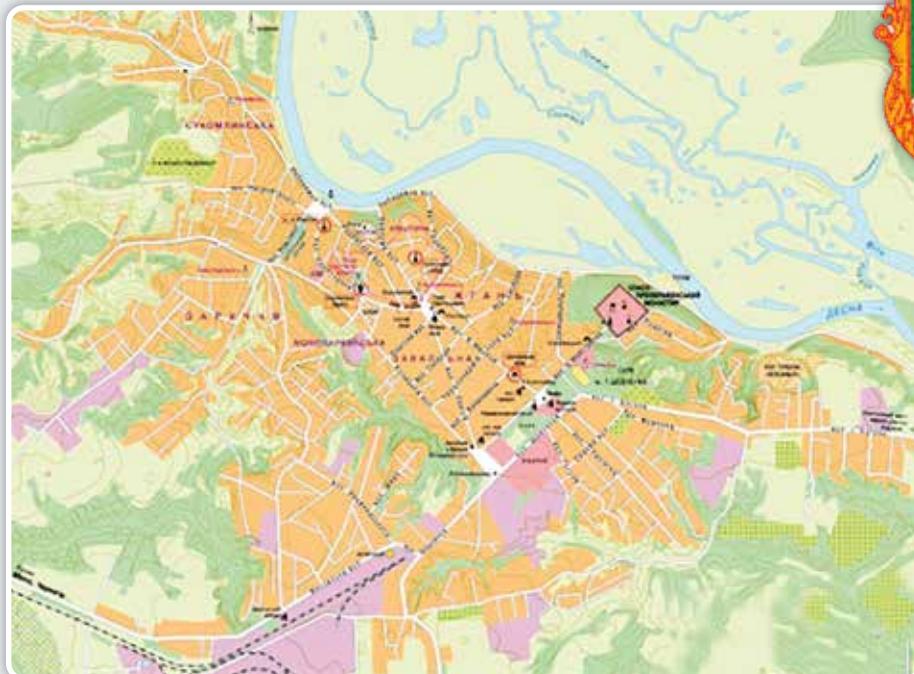
Герб та прапор
Ніжина

План
Ніжина

План Новгород-Сіверського

Герб та прапор
Новгорода-
Сіверського

**Ст. 2 Закону України
«Про місцеве
самоврядування
в Україні»:**

« 1. Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

2. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст».

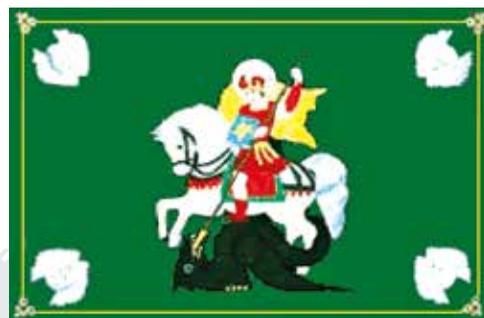
Система місцевого самоврядування включає:

- територіальну громаду;
- сільську, селищну, міську раду;
- сільського, селищного, міського голову;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.
- органи самоорганізації населення (ст.8 Закону).

До змін адміністративно-територіального устрою 2020 р. в області діяла обласна, 22 районні, 16 міських, 2 районні ради в м. Чернігові, 28 селищних та 525 сільських рад.

До компетенції місцевих рад відноситься соціально-економічний та культурний розвиток підпорядкованої території; формування та затвердження відповідного бюджету; управління комунальною власністю; будівництво; освіта; охорона здоров'я; соціальний захист населення та інше. Як колективний орган рада відповідає лише перед виборцями та законом. Ніхто, крім самої ради, навіть глава держави, не має права відмінити її рішення. Хіба що через суд.

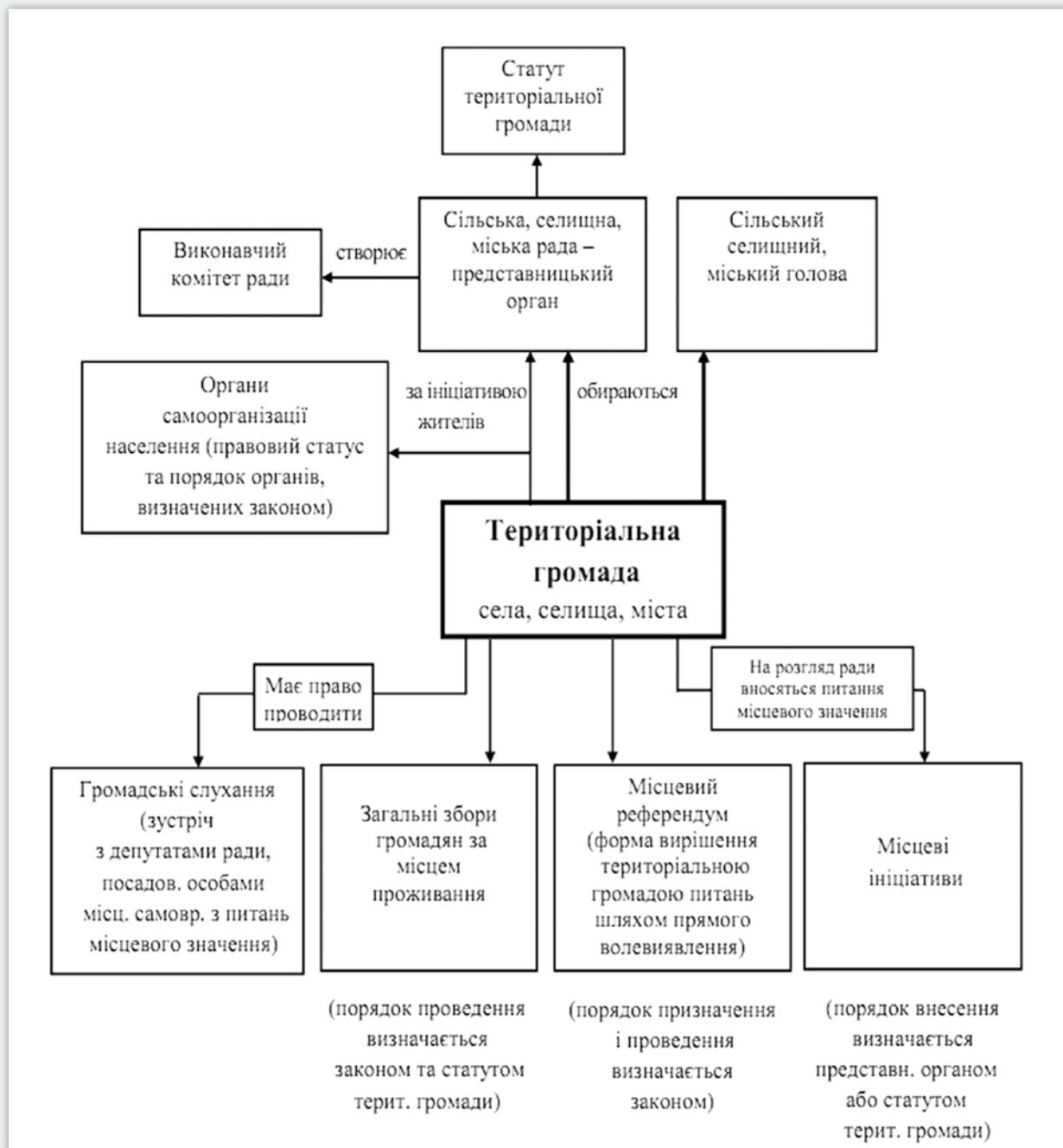
**Герб та прапор
Прилук**

План Прилук

Територіальна громада як первинний суб'єкт місцевого самоврядування

Жодної підпорядкованості між самими радами не існує – вони автономні у своїй діяльності. Так само не допускається втручання державних органів у процес складання, затвердження і виконання місцевих бюджетів, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Водночас ця автономія регламентується законодавством: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (зі ст. 19 Конституції України).

Модель структури органів та окремих елементів місцевого самоврядування (обрання, утворення, керування)

◀
 Зустріч з учасниками
 ознайомчого візиту
 (виїзного семінару) делегації
 Профспілкової асоціації
 молодих сільських голів
 Прикарпаття
 до Чернігівської області
 (16.07.2013)

День обласної ради
 у Варвинському районі
 (30.05.2012) ▼

Голова Чернігівської обласної ради
 М. Зверев на відкритті виставки
 картин «Образ Тараса Шевченка
 у творчості видатних художників»
 (05.03. 2014) ▼

Владні повноваження, що здійснюються органами місцевого самоврядування, поділяються на власні та делеговані. «Власні» – тобто такі, що беззастережно належать до функцій місцевого самоврядування. Це справа виключно органу місцевого самоврядування, що здійснюється у визначених законодавством межах. Звітуватися за них перед державою за них не треба – лише перед виборцями.

«Делеговані» – тобто такі, що належать до функцій держави (скажімо, середня освіта), але відповідні послуги надаються органами місцевого самоврядування від імені держави. Отже, тут вони підзвітні та підконтрольні органам державної влади. Водночас держава має забезпечувати фінансування здійснення органами місцевого самоврядування делегованих повноважень у повному обсязі (за допомогою субвенцій з державного бюджету або/та податків).

Реєстрація на сесію обласної ради (2014) ▼

Символіка сіл та селищ Чернігівської області (вибірково, з 2020 р. — старостати)

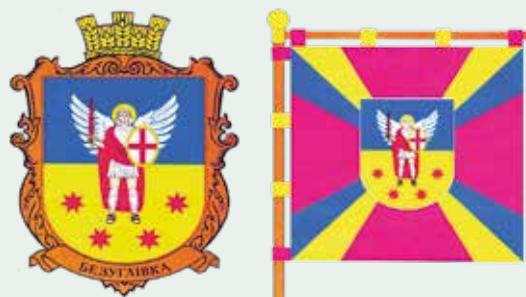
Герб с. Анисів

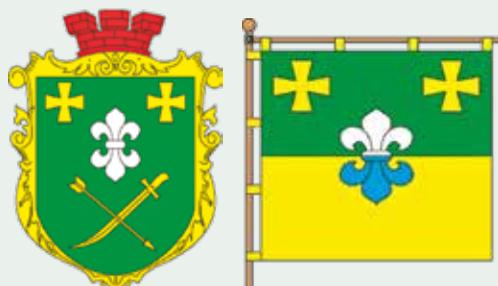
Герб с. Андріївка

Герб та прапор с. Безуглівка

Герб та прапор с. Виблі

Герб с. Вересоч

Герб с. Дніпровське

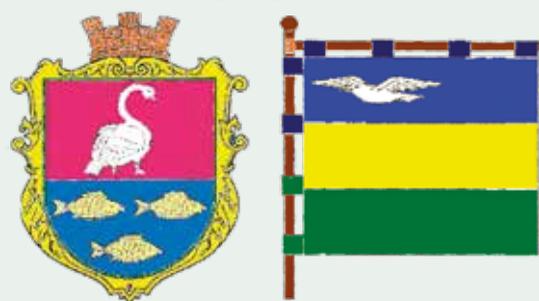
Герб с. Довжик

Герб с. Кархівка

Герб та прапор с. Кладьківка

Герб с. Ковпита

Герб с. Кувечичі

Герб с. Олешня

Герб с. Пакуль

Відповідно до теорії місцевого самоврядування за континентальною моделлю (що застосована в Україні) розрізняють органи місцевого самоврядування базового (міські, селищні та сільські ради територіальних громад) та проміжного рівнів (обласні та районні ради).

Первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста (ст. 6 Закону). Територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Вони обирають раду, що складається з депутатів, і голову. Депутати обирають зі свого складу секретаря ради, затверджують заступників голови та керуючого справами, а також структуру виконавчих органів ради, підготовлені ними нормативні документи, самі можуть виносити на сесію (в рамках законодавства) певні питання та проходити процедуру затвердження. Головне рішення – це ухвалення бюджету.

Герб та прапор с. Брусилів

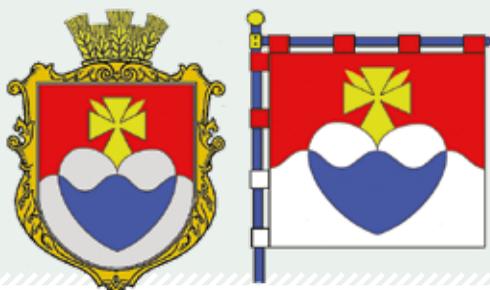
Герб с. Замглай

Герб с. Кобижча

Герб та прапор с. Поділ

Герб с. Роїще

Герб с. Рудка

Герб та прапор с. Сибереж

Герб с. Слабин

Герб с. Старий Білоус

Герб с. Стольне

Герб с. Терехівка

Герб с. Хмільниця

Герб та прапор с. Черниш

Герб с. Шестовиця

▲ Голови територіальних громад Чернігівщини в Баварії (Кемптен, червень 2014 р.)

Виконання, реалізація рішень сесії безпосередньо покладається на виконавчий комітет, структурні підрозділи виконавчих органів ради та відповідного голову. Виконавчі органи місцевих рад (сектори, відділи, управління) у частині власних повноважень підконтрольні та підзвітні відповідним радам, а у виконанні делегованих повноважень – відповідним органам державної виконавчої влади. З метою врахування історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей здійснення місцевого самоврядування представницький орган може приймати статут територіальної громади села, селища, міста.

Обласні та районні ради є органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, у межах повноважень, визначених законодавством, а також повноважень, переданих їм сільськими, селищними, міськими радами. Рада обирає голову, заступників голови, постійні та тимчасові комісії. За поданням голови обласна рада формує виконавчий апарат. Він здійснює організаційне правове, інформаційне, аналітичне, матеріально-технічне забезпечення діяльності ради, її органів, депутатів, сприяє здійсненню радою взаємодії та зв'язків із територіальними громадами, місцевими органами виконавчої влади, органами та посадовими особами місцевого самоврядування. Постійні комісії обираються з числа депутатів для вивчення, попереднього розгляду та підготовки питань, які належать до її відання, здійснення контролю за виконанням рішень ради. Постійні комісії здійснюють попередній розгляд проєктів рішень, програм соціально-економічного, культурного розвитку, вивчають та готують питання про стан та розвиток відповідних галузей господарського і соціально-культурного будівництва, інших питань, що вносяться на розгляд ради готують проєкти рішень з цих питань та ін. Районні ради здійснюють зазначені функції та повноваження місцевого самоврядування в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Водночас ні обласна рада, ні районні ради не мають власних виконавчих структур. Фактично за законодавством їхні функції виконують місцеві (обласна та районні) державні адміністрації. Це одне з найсуперечливіших питань у системі публічного управління України.

ГОЛОВИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

КОВАЛЬОВ ВАСИЛЬ ОЛЕКСІЙОВИЧ

Голова Чернігівської обласної ради з 10 квітня 2001 по 28 квітня 2006 рр. У 1979–1990 рр. – інструктор, завідувач державно-правового відділу Чернігівського обкому компартії. У 1990–1992 та 1993–1994 рр. – заступник голови Чернігівської обласної ради народних депутатів. У 1992–1993 рр. – керівник секретаріату Чернігівської обласної ради, з 1994 по 1995 р. – облради та виконкому. У 1995–1998 рр. – заступник голови, керівник секретаріату Чернігівської облдержадміністрації. У 1998–2001 та 2006–2010 рр. – заступник голови Чернігівської облради. Заслужений юрист України.

РОМАНОВА НАТАЛІЯ АНДРІЇВНА (1959–2020)

Голова Чернігівської обласної ради в 2006–2010 р. У 1983–1996 рр. – вчитель історії та права, з 1998 р. – заступник директора колегіуму № 11 м. Чернігова, член Комісії міського управління освіти та науки. З 2002 р. – почесний голова Чернігівського громадського комітету захисту прав людини. З 2006 р. – член постійної делегації України в Конгресі місцевих та регіональних влад Ради Європи (КМРВРЄ). Тричі обиралася віце-президентом Палати регіонів КМРВРЄ, в 2012–2014 рр. – президент Палати регіонів КМРВРЄ. У 2016–2020 рр. – заступник голови Чернігівської ОДА, у червні-жовтні 2019 р. – т.в.о. голови ОДА.

МЕЛЬНИК АНАТОЛІЙ ІВАНОВИЧ (1953–2021)

Голова Чернігівської обласної ради з 19 листопада 2010 р. У 1971–1995 рр. проходив службу в Збройних Силах ССРСР та України. У 1995–1997 рр. – декан економічного факультету Чернігівського державного інституту економіки та управління. У 1997–2000 рр. – заступник голови з політико-правових питань Чернігівської облдержадміністрації. У 2000–2010 рр. – проректор Чернігівського державного інституту економіки і управління. Кандидат історичних наук з 1990, доктор філософських наук з 2009 р.

ЗВЕРЄВ МИКОЛА ВІКТОРОВИЧ

Голова Чернігівської обласної ради в 2014–2015 рр. У 1986–1988 рр. проходив строкову службу в Збройних Силах ССРСР. У 1994–1996, 2000–2001 рр. – директор НВПФ «Оберіг». У 1995 р. заснував Благодійний фонд наукових досліджень історичного середовища м. Чернігова «ФонДІС». У 1996–1997 рр. – директор Чернігівського регіонального відділення Інституту трансформації суспільства. У 2004–2007 рр. – генеральний директор ТОВ «Сіверщина Інвест». У 2007–2008 рр. – помічник-консультант народного депутата України. З листопада 2010 р. – депутат Чернігівської обласної ради VI скликання. Магістр державного управління.

ВДОВЕНКО ІГОР СТАНІСЛАВОВИЧ

Голова Чернігівської обласної ради в 2015–2020 рр. У 1986–1988 рр. проходив строкову службу в Збройних Силах ССРСР. У 1992 р. – закінчив Чернігівський державний педагогічний інститут імені Т.Г. Шевченка. З 1998 р. – директор Щорської середньої школи № 2, з 1999 р. – директор професійно-технічного училища № 7, з серпня 2015 р. – начальник управління освіти і науки Чернігівської ОДА. Кандидат педагогічних наук з 2007, доктор педагогічних наук з 2013 р.

ДМИТРЕНКО ОЛЕНА БОРИСІВНА

Голова Чернігівської обласної ради з 2020 р. Закінчила Чернігівський державний педагогічний інститут ім. Т.Г. Шевченка у 1992 р. У 1992–1997 рр. – вчитель української мови та літератури у школі-колегіумі № 11 міста Чернігів. З 1997 по 2001 р. – заступник головного лікаря з виховної роботи санаторію «Десна». З 2004 по 2006 рік – заступник начальника загального відділу апарату Чернігівської облдержадміністрації. У 2006 р. – радник Чернігівського міського голови. З 2006 по 2008 рік – 1-й заступник генерального директора ДП «Укрпошта». У 2015–2017 рр. – голова Козелецької районної ради. У 2017–2020 рр. – Козелецький селищний голова.

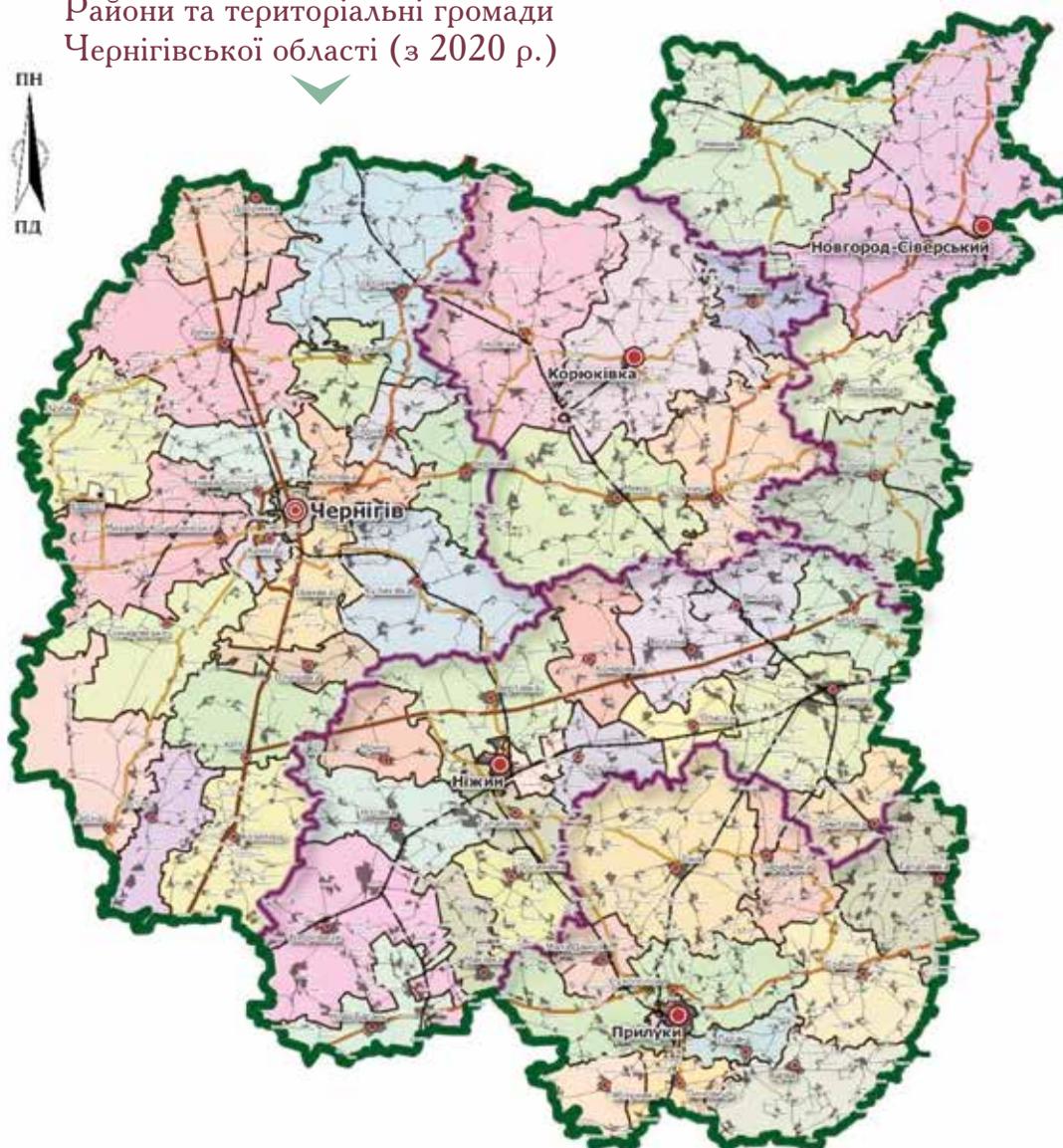

Розділ XVI

Зміни в місцевому самоврядуванні в 2015–2020 роках на Чернігівщині та постреформений період

Райони та територіальні громади Чернігівської області (з 2020 р.)

Реформа місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою **2015–2020 рр.**, більш відома як реформа з децентралізації, пройшла без змін до Конституції України (хоча такі й передбачалися) – рішення ухвалювалися виключно на рівні законів та підзаконних нормативно-правових актів.

Головний елемент – зміни у бюджетуванні та розподілі надходжень від податків на користь сільських, селищних та міських рад, їх переведення на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. До 2015 р. таким правом користувалися лише міста обласного значення, що дозволяло їм фінансувати весь обсяг визначених законодавством для органів місцевого самоврядування повноважень.

Так само на прямих міжбюджетних відносинах знаходилися старі райони. Але в цьому випадку розподіл бюджетних коштів на відповідній території здійснювали не органи місцевого самоврядування, а районні державні адміністрації. Вони ж доводили фінансові показники до сільських, селищних та міських (міст районного значення) рад як свого роду «рука Міністерства фінансів». В результаті такі ради право мали, а спроможності реалізувати повноваження – ні.

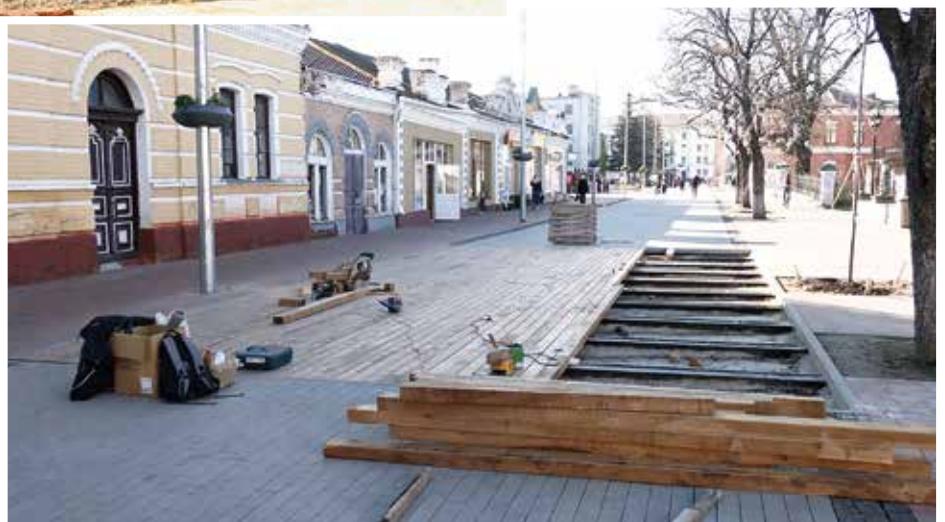
Відкриття нової
школи в Носівці
(01.09.2020)

Менська
публічна бібліотека

Чернігів,
реконструкція на Валу

Ніжин,
реконструкція
вулиці Гоголівської

Таким чином Україна мала перетворитися на країну самоврядних територіальних громад, мешканці яких пов'язані спільними інтересами. Водночас громади мали б конкурувати з собою подібними за кращі умови життя, людей, території. А це двигун розвитку. Тобто йшлося про розрив із радянською (тоталітарною) спадщиною в управлінні територіями та запровадження (точніше – повернення) принципів, витоків яких – у магдебурзькому праві.

Центр надання адміністративних послуг (м. Ніжин)

Проект «Соціальний велосипед», селище Сосниця

Спортзал у с. Комарівка

Спортивний комплекс у с. Вертіївка

Футбольне поле в с. Лосинівка

Відновлення брами садиби де Бальменів (с. Линовиця, 2021)

Однак переважна більшість існуючих до 2015 р. органів місцевого самоврядування були замалими та переважно малочисельними. Тому спочатку треба було створити суб'єкти, які б виявилися спроможними управляти небаченими для них досі ресурсами, та здійснювати повноваження, раніше прибуті лише містам обласного значення та районним державним адміністраціям.

Вочевидь, це передбачало укрупнення існуючих територіальних громад, їх об'єднання. Причому – на добровільних засадах. Інструментом реалізації такої ідеї стали об'єднані територіальні громади – термін, що з'явився в законодавстві в **2015 р.** та проіснував до успішного завершення реформи на базовому рівні в **2020 р.** ОТГ мали здійснювати такі повноваження.

ПОВНОВАЖЕННЯ:

ВЛАСНІ ПОВНОВАЖЕННЯ

- планування розвитку громади та формування бюджету;
- економічний розвиток, залучення інвестицій, розвиток підприємництва;
- управління земельними ресурсами, надання дозволів на будівництво, прийняття будівель в експлуатацію;
- розвиток місцевої інфраструктури: утримання та будівництво доріг; водо-, тепло-, газопостачання і водовідведення та благоустрій територій;
- надання житлово-комунальних послуг (теплопостачання і водовідведення, управління відходами, утримання об'єктів комунальної власності);
- утримання вулиць і доріг на території громади;
- організація пасажирських перевезень на території громади;
- контроль виконання рішень ради та громадська безпека силами муніципальної варті;
- пожежна охорона.

ДЕЛЕГОВАНІ ПОВНОВАЖЕННЯ

- адміністративні послуги
- через ЦНАПи;
- соціальна допомога через територіальні центри;
- управління школами та дитсадками;
- первинна медична допомога;
- утримання та організація роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків.

Добровільна пожежна команда
с. Чорнотичі (Сосницька громада)

Амбулаторія у с. Холми

Сонячна електростанція у м. Мена

Для цього всі новостворені ОТГ (втім, як і міста обласного значення) отримали 60% найбільшого за обсягами загальнодержавного податку – ПДФО (податок на доходи фізичних осіб), 5% від акцизу з торгівлі відповідними товарами, формульний механізм вирівнювання для визначення базової дотації. Додатковим стимулом для нових громад стала державна інфраструктурна субвенція – цільові гроші, що призначалися для розвитку територій.

Дитячий садок у с. Кіпті

Символіка територіальних громад

Герб та прапор
Бахмача

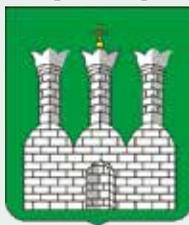
Герб Батурина

Герб та прапор
Мени

Герб Остра

Герб та прапор
Борзни

Герб Бобровиці

Герб та прапор
с. Парафіївка

Герб Семенівки

Герб та прапор Ічні

Герб Городні

Герб та прапор
Варви

Герб Березни

Герб та прапор
Корюківки

Герб Носівки

Герб та прапор
Козельця

Герб с. Гончарівське

Герб та прапор
Коропа

Герб Любеча

Герб Сосниці

Герб с. Іванівка

Герб та прапор
Десни

Герб Олишівки

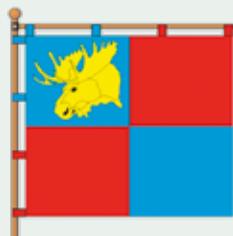
Герб с. Киїнка

Герб с. Киселівка

Герб та прапор
Лосинівки

Герб Понорниці

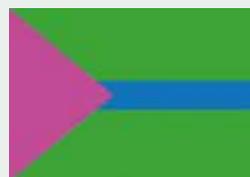
Герб
с. Новий Білоус

Герб с. Мрин

Герб та прапор
Михайло-
Коцюбинського

Герб Седнева

Герб Сновська

Герб с. Плиски

Герб та прапор с. Вертіївка

Герб с. Комарівка

Герб с. Срібне

Герб та прапор с. Дмитрівка

Герб та прапор с. Нова Басань

Герб та прапор с. Линовиця

Герб с. Талалаївка Прилудського району

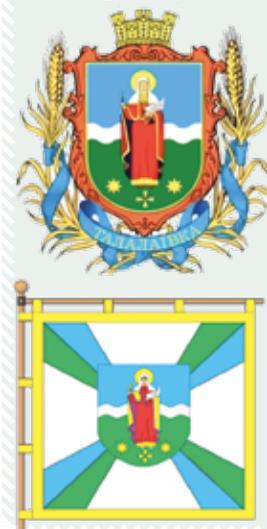
Герб с. Холми

Герб та прапор с. Макіївка

Герб та прапор с. Талалаївка Ніжинського району

Логотипи територіальних громад

Безпосередньо засади створення ОТГ визначалися Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від **5 лютого 2015 р.** та постановою Кабінету Міністрів України від **8 квітня 2015 р.** № 214 «Про затвердження методики формування спроможних територіальних громад». Методика передбачала розробку перспективного плану формування територій громад кожною областю протягом місяця та подання його на затвердження уряду. Під час складання проєкту перспективного плану на Чернігівщині спостерігалось прагнення місцевих угруповань до створення максимально більшої кількості ОТГ. Його перший варіант, що передбачав створення 54 ОТГ, не знайшов підтримки більшості депутатів обласної ради. І лише після врахування різноманітних побажань голосування виявилось результативним. Цей план передбачав вже 81 ОТГ. Згодом він зазнав численних змін, причому в **2016 р.** тенденція змінилася на прямо протилежну, виникло гасло «один район – одна громада». Районів було 22. В підсумку в **2020 р.** було утворено 57 нових громад, що підтвердило правильність розрахунків першого проєкту.

В 2015 р. в Чернігівській області утворено 5 перших ОТГ: Парафіївська, Деснянська, Кіптівська, Вертіївська, Макіївська. Основний мотив їх появи вдало сформулював один із очільників нових громад Юрій Осташевський: «Ми взяли калькулятор, порахували гроші та зрозуміли – треба об'єднуватися». Жодної з них могло не бути, адже критично налаштований посадовець протримав у себе підготовлену документацію достатньо довго, аби пропустити терміни подання до Центральної виборчої комісії для проведення перших виборів. Втім вони таки пішли на вибори, що відбулися 25 жовтня 2015 р., а з 1 січня наступного року були переведені на прямі міжбюджетні взаємини з державним бюджетом.

Постало питання про передачу частину майна комунальної власності району до територіальних громад – без непорозумінь не обійшлося. Для здійснення нових повноважень реформовані громади мали значно розширити штат своїх виконавчих структур, а розуміння якої має бути управлінська структура не було, підготовлених кадрів не вистачало. ОТГ приймали освітню та медичну субвенції, а органів управління ними та досвіду не мали. В цілому ОТГ доводилося діяти за відсутності необхідної для них нормативно-правової бази, тобто на власний страх та ризик, часом за принципом: ви спочатку зробіть як розумієте, а зміни у законодавстві внесемо потім.

Демонстрація рушника єдності створеного за участі громад Чернігівщини, 28.06.2021
(проєкт «Чернігівщини дерево-життя – могутній України оберіг»
до 25-ї річниці Конституції України) ▼

Підписання угод про співпрацю між громадами Чернігівщини та польськими гмінами

▲ Батурин – Бжостек
(м. Батурин, 18.05.2019)

▲ Мена – Жиракув (м. Ясло, 06.12.2019)

▲ Городня – Сколишин, Добрянка – Бжиська,
Ріпки – Дембовець, Сновськ – Тарновець
(м. Ясло, 08.03.2023)

Значна частина проблем ОТГ була пов'язана з тим, що фактом своєї появи вони змінювали існуючий адміністративно-територіальний устрій України, а діючі державні структури створювалися з розрахунку на нього. Звідси – гальмування утворення нових громад у першій половині 2016 р. Зовнішнім проявом цієї боротьби стали відмови облдержадміністрації затверджувати висновки щодо відповідності Конституції та законам України проектів рішень місцевих рад про об'єднання, а також численні непорозуміння громад із райдержадміністраціями.

На початку липня конфлікт став публічним. Городнянський міський голова Андрій Богдан тоді заявив під час наради: «Ви хочете нові громади вмонтувати в радянську систему. Хочете, щоб об'єднана громада йшла до адміністрації». Його колега, Корюківський міський голова Ігор Матюха, прокоментував ситуацію так: «Ми пішли в рукопашну».

В результаті стався злам – від останніх чисел червня до середини вересня облдержадміністрація підписала висновки для 13 нових ОТГ: Остерської міської, Батуринської міської, Гончарівської селищної, Лосинівської селищної, Мринської сільської, Михайло-Коцюбинської селищної, Комарівської сільської, Коропської селищної, Іванівської сільської, Корюківської міської, Холминської селищної рад, Сновської та Носівської міських рад.

Семінар зі стратегічного планування
(м. Бахмач, 23.02.2022)

Семінар з розробки екологічної
політики громади (с. Тупичів, 30.08.2022)

Втім, на вибори пішли 11 – через заперечення Центральної виборчої комісії України стосовно утворення ОТГ громадами, які розташовані на території кількох суміжних районів. Принципова зміна – ОТГ почали утворюватися навколо районних центрів, з'явилася й перша громада в межах району – Сновська. Як буває у подібних ситуаціях спротив породив бажання зробити навпаки – реформа на Чернігівщині отримала підтримку «знизу». Відтоді та до завершення реформи Чернігівська область перебувала в трійці (як правило, друга) загальнонаціонального рейтингу за показниками її успішності.

Цьому сприяло вдале (так було не скрізь та не завжди) сполучення зусиль ключових зацікавлених сторін: облдержадміністрації з її структурами, обласної ради, консультативно-дорадчої та організаційної діяльності програми U-LEAD з Європою, регіонального відділення Асоціації міст України, а на завершальному етапі – програми DOBRE. Помітний позитивний вплив справили міжнародні контакти з колегами з країн ЄС – насамперед, Польщі. Вони наочно демонстрували – вдалося нам, вийде і у вас.

Синергія привела до успіху, а він приніс значні матеріальні вигоди – залучення сотень мільйонів гривень державної інфраструктурної субвенції, що дуже швидко стало помітно у вигляді освітлених вулиць, відремонтованих дитячих садочків, шкіл, будинків культури, доріг, нової комунальної техніки десятків нових громад. Регіон відчув позитивну динаміку змін та став на шлях модернізації.

В 2017 р. 16 ОТГ перебувало на прямих міжбюджетних відносинах, в 2018 р. – 20, в 2019 р. – 39. А всього в результаті добровільного етапу було утворено 46 ОТГ. Щоправда, Хмільницька, Вихвостівська, Озерянська зрештою ввійшли до складу інших громад – Новобілоуської, Тупичівської та Варвинської відповідно.

Завершилася реформа на базовому рівні в **2020 р.** «зверху» – Кабінет Міністрів України затвердив нові редакції перспективних планів, в Чернігівській області – 57 територіальних громад. Мало бути 58, але Славутич залишився як адміністративно-територіальна одиниця Київської області (анклав). Одночасно уряд сформував нові, укрупнені райони – їх виявилось 5, хоча розробники реформи передбачали 4. Не викликав сумнівів Чернігівський, Ніжинський та Прилуцький райони, а от навколо північного субрегіону точилися палкі дебати.

Товариський
футбольний матч
між збірною
очільників польських
гмін, українських
громад та збірною
Плисківської громади
(с. Плиски,
19.05.2019)

Боротьба розгорнулася навколо потенційного Сіверського району, що на півночі області. На функції його адміністративного центру претендували Корюківка, Мена, Новгород-Сіверський. В підсумку були утворено два райони – Корюківський та Новгород-Сіверський. Втім зміни на суб-регіональному рівні виявилися не настільки системними, як на базовому: дотепер спостерігається дублювання функцій територіальних громад та райдержадміністрацій, існуючі районні ради позбавлені власної податкової бази, що ставить під сумнів їх існування в майбутньому. Або ж вимагатиме принципово іншого рішення. Нарікання викликає навіть термін – район. Це спадщина совієтського періоду, до того ж він не відображає нові реалії.

Територіальні громади Чернігівської області (відповідно до розпорядження КМУ від 12.06.2020 № 730)

Мітинг в окупованій рашистами Городні на честь Тараса Шевченка (9 березня 2022 р.)

Супротив рашистам (Семенівська, Городнянська, Чернігівська громади, лютий — березень 2022 р.)

25 жовтня 2020 р. відбулися вибори до нових сільських, селищних, міських рад 57 територіальних громад, 5 районних рад та до обласної ради. За їхніми підсумками було сформовано склад виборних органів місцевого самоврядування Чернігівщини. Тож нова адміністративно-територіальна система, що спирається на самоврядні територіальні спільноти, запрацювала. Жорстоким випробуванням на її дієздатність став напад росії на Україну **24 лютого 2022 р.** та подальші події російсько-української війни.

На Чернігівщині, де активні бойові дії та часткова окупація тривали з кінця лютого до початку квітня 2022 р., місцеве самоврядування разом із мешканцями та Збройними силами України виявилось стіною, об яку розбилася «братня навала». Рашисти були шоковані його вагою. Скажімо, москалі входять до малого міста та цікавляться у місцевого мешканця: де у вас державна адміністрація? У відповідь чують – та ось, порожній будинок на площі, колись була, тепер у нас всім займається міська рада.

▲ Екстренна гуманітарна допомога громадам Чернігівщини від міста Дембідзи, гмін Бжостек, Пільзно, Жиракув (очільники гмін – Маріуш Шевчик, Войцех Станішевські, Ева Голенбівська, Марек Рончка)

Серед досягнень місцевого самоврядування: утримання загонів територіальної оборони (де встигли створити) або/та самооборони; організація завалів на дорогах та перешкоджання пересуванню ворожої техніки; нищення вказівників на дорогах; демонстрація українського прапора та проведення патріотичних заходів; налагодження випічки хліба та елементарного товарообігу; надання комунальних послуг; доставка та розподілення гуманітарної допомоги; евакуація та прихисток мешканців великих міст; допомога пораненим... Нові органи місцевого самоврядування продемонстрували феноменальну здатність працювати автономно, не допустивши на Чернігівщині жодного випадку колабораціонізму. В цілому за екстремальних умов вони змогли забезпечити мінімально необхідні умови для мешканців громад, вчасно реагували на проблеми, що виникали.

Реформа з децентралізації змінювалася під час її проведення, підлаштовуючись під реалії. Але вона втримала головну ідею – створення самоврядних територіальних спільнот, здатних власними силами успішно розв'язувати більшість питань розвитку своєї території, значно ефективніше, ніж попередні управлінські структури, використовувати наявні ресурси та здобувати нові. Умови російсько-української війни також засвідчили – нове місцеве самоврядування за екстремальних обставин здатне діяти автономно та забезпечувати виконання базових функцій. Водночас реформовані територіальні громади продемонстрували – вони є вдалою організаційно-правовою формою, яка органічно поєднує місцевий та національний патріотизм.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абрамович (Попович) Іван, чернігівський полковник – 50.
- Адам Кисіль, чернігівський, київський каштелян – 35, 36, 38, 62.
- Александр II, російський імператор – 101.
- Александр III, російський імператор – 89, 108.
- Анастасьєв Олександр, чернігівський губернатор – 84.
- Андрієвський Євгеній, чернігівський губернатор – 84.
- Андрій Боголюбський, володимиро-суздальський князь – 26.
- Анненський Федір, чернігівський губернатор – 82.
- Атрошенко Владислав, голова Чернігівської обласної державної адміністрації, Чернігівський міський голова – 174, 180.
- Бакуринський Олексій, голова Чернігівської губернської земської управи – 94, 96, 122, 132.
- Барабаш Яків, кошовий отаман Запорозької Січі – 52.
- Батий, хан Золотої Орди – 24, 26.
- Баторій Стефан, польський король – 31.
- Безбородько Олександр, київський полковник – 51.
- Бжеський Роман, український громадський діяч, публіцист – 123.
- Богатирьов Георгій, голова виконкому Чернігівської обласної ради – 143.
- Богдан Андрій, Городнянський міський голова – 203.
- Богданов Михайло, чернігівський полковник – 50.
- Божич Іван, чернігівський полковник – 50.
- Бойко Володимир – 7, 11.
- Болдаковський Василь, чернігівський полковник – 50.
- Бондар Олександр – 6, 7, 10, 14, 15, 23, 24, 28, 36, 43, 45, 46, 55, 58-60, 72.
- Борис В'ячеславич, князь тмутораканський – 26.
- Борисенко Микола, голова виконкому Чернігівської обласної ради, перший секретар Чернігівського обкому компартії – 157, 158.
- Боррель Пере дель Касо, художник – 103.
- Борсук Марко, ніжинський полковник – 50.
- Борсук Петро, козелецький сотник – 58.
- Борсук Яким, заступник стародубського полковника – 51.
- Броховецький Іван, гетьман Війська Запорозького – 49, 52, 62.
- Бут Григорій, чернігівський полковник – 50.
- Бутко Микола, голова Чернігівської обласної державної адміністрації – 174, 180.
- Бутович Олексій, чернігівський губернатор – 82.
- Василенко Ілля, парафіївський козак – 57.
- Ванденко Леонід, голова виконкому Чернігівської обласної ради – 157.
- Вдовенко Ігор, голова Чернігівської обласної ради – 182, 192.
- Велентій Василь, ніжинський козак – 57.
- Верес Михайло – 7.
- Верзилов Аркадій, міський голова Чернігова – 104, 110.
- Весьолкін Михайло, чернігівський губернатор – 82.
- Виговський Іван, гетьман Війська Запорозького – 52.
- Вишневецький Михайло Корибут, Король Речі Посполитої – 33.
- Вишневецька Раїна, княгиня – 32, 33.
- Вишневецький Ярема, князь – 32, 33.
- Владислав IV Ваза, король Речі Посполитої – 6, 34, 35, 38, 68.
- Власенко Степан, голова Чернігівського губернського виконавчого комітету – 140.
- Войнаровський Андрій, осавул Війська Запорозького, племінник та спадкоємець гетьмана Івана Мазепи – 52.
- Володимир Всеволодович (Мономах), чернігівський князь, великий князь київський – 6, 14, 15, 19, 25, 26.
- Володимир Рюрикович, великий князь київський – 26.
- Володимир Святославич (Святий), великий князь київський – 13.
- Воробей Раїса – 7.
- Вороний Марко, український поет – 146.
- Воронченко Яцько, прилуцький полковник – 51.
- Всеволод Ольгович, чернігівський князь, великий князь київський – 22, 24.
- Всеволод Святославич Чермний, чернігівський князь, великий князь київський – 26.
- Всеволод Ярославич, великий князь київський – 26.
- Гайдамака Андрій, український дизайнер та живописець – 7.
- Галаган Гнат, прилуцький полковник – 51.
- Галаган Григорій, прилуцький полковник – 51.
- Галецький Семен, заступник стародубського полковника – 51.
- Гвинтовка Матвій, ніжинський полковник – 50.
- Гессе Павло, чернігівський губернатор – 82.
- Голенбіювська Ева, бурмістр гміни Пільзно – 207.
- Голіцин Сергій, чернігівський губернатор – 82, 84, 86.
- Голубятников Михайло, голова виконкому Чернігівської обласної ради – 143.
- Горбань Борис, голова виконкому Чернігівської обласної ради – 157.
- Горленко Дмитро, прилуцький полковник – 51, 52.
- Горленко Лазар, прилуцький полковник – 51.
- Горленко Петро, прилуцький полковник – 51.
- Гревеніц Микола, чернігівський губернатор – 82.
- Грінченко Борис, український письменник – 91.
- Гришко Михайло, голова виконкому Чернігівської обласної ради – 157, 158.
- Грушевський Михайло, голова Центральної Ради Української Народної Республіки, український історик – 125, 126.
- Гуляницький Григорій, ніжинський полковник – 50, 52.
- Давид Святославич, чернігівський князь – 14, 15.
- Данило Галицький, галицький князь, великий князь київський, король Русі – 26.
- Дараган Михайло, чернігівський губернатор – 82, 84.

- Дараган Юхим, київський полковник – 51.
- Де Бальмени, рід – 197.
- Деденко Сергій, Семенівський міський голова – 7.
- Дедин Іван, міський голова Прилук – 110.
- Дєдов Борис, український художник – 7.
- Дмитренко Олена, голова Чернігівської обласної ради – 182, 192.
- Добрина Микитич, воєвода, легендарний богатир – 13.
- Домоцький Борис – 7.
- Дорошенко Дмитро, чернігівський губернський комісар – 122, 123, 130, 134.
- Дорошенко Петро, прилуцький полковник – 51.
- Дорошенко Петро, перший секретар Чернігівського обкому компартії – 157.
- Дублянський Олександр, заступник стародубського полковника – 51.
- Дунін-Борковський Василь, чернігівський полковник – 50, 52.
- Дуров Олександр, заступник стародубського полковника – 51.
- Елланський Василь (Василь Еллан-Блакитний), український поет, громадський діяч – 123.
- Єкатеріна II, російська імператриця – 49, 102.
- Євстафій Мстиславович, княжич – 13.
- Єсимонтовський Опанас, заступник стародубського полковника – 51.
- Жадкевич Василь, міський голова Новгорода-Сіверського – 110.
- Жоравка Лук'ян, стародубський полковник – 51.
- Жуков Микола, чернігівський губернатор – 82.
- Жураківський Андрій, ніжинський полковник – 50.
- Жураківський Лук'ян, ніжинський полковник – 50.
- Жураківський Яків, ніжинський полковник – 50.
- Журман Сергій, в.о. голови Чернігівської обласної державної адміністрації – 174.
- Забіла Петро, борзенький сотник – 62.
- Забіла Степан, ніжинський полковник – 50.
- Завадовський Яків, заступник стародубського полковника – 51.
- Загер Соломон, голова виконкому Чернігівської обласної ради – 143, 148.
- Зайцев Олексій – 16.
- Замула Василь, голова виконкому Чернігівської обласної ради – 157, 158.
- Зверев Микола, голова Чернігівської обласної ради – 182, 192.
- Золотаренко Василь, ніжинський полковник – 42, 50.
- Золотаренко Євстафій, ніжинський полковник – 50.
- Золотаренко Іван, ніжинський полковник – 50, 62.
- Іван III, московський цар – 30.
- Іван Грозний, московський цар – 31, 32.
- Івашко Володимир, голова Чернігівської обласної державної адміністрації – 174, 178.
- Ігнатович (Многогрішний) Василь, чернігівський полковник – 50.
- Ігнатович (Многогрішний) Дем'ян, гетьман Війська Запорозького – 6, 47, 49, 52, 56.
- Ігор Святославич, новгород-сіверський князь – 22, 26.
- Ізмайлов Володимир, чернігівський полковник – 50.
- Ізяслав Ярославич, великий князь київський – 26.
- Іскрицький Михайло, чернігівський губернський комісар – 122, 134.
- Казіміров Дмитро – 7, 11.
- Казка Аркадій, український поет, перекладач – 123.
- Калиновський Мартин, чернігівський воєвода – 34, 38.
- Карл XII, король Швеції – 52.
- Капніст Василь, київський полковник – 51.
- Капранов Василь, голова виконкому Чернігівської обласної ради – 157.
- Карнович Степан, стародубський полковник – 51.
- Карпінський Олександр, голова Чернігівської губернської земської управи – 89, 94.
- Каскевич Михайло, голова Чернігівської обласної державної адміністрації – 174, 180.
- Катерина II, російська імператриця – 49, 102.
- Квасов Андрій, архітектор – 68.
- Келеповський Аркадій, чернігівський губернатор – 82.
- Кисіль Федір, прилуцький полковник – 51.
- Кміта Філон, остерський староста – 31.
- Кобяк, половецький хан – 26.
- Коваленко Анна, голова Чернігівської обласної державної адміністрації – 174.
- Ковальов Василь, голова Чернігівської обласної ради – 182, 192.
- Кондратьєв Ігор – 7, 67.
- Ковалевський Іполит, ніжинський повітовий комісар – 134.
- Кокошкін Леонтій, заступник стародубського полковника – 51.
- Константинович Микола, голова Чернігівської губернської земської управи – 87, 89, 94, 96.
- Кончак, половецький хан – 26.
- Коржиков Тит, голова Чернігівського губернського революційного комітету – 140.
- Корибут-Дмитро Ольгердович, князь новгород-сіверський, чернігівський, збаразький, брацлавський – 28, 29, 30.
- Коровка-Вольський Григорій, київський полковник – 51.
- Костянтин IX Мономах, візантійський імператор – 26.
- Костюченко Сергій, голова виконкому Чернігівської обласної ради – 157, 158.
- Коцюбинський Михайло, український письменник – 148.
- Коцюбинський Юрій, голова Чернігівського губернського виконавчого комітету – 140, 148.
- Кочубей Семен, ніжинський полковник – 50.
- Кошмал Віктор – 7.
- Кравчук Леонід, Президент України – 166.
- Красна Башта Тихин, чернігівський полковник – 50.

- Кривошея Володимир, доктор історичних наук, професор – 4, 220.
- Кузнецов Михайло, перший секретар Чернігівського обкому компартії – 157.
- Кулаковський Петро – 7, 34.
- Куліч Валерій, голова Чернігівської обласної державної адміністрації – 174.
- Куманьок Порфирій, голова виконкому Чернігівської обласної ради – 157.
- Куновський Ян, чернігівський вїт – 64.
- Куреня Сергій – 7.
- Кушакевич Павло, міський голова Ніжина – 110.
- Лаврик Микола, голова Чернігівської обласної державної адміністрації – 174, 180.
- Лавриновський Микола, чернігівський губернатор – 82.
- Лапчинський Георгій, голова Чернігівського губернського революційного комітету – 148.
- Ленін Володимир, лідер російських більшовиків, голова Ради народних комісарів СССР – 144.
- Леп'явко Сергій – 7, 64.
- Лжедмитрій I, Названий Дмитрій (Григорій Отреп'єв), московський цар – 33, 38.
- Лизогуб Юхим, чернігівський полковник – 50.
- Лизогуб Яків, чернігівський полковник – 42, 50, 52.
- Лисенко Іван, чернігівський полковник – 50.
- Лисенко Олександр, голова виконкому Чернігівської обласної ради – 157, 170.
- Лихвиненко Василь, ніжинський полковник – 50.
- Ліндфорс Олександр, гласний Городнянського повітового та Чернігівського губернського земських зібрань – 89.
- Лісовенко Василь, перший секретар Чернігівського обкому компартії – 157, 170.
- Лоза Юрій – 7, 25.
- Лопата Федір, чернігівський вїт – 71.
- Лошаков І. – 107.
- Любченко Панас, голова Чернігівського губернського виконавчого комітету – 6, 140, 148.
- Лукашевич Лука, київський полковник – 51.
- Лук'яненко Левко, український політик та громадський діяч, народний депутат України – 165.
- Мазепа Іван, гетьман Війська Запорозького – 46, 47, 52, 58, 62, 96.
- Маклаков Микола, чернігівський губернатор – 82, 84.
- Максимович Степан, заступник стародубського полковника – 51.
- Максимович Федір, заступник стародубського полковника – 51.
- Малуша, мати Великого князя Київського Володимира Святославича – 13.
- Маркітан Павло, перший секретар Чернігівського обкому компартії – 143, 148.
- Марков Василь, перший секретар Чернігівського обкому компартії – 157.
- Мартин Калиновський, чернігівський староста – 34, 38.
- Мартинович Артем, ніжинський полковник – 50.
- Матейко Ян – 31.
- Матюха Ігор, Корюківський міський голова – 203.
- Маценко Іван, прилуцький полковник – 51.
- Мельник Анатолій, голова Чернігівської обласної ради – 182, 192.
- Мельничук Валентин, Представник президента України в Чернігівській області, голова Чернігівської обласної державної адміністрації – 166, 170, 174, 180.
- Менгу, хан Золотої Орди – 25.
- Миклашевський Михайло, заступник стародубського полковника – 51.
- Миклашевський Петро, заступник стародубського полковника – 51.
- Микола Давидович (Святоша), син чернігівського князя Давида Святославича – 22.
- Миколаєнко Трохим, чернігівський полковник – 50.
- Милорадович Петро, чернігівський полковник – 50.
- Мисник Олександр, голова Чернігівської обласної державної адміністрації – 174.
- Михайло Всеволодович (Чернігівський), чернігівський князь, великий князь київський – 24, 25, 26.
- Михайлов Олексій, перший секретар Чернігівського обкому компартії – 143.
- Мовчан Федір, стародубський полковник – 51.
- Могильовський Павло, чернігівський губернатор – 82.
- Мокієвський Костянтин, київський полковник – 51.
- Можайський Семен, князь – 30.
- Мстислав Володимирович, князь тмутороканський, чернігівський – 7, 11, 12, 13, 19, 22, 25, 182.
- Мстислав Святославич, чернігівський князь – 25.
- Мужикова Наталія – 7.
- Муромець Ілля – 12.
- Муханов Олексій, предводитель дворянства Чернігівської губернії, депутат I Державної Думи – 95.
- Нарбут Георгій, український художник-графік – 132.
- Небаба Мартин, чернігівський полковник – 50, 52.
- Небаба Михайло, стародубський полковник – 51.
- Непрах Ярема, ніжинський полковник – 50.
- Ніколай II, російський імператор – 84.
- Нікуліщев Володимир, голова виконкому Чернігівської обласної ради – 157.
- Ніс Іван, прилуцький полковник – 51.
- Носач Тимофій, прилуцький полковник – 51.
- Обидовський Іван, ніжинський полковник – 50.
- Олег Святославич, чернігівський, новгород-сіверський князь – 14, 15, 16, 19, 22, 26.
- Олексійович Тиміш, стародубський полковник – 51.
- Оліфіренко В. – 103
- Ольгерд Гедимінович, великий князь литовський – 28, 38.
- Орлик Пилип, гетьман Війська Запорозького (у вигнанні) – 52.
- Осташевський Юрій – 202.

- Острянин Олександр, стародубський полковник – 51.
- Павел I, російський імператор – 112.
- Павленко Василь, «військовий сотник національного війська України» – 126.
- Палажченко Леонід, перший секретар Чернігівського обкому компартії – 157, 160, 170.
- Панчулідзев Олексій, чернігівський губернатор – 82, 84.
- Пасевич Петро, канцелярист Роїської сотні – 57.
- Патон Борис, президент НАН України – 132.
- Патон Петро, губернський староста Поліської губернії – 132.
- Пахомов Микола, голова Чернігівського губернського виконавчого комітету – 140.
- Пашков Ілля, заступник стародубського полковника – 51.
- Петровський Григорій, голова ВУЦВК – 148.
- Петровський Данило, голова Чернігівського губернського виконавчого комітету – 140.
- Петро Могила, митрополит Київський – 32.
- Петрункевич Іван, борзнянський повітовий та чернігівський губернський гласний – 86, 89.
- Писарев Павло, міський голова Городні – 110.
- Пісоцький Данило, прилуцький полковник – 51.
- Пісочинський Олександр, новгород-сіверський староста, київський каштелян – 38.
- Плотник (Терник) Іван, стародубський полковник – 51.
- Пободайло Степан, чернігівський полковник – 50, 62.
- Половець Володимир – 7.
- Половецький Мартин, чернігівський городовий отаман – 57.
- Полуботок Леонтій, чернігівський полковник – 50, 62.
- Полуботок Павло, чернігівський полковник, гетьман Війська Запорозького – 6, 41, 50, 52.
- Полуботок Ярема, чернігівський вїйт – 68.
- Попов Іван, голова Чернігівського губернського виконавчого комітету – 140.
- Попудренко Микола, перший секретар Чернігівського обкому компартії – 143.
- Порадін М., лівий есер, командир більшовицького загону – 130.
- Посьмашна Людмила – 64.
- Прокопенко Андрій, голова Чернігівської обласної державної адміністрації – 174.
- Пушкар Мартин, полтавський полковник – 52.
- Радзивіл Януш, князь, польний гетьман литовський – 49, 52.
- Радіщев Опанас, заступник стародубського полковника – 51.
- Рашевський Іван, чернігівський художник – 109.
- Рибаков Борис – 17.
- Рогинець Михайло, перший секретар Чернігівського обкому компартії – 157.
- Родіонов Микола, чернігівський губернатор – 82.
- Розумовський Кирило, гетьман Війська Запорозького – 47, 49, 61.
- Розумовський Петро, ніжинський полковник – 50.
- Романова Наталія, голова Чернігівської обласної ради – 174, 182, 192.
- Рончка Марек, войт гміни Жиракув – 207.
- Рославець Петро, стародубський полковник – 51.
- Рудін Микола, міський голова Чернігова – 104.
- Русина Олена – 7, 30.
- Русов Олександр, борзнянський повітовий та чернігівський губернський гласний – 87, 89.
- Рябуха Матвій, ніжинський полковник – 50.
- Савенок Владислав – 7.
- Савич В., земський діяч Чернігівської губернії – 89.
- Савицький Микола, голова Чернігівської губернської земської управи – 94, 132, 134.
- Савченко Юхим Іванович, житель села – 120.
- Сагайдачний Петро, гетьман Війська Запорозького – 38.
- Самойлович Григорій, чернігівський полковник – 50.
- Самойлович Іван, гетьман Війська Запорозького – 6, 49, 52.
- Самойлович Семен, стародубський полковник – 51.
- Сахновський Гнат, менський сотник – 62.
- Свєчин Олексій, голова Чернігівської губернської земської управи – 94, 95, 96.
- Свидригайло Ольгердович, великий князь литовський – 6, 29, 30, 38.
- Свириденко Юлія, в.о. голови Чернігівської обласної державної адміністрації – 174.
- Святослав Всеволодович, чернігівський князь – 6.
- Святослав Ольгович, новгород-сіверський князь – 16, 26.
- Святослав Ярославич, чернігівський князь, великий князь київський – 6, 13, 19, 22, 26.
- Святополк Ізяславич, великий князь київський – 14, 26.
- Селюк Яків, міський голова Чернігова – 104.
- Сигізмунд Кейстутович, великий князь литовський – 38.
- Сигізмунд Август – 31.
- Сигізмунд III, король Польщі – 34, 38, 64, 65.
- Силич Дмитро – 7.
- Силич Іоанікій, чернігівський полковник – 50.
- Ситий Ігор – 7, 10, 64.
- Сірко Іван, ніжинський полковник – 50.
- Скиндер Іван, чернігівський вїйт – 68.
- Скоропадський Іван, гетьман Війська Запорозького – 52.
- Скоропадський Павло, гетьман Української держави – 96, 131, 132, 134.
- Скраєнко Федір, прилуцький полковник – 51.
- Смілтенс Едвардс, голова Сейму Латвії – 179.
- Смірнов Василь – 24.

- Соколов Влас, голова виконкому Чернігівської обласної ради – 143.
- Соколов Павло, міський голова Чернігова – 104, 134.
- Соколовська Софія, голова Чернігівського губернського революційного комітету – 130, 140.
- Соломаха Сергій – 7.
- Солонина Сергій, козелецький сотник – 62.
- Сомко Яким, прилуцький полковник – 51.
- Спаський Іван, історик, нумізматик – 7.
- Стаднюк Гнат, тимчасовий чернігівський губернський комісар – 131.
- Сталін Йосип, генеральний секретар ЦК РКП(б), голова Ради народних комісарів СРСР – 144.
- Станішевські Войцех, бурмістр гміни Бжостек – 7, 207.
- Стерлігов Ілля, чернігівський губернатор – 82.
- Стороженко Григорій, прилуцький полковник – 51, 62.
- Стороженко Іван, прилуцький полковник – 51.
- Стош Євген, Гомельський повітовий староста – 132.
- Сухиня Лук'ян, ніжинський полковник – 50.
- Танський Антін, київський полковник – 51.
- Танський Михайло, київський полковник – 51.
- Тарнавський Іван, прилуцький полковник – 51.
- Тарновський Василь, український меценат, культурний діяч – 7.
- Терехович Леонід, український поет-дисидент – 156.
- Терещенко Федір, прилуцький полковник – 51.
- Тичина Павло, український громадський діяч, поет – 123.
- Ткачук Анатолій – 7.
- Толстой Петро, ніжинський полковник – 50.
- Троцина Костянтин, голова Чернігівської губернської земської управи – 94, 96.
- Уманець Микола, перший секретар Чернігівського обкому компартії – 157, 158.
- Уманець Пилип, ніжинський полковник – 50.
- Уманець Федір, голова Чернігівської губернської земської управи – 94, 96.
- Федір, боярин князя Михайла Всеволодовича (Чернігівського) – 26.
- Федоров Олексій, перший секретар Чернігівського обкому компартії – 143.
- Філатов Микола, голова Чернігівського губернського виконавчого комітету – 140.
- Філоненко Віктор, голова виконкому Чернігівської обласної ради – 157.
- Френсдорф Іван, чернігівський губернатор – 82.
- Фрідман Маврикій, міський голова Чернігова – 104.
- Фролов-Багреєв Олександр, чернігівський губернатор – 82.
- Ханенко Олександр, міський голова Чернігова, голова Чернігівської губернської земської управи – 94, 104.
- Хвостов Олексій, чернігівський губернатор – 82.
- Хижняков Василь, міський голова Чернігова, голова Чернігівської губернської земської управи – 94, 104, 110.
- Хмельницький Богдан, гетьман Війська Запорозького – 38, 40, 52, 62.
- Хмельницький Юрій, гетьман Війська Запорозького – 52.
- Хованський Юрій, заступник стародубського полковника – 51.
- Ходот Г., міський голова Чернігова – 104.
- Холостенко Микола – 14.
- Хоменко Володимир, голова Чернігівської обласної державної адміністрації – 174, 180.
- Хрущов Іван, ніжинський полковник – 50.
- Чаус Вячеслав, голова Чернігівської обласної державної адміністрації, начальник Чернігівської обласної військової адміністрації – 174, 179, 180.
- Чепурний Василь – 7.
- Чернявський Дмитро, прилуцький полковник – 51.
- Червінський Петро, земський діяч Чернігівської губернії – 87.
- Шаула Андрій, київський полковник – 51.
- Шабельський Катон, чернігівський губернатор – 82.
- Шаменков Сергій – 7.
- Шамбон М. – 108.
- Шапвал Петро, перший секретар Чернігівського обкому компартії, голова Чернігівської обласної державної адміністрації та обласної ради – 157, 170, 182.
- Шаховський Сергій, чернігівський губернатор – 82.
- Шевчик Маріуш, бурмістр міста Дембіца – 7, 207.
- Шем'ячич Іван, князь – 30.
- Шереметьєв Василь, чернігівський губернатор – 82.
- Шкурат-Носач (Мельниченко) Іван, прилуцький полковник – 51.
- Шликевич Олександр, земський діяч Чернігівської губернії – 87.
- Шостак Анатолій, чернігівський губернатор – 82.
- Шраг Ілля, адвокат, громадський діяч, депутат І Державної Думи, голова Чернігівського окружного суду – 95, 122, 125, 126, 134.
- Штайнмаєр Франк-Вальтер, Президент ФРН – 179.
- Шуйський Василь, воєвода – 38.
- Шумейко Прокіп, ніжинський полковник – 50.
- Шумейко (Шумка) Сава, стародубський полковник – 51.
- Щербина-Кошовий Іван, прилуцький полковник – 51.
- Ющенко Віктор, Президент України – 178.
- Ягодівський Костянтин – 7.
- Яковлевич Кирило, почепський городовий отаман – 57.
- Якубович Олександр, прилуцький полковник – 51.
- Ян II Казимир, король Речі Посполитої – 37, 49, 64.
- Януш Радзивілл, великий гетьман литовський – 49, 52.
- Ярополк Володимирович, великий князь київський – 22, 24.
- Ярослав Володимирович, великий князь київський – 11, 12, 13, 15, 26.
- Ярослав Святославич – 15.
- Ярослав Всеволодович, великий князь київський – 26.
- Ясинський Леонід, перший секретар Чернігівського обкому компартії – 157.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Австрія – 148.

Азов, турецька, російська фортеця (нині – районний центр Ростовської області рф) – 52.

Альта, річка – 13.

Андріївка, село Михайло-Коцюбинської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 189.

Анісів, село Іванівської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 189.

Архангельськ, місто, обласний центр рф – 134.

Баварія, федеральна земля в ФРН – 191.

Батіг, гора біля с. Четвертинівки Тростянецького району на Вінниччині – 38.

Батурин, адміністративний центр територіальної громади, місто Ніжинського району Чернігівської області – 47, 49, 64, 66, 69, 117, 173, 199, 203, 205.

Батурицька сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Ніжинського полку Війська Запорозького – 55, 56.

Бахмач, адміністративний центр територіальної громади, місто Ніжинського району Чернігівської області – 127, 199, 204, 205.

Бахмацька сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Ніжинського полку Війська Запорозького – 61.

Бахмацький район – 175.

Бахмут, адміністративний центр територіальної громади, місто в Донецькій області – 148.

Безуглівка, село Талалаївської територіальної громади Ніжинського району Чернігівської області – 84, 189.

Бердичів, місто, районний центр Бердичівського району Житомирської області – 148, 170.

Березна, адміністративний центр територіальної громади, селище Чернігівського району Чернігівської області – 71, 102, 199, 205.

Бжиська, гміна Ясельського повіту Підкарпатського воєводства, Республіка Польща – 203.

Блисова, село Менської територіальної громади Корюківського району Чернігівської області – 23.

Бжостек, гміна Дембицького повіту Підкарпатського воєводства, Республіка Польща – 203, 206.

Білорусь – 6, 62, 170.

Білоус (нині – село Старий Білоус) село Новобілоуської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 59, 190.

Бобровиця, адміністративний центр територіальної громади, місто Ніжинського району Чернігівської області – 199, 205.

Бобровицький район – 175.

Борзна, адміністративний центр територіальної громади, місто Ніжинського району Чернігівської області – 62, 101, 102, 154, 199, 205.

Борзнянський уезд, адміністративно-територіальна одиниця Чернігівської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 77, 112, 119, 120.

Борзнянський полк, адміністративно-територіальна і військова одиниця Війська Запорозького – 40, 62.

Борзнянський район – 175.

Брацлавське воєводство, адміністративно-територіальна одиниця Великого князівства Литовського (до 1569 р.) та Речі Посполитої – 38.

Брусилів (також – Перекоп, Новий Брусилів), село Киселівської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 190.

Брянськ, місто, обласний центр рф – 25, 28.

Брянська губернія, адміністративно-територіальна одиниця РСФСР – 136.

Брянська область, адміністративно-територіальна одиниця рф – 40.

Варва, адміністративний центр територіальної громади, селище Прилуцького району Чернігівської області – 33, 71, 89, 154, 199, 205.

Варвинський район – 175, 188, 204.

Варшава, столиця Республіки Польща – 68.

Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське (скорочено – Велике князівство Литовське) – 6, 25, 27, 28, 30, 34.

Великий Щимель, село, адміністративний центр Великощимельської волості Городнянського повіту Чернігівської губернії – 112.

Великі Осняки, село Ріпкинської волості Городнянського повіту Чернігівської губернії – 116.

Вересоч, село Куликівської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 189.

Верківська сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Ніжинського полку Війська Запорозького – 56, 60.

Вертівка, адміністративний центр територіальної громади, село Ніжинського району Чернігівської області – 196, 201, 202, 205.

Виблі, село Куликівської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 189.

Високе, адміністративний центр територіальної громади, село Ніжинського району Чернігівської області – 205.

Вихвостівська ОТГ – 204.

Вишневещина – 32, 33.

Військо Запорозьке (Гетьманщина, Українська козацька держава) – 6, 40, 52, 54, 59, 62, 72, 74.

Вільно (Вільнюс), місто, столиця Литви – 134.

Волинь, давньоруська історична область, історично-географічний край у північно-західній частині сучасної України – 38.

- Володимир-Волинський, місто, районний центр Волинської області – 26.
- Володьководівська волость Ніжинського повіту Чернігівської губернії – 115.
- Воронізька сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Ніжинського полку Війська Запорозького – 55.
- Галаганівка, село Костобобривської волості Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії – 116.
- Галич, місто, районний центр Івано-Франківської області – 25, 26.
- Гельмязівська сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Переяславського полку Війська Запорозького – 52.
- Глухів, місто, адміністративний центр територіальної громади, районний центр Сумської області – 49, 66, 70, 91, 101, 102.
- Глухівська округа, адміністративно-територіальна одиниця УСРР – 139.
- Глухівський уезд, адміністративно-територіальна одиниця Чернігівської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 77, 96, 119.
- Глухівська сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Ніжинського полку Війська Запорозького – 55, 56.
- Головеньки, село Височанської територіальної громади Ніжинського району Чернігівської області – 120.
- Гомель, місто, обласний центр Республіки Білорусь – 134.
- Гомельська губернія, адміністративно-територіальна одиниця РСФСР – 136.
- Гомельський повіт Чернігівської губернії Української держави – 132.
- Гончарівське, адміністративний центр територіальної громади, селище Чернігівського району Чернігівської області – 178, 199, 203, 205.
- Городня, адміністративний центр територіальної громади, місто Чернігівського району Чернігівської області – 101, 102, 134, 154, 157, 199, 203, 205, 206.
- Городнянська сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Чернігівського полку Війська Запорозького – 57.
- Городнянський уезд, адміністративно-територіальна одиниця Чернігівської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 77, 96, 116, 119.
- Городнянський район – 175.
- Густинський монастир – 33.
- Дембіца, місто, повітовий центр Підкарпатського воєводства Республіки Польща – 207.
- Дембовець, гміна Ясельського повіту Підкарпатського воєводства Республіки Польща – 203.
- Десна, річка, ліва притока Дніпра – 34, 122, 124, 182, 200.
- Десна, адміністративний центр територіальної громади, селище Чернігівського району Чернігівської області – 202, 205.
- Дмитрівка, адміністративний центр територіальної громади, селище Ніжинського району Чернігівської області – 201, 205.
- Дніпро, річка в Європі, має найдовше русло в межах України – 12, 13, 34, 178.
- Дніпровське, село Михайло-Коцюбинської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 189.
- Добрянка, адміністративний центр територіальної громади, селище Чернігівського району Чернігівської області – 203, 205.
- Довжик, село Новобілоуської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 189.
- Дягова, село Менської територіальної громади Корюківського району Чернігівської області – 23.
- Європа – 7, 64, 124, 142.
- Жиравув, гміна Дембицького повіту Підкарпатського воєводства Республіки Польща – 203, 206.
- Житомирська область – 148, 170.
- Жовтневе (нині – Рождественське), село Коропського району Чернігівської області – 170.
- Замглай, селище Ріпкинської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 190.
- Золота Орда, держава кочівницького типу що існувала у степах Східної Європи, Центральної Азії та Західного Сибіру – 6, 24, 25, 28.
- Іванівка, адміністративний центр територіальної громади, село Чернігівського району Чернігівської області – 200, 203, 205.
- Ізюмський уезд, адміністративно-територіальна одиниця Харківської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 134.
- Ічня, адміністративний центр територіальної громади, місто Прилуцького району Чернігівської області – 33, 112, 199, 205.
- Ічнянський полк, адміністративно-територіальна та військова одиниця Війська Запорозького – 40.
- Ічнянський район – 175.
- Калка, річка на території Донецької області – 25.
- Калужська губернія, адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії – 148.
- Кархівка, село Михайло-Коцюбинської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 189.
- Каяла, літописна річка, згадана у «Літописі Руському за Іпатським списком» – 26.
- Кемптен, місто в адміністративному окрузі Швабія, федеральна земля Баварія, ФРН – 191.
- Керченський півострів – 10.
- Київ, місто, столиця України – 7, 12, 13, 25, 26, 31, 62, 110, 134.
- Київська Русь – 6, 10, 11, 12, 15, 23, 24, 26, 30.
- Київська область – 170.
- Київське воєводство – 34.
- Київське намісництво, адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії (1782–1796) – 61.
- Київський полк, адміністративно-територіальна і військова одиниця Війська Запорозького – 40, 44, 49.

Київка, адміністративний центр територіальної громади, село Чернігівського району Чернігівської області – 200, 205.

Киргизія – 170.

Киселівка, село Менської територіальної громади Корюківського району Чернігівської області – 36.

Киселівка, адміністративний центр територіальної громади, село Чернігівського району Чернігівської області – 200, 205.

Кіпті, адміністративний центр територіальної громади, село Чернігівського району Чернігівської області – 198, 201, 205.

Кладьківка, село Куликівської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 189.

Кобижча, село Ніжинського району – 190.

Ковпита, село Михайло-Коцюбинської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 189.

Козелець, адміністративний центр територіальної громади, селище Чернігівського району Чернігівської області – 40, 44, 64, 66, 101, 102, 103, 107, 154, 199, 205.

Козелецький уезд, адміністративно-територіальна одиниця Чернігівської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 77, 81, 119.

Козелецький район – 175.

Комарівка, адміністративний центр територіальної громади, село Ніжинського району Чернігівської області – 201, 203, 205.

Конотоп, місто Сумської області – 52, 101.

Конотопська округа, одиниця адміністративного поділу УСРР – 139.

Конотопський уезд – 119.

Короп, адміністративний центр територіальної громади, селище Новгород-Сіверського району Чернігівської області – 66, 71, 72, 102, 200, 203, 205.

Коропська сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Ніжинського полку Війська Запорозького – 55.

Коропський район – 170.

Корюківка, адміністративний центр територіальної громади, місто, адміністративний центр Корюківського району Чернігівської області – 150, 157, 179, 199, 203, 205.

Корюківський район – 175, 205.

Краків, місто у Республіці Польща – 37.

Кримське ханство – 49.

Кролевець, місто, районний центр Сумської області – 101, 102, 134.

Кролевецька сотня, адміністративно-територіальна і військова одиниця Ніжинського полку Війська Запорозького – 56.

Кролевецький уезд, адміністративно-територіальна одиниця Чернігівської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 77, 119.

Крути, залізнична станція – 129, 130.

Крути, адміністративний центр територіальної громади, село Ніжинського району Чернігівської області – 205.

Кувечичі, село Новобілоуської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 189.

Куликівка, адміністративний центр територіальної громади, селище Чернігівського району Чернігівської області – 175, 205.

Куликівський район – 175.

Курськ, місто, обласний центр рф – 148.

Ладан, адміністративний центр територіальної громади, селище Прилуцького району Чернігівської області – 33, 205.

Ладанський монастир – 33.

Лемеші, село Козелецької територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 89.

Линовиця, адміністративний центр територіальної громади, селище Прилуцького району Чернігівської області – 197, 201, 205.

Великий Листвен, село Тупичівської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 12.

Литва – 38.

Лоїв, селище, районний центр Гомельської області Республіки Білорусь – 52.

Лосинівка, адміністративний центр територіальної громади, селище Ніжинського району Чернігівської області – 196, 200, 203, 205.

Луганськ, місто, обласний центр України – 148.

Любеч, адміністративний центр територіальної громади, селище Чернігівського району Чернігівської області – 13, 45, 48, 178, 200, 205.

Любецька сотня, адміністративно-територіальна і військова одиниця Чернігівського полку – 56.

Львів – 8.

Макіївка, адміністративний центр територіальної громади село Ніжинського району Чернігівської області – 201, 202, 205.

Малий Листвен, село Ріпкинської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 23, 26.

Максаківський монастир – 35, 62.

Малоросійська губернія – 76.

Мгарський монастир – 33.

Мглин, районний центр Брянської області рф – 101, 102.

Мглинський уезд, адміністративно-територіальна одиниця Чернігівської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 77, 119, 130, 136.

Мена, адміністративний центр територіальної громади, місто Корюківського району Чернігівської області – 36, 71, 155, 198, 199, 203, 205.

Менська сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Чернігівського полку Війська Запорозького – 56.

Менський район – 23, 175.

Михайло-Коцюбинське, адміністративний центр територіальної громади, селище Чернігівського району Чернігівської області – 200, 201, 203, 205.

Мозирський повіт Поліської губернії Української Держави – 132.

- Москва, місто, столиця рф – 33, 38, 62, 144, 170.
- Московська держава, Московія – 6, 7, 27, 30, 31, 34, 64.
- Мрин, адміністративний центр територіальної громади, село Ніжинського району Чернігівської області – 200, 203, 205.
- Муромо-Рязанська земля – 10, 15.
- Ніжин, місто обласного значення, адміністративний центр Ніжинського району Чернігівської області – 49, 64, 66, 67, 77, 100, 101, 102, 103, 107, 110, 125, 134, 152, 154, 157, 161, 184, 195, 196, 205.
- Ніжинська друга полкова сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Ніжинського полку Війська Запорозького – 57.
- Ніжинська округа, адміністративно-територіальна одиниця УСРР – 139.
- Ніжинський уезд, адміністративно-територіальна одиниця Чернігівської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 96, 115, 120.
- Ніжинський полк, адміністративно-територіальна та військова одиниця Війська Запорозького – 40, 49, 52, 54, 57, 60, 62.
- Ніжинський район – 175, 204.
- Нова Басань, адміністративний центр територіальної громади, село Ніжинського району Чернігівської області – 201, 205.
- Новгород-Сіверська сотня, адміністративно-територіальна одиниця Війська Запорозького – 57.
- Новгород-Сіверське князівство – 19, 182.
- Новгород-Сіверське намісництво, адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії (1782–1796) – 61, 74.
- Новгород-Сіверський, місто обласного значення, адміністративний центр Новгород-Сіверського району Чернігівської області – 15, 28, 38, 64, 101, 102, 107, 110, 127, 144, 184, 205.
- Новгород-Сіверський уезд, адміністративно-територіальна одиниця Чернігівської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 119.
- Новгород-Сіверський полк, адміністративно-територіальна і військова одиниця Війська Запорозького – 40.
- Новгород-Сіверський район – 176.
- Нове місто, село в Новозибківському районі Брянської області рф – 101
- Новий Білоус, адміністративний центр територіальної громади, село в Чернігівському районі Чернігівської області – 200, 204.
- Новозибків, місто, районний центр Брянської області рф – 101, 102.
- Новозибківський уезд, адміністративно-територіальна одиниця Чернігівської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 77, 120, 130, 136.
- Новомлинська сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Ніжинського полку Війська Запорозького – 55.
- Носівка, адміністративний центр територіальної громади, місто Ніжинського району Чернігівської області – 62, 195, 199, 203, 205.
- Носівський район – 176.
- Одеса, місто, обласний центр України – 148.
- Озеряни, село Прилуцького району Чернігівської області – 89.
- Озерянська ОТГ – 204.
- Олешня, село Добрянської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 189.
- Олишівка, адміністративний центр територіальної громади, селище Чернігівського району Чернігівської області – 200.
- Остер, адміністративний центр територіальної громади, місто Чернігівського району Чернігівської області – 17, 31, 64, 66, 101, 102, 199, 203, 205.
- Остерський уезд, адміністративно-територіальна одиниця Чернігівської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 90, 120.
- Остерський полк, адміністративно-територіальна і військова одиниця Війська Запорозького – 40.
- Пакуль, село Чернігівського району Чернігівської області – 189.
- Парафіївка, адміністративний центр територіальної громади, селище міського типу в Ічнянському районі Чернігівської області – 189, 202, 205.
- Переяслав (Переяслав-Хмельницький), адміністративний центр територіальної громади, місто в Бориспольському районі Київської області – 26.
- Переяславський уезд, адміністративно-територіальна одиниця Полтавської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 90.
- Переяславський полк, адміністративно-територіальна та військова одиниця Війська Запорозького – 52.
- Пільзно, гміна Дембицького повіту Підкарпатського воєводства Республіки Польща – 206.
- Пінський повіт Поліської губернії Української держави – 132.
- Плиски, село Ніжинського району Чернігівської області – 200, 204.
- Погар, районний центр Брянської області рф – 101, 102.
- Погорільська волость Сосницького уезду (повіту) Чернігівської губернії – 115.
- Подільська губернія – 148.
- Поділ, село Срібнянської територіальної громади Прилуцького району Чернігівської області – 190.
- Поліська губернія – 132.
- Полтавська губернія, адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії – 76, 89, 90, 96, 134, 148.
- Польща – 38, 49, 148.
- Понорниця, адміністративний центр територіальної громади, селище Новгород-Сіверського району Чернігівської області – 200, 205.
- Попівська сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Ніжинського полку Війська Запорозького – 57.
- Почепська сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Стародубського полку Війська Запорозького – 56.
- Правобережна Україна – 52.

Прилуки, місто обласного значення, адміністративний центр Прилуцького району Чернігівської області – 33, 49, 66, 76, 102, 110, 205.

Прилуцький уезд, адміністративно-територіальна одиниця Полтавської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 96.

Прилуцький полк, адміністративно-територіальна і військова одиниця Війська Запорозького – 40, 49, 52.

Прилуцький район – 175, 204.

Путівль, адміністративний центр територіальної громади, місто Конопотського району Сумської області – 31.

Речицький повіт Поліської губернії Української Держави – 132.

Речиця, районний центр Гомельської області Республіки Білорусь – 134.

Рихлівський монастир – 62.

Ріпки, адміністративний центр територіальної громади, селище Чернігівського району Чернігівської області – 52, 203, 205.

Ріпкинська волость Городнянського повіту Чернігівської губернії – 116.

Ріпкинський район – 176.

Річ Посполита – 6, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 49, 64, 71, 79.

Родос, острів в Егейському морі – 26.

Ройська (Роїщенська) сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Чернігівського полку Війська Запорозького – 56.

Роїще, село Новобілоуської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 190.

Рокитнянський район (Київська область) – 170.

Ромни, місто обласного значення, адміністративний центр Роменського району Сумської області – 170.

Російська імперія – 6, 84, 94, 98.

Російська Советська Федеративна Соціалістична Республіка (РСФСР) – 128, 133, 136.

Ростово-Суздальське князівство – 15.

росія – 49, 80, 84, 134.

Рудка, село Новобілоуської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 190.

Санкт-Петербург, місто, обласний центр рф – 52, 84, 148.

Седнів, адміністративний центр територіальної громади, селище Чернігівського району Чернігівської області – 48, 134, 200, 205.

Семенівка, адміністративний центр територіальної громади, місто Новгород-Сіверського району Чернігівської області – 199, 205.

Семенівський район – 176.

Сибереж, село Ріпкинської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 190.

Сидорівка, урочище в м. Мена – 36.

Синявська сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Чернігівського полку Війська Запорозького – 56.

Сіверське князівство – 34.

Сіверщина – 30, 31, 33, 38, 52.

Слабин, село Гончарівської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 60, 190.

Слабинська сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Чернігівського полку Війська Запорозького – 56.

Славутич, місто Київської області – 204.

Смоленськ, місто, обласний центр рф – 38.

Смоленщина – 38.

Сновськ, місто, сучасне селище Седнів Чернігівської області – 13, 26, 205.

Сновськ, адміністративний центр територіальної громади, місто Корюківського району Чернігівської області – 200, 203, 204.

Сосниця, адміністративний центр територіальної громади, селище Корюківського району Чернігівської області – 66, 71, 90, 101, 157, 196, 200, 205.

Сосницький уезд, адміністративно-територіальна одиниця Чернігівської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 115, 120.

Сосницький полк, адміністративно-територіальна та військова одиниця Війська Запорозького – 40.

Сосницький район – 176.

Союз Советських Соціалістичних Республік (СССР) – 6, 148, 152, 160, 163, 166, 170, 192.

Срібне, адміністративний центр територіальної громади, селище Прилуцького району Чернігівської області – 33, 66, 201, 205.

Срібнянський район – 176.

Старий Бихів, місто, районний центр Могильовської області рб – 62.

Старий Білоус, село Новобілоуської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 59, 190.

Стародуб, місто, районний центр Брянської області рф – 28, 31, 40, 64, 66, 101, 102.

Стародубський полк, адміністративно-територіальна і військова одиниця Війська Запорозького – 40, 49.

Стародубський уезд, адміністративно-територіальна одиниця Чернігівської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 77, 120, 130, 136.

Степанівка, село Менської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 89.

Стольне, село Менської територіальної громади Корюківського району Чернігівської області – 24, 190.

Стольненська сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Чернігівського полку Війська Запорозького – 56.

Сумська область – 143, 170, 180.

- Сураж, місто, районний центр Брянської області рф – 101, 102.
- Суразький уезд, адміністративно-територіальна одиниця Чернігівської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 77, 120, 130, 134, 136.
- Талалаївка, адміністративний центр територіальної громади, селище Прилуцького району Чернігівської області – 201, 205.
- Талалаївка, адміністративний центр територіальної громади, село Ніжинського району Чернігівської області – 201, 205.
- Талалаївський район – 176.
- Таманський півострів – 10.
- Тарновець, гміна Ясельського повіту Підкарпатського воєводства Республіки Польща – 203.
- Терехівка, село Киселівської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 190.
- Тифліс, місто, сучасна назва Тбілісі (Грузія) – 96.
- Тмутороканське князівство – 10, 26.
- Трубчевськ, місто, районний центр Брянської області рф – 38.
- Тупичів, адміністративний центр територіальної громади, село Чернігівського району Чернігівської області – 201, 204, 205.
- Туреччина – 49.
- Угорщина – 25.
- Україна – 78, 133, 144, 158, 162, 163, 164, 165-170, 172, 177, 180, 182, 185, 186, 191, 192, 194.
- Українська Держава – 132, 133, 134, 144.
- Українська козацька держава (див. Військо Запорозьке) – 6.
- Українська народна республіка – 6, 127, 131, 161.
- Українська Радянська Соціалістична Республіка – УРСР (до 30 січня 1937 р. – Українська Соціалістична Радянська Республіка, УСРР) – 6, 152, 154, 158, 170, 180.
- Халявин, село Новобілоуської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 112, 117, 146.
- Харків, місто, обласний центр України – 134, 148.
- Херсонська губернія, адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії – 84.
- Хмільницька ОТГ – 204.
- Хмільниця, село Новобілоуської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 190.
- Холми, адміністративний центр територіальної громади, селище Корюківського району Чернігівської області – 198, 201, 203, 205.
- Хотин, місто, районний центр Чернівецької області – 38.
- Хрипівка, село в Городнянській громаді Чернігівського району – 165.
- Царське село, палацово-парковий ансамбль у м. Пушкін російської федерації – 148.
- Цецора, село в повіті Ясси в Румунії – 38.
- Черниш, село Чернігівського району – 190.
- Чернігів, місто обласного значення, адміністративний центр Чернігівського району та Чернігівської області України – 10, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 22, 24, 25, 26, 28, 31, 33, 38, 42, 43, 44, 45, 52, 62, 64, 65, 66, 67, 69, 76, 84, 94, 96, 99, 101, 102, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 112, 115, 122, 123, 125, 130, 131, 132, 134, 138, 146, 152, 154, 155, 157, 160, 161, 163, 164, 178, 183, 185, 195,
- Чернігівська губернія, адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії – 75, 76, 77, 81, 87, 90, 119, 120, 124, 131, 136, 137.
- Чернігівська область – 6, 40, 142-144, 149, 151, 170, 171, 172, 179, 182, 188, 194.
- Чернігівська округа, одиниця адміністративного поділу УСРР – 139.
- Чернігівська сотня адміністративно-територіальна і військова одиниця Чернігівського полку Війська Запорозького – 54.
- Чернігівське воєводство, адміністративно-територіальна одиниця Речі Посполитої – 34, 35, 37.
- Чернігівське князівство – 10, 15, 25, 182.
- Чернігівське намісництво – 64, 74.
- Чернігівський уезд, адміністративно-територіальна одиниця Чернігівської губернії Російської імперії, згодом – повіт Української народної республіки, Української Держави – 77, 96, 117, 119, 134.
- Чернігівський полк, адміністративно-територіальна та військова одиниця Війська Запорозького – 40, 49, 52, 54, 62.
- Чернігівський район – 146, 176.
- Чернігівщина – 73, 84, 123, 133, 139, 146, 191, 193.
- Чернігово-Сіверщина – 6, 7, 9, 10, 12, 15, 16, 25, 27, 28, 30, 31, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 48, 49, 50, 53, 59, 63, 64, 68, 71, 121, 132, 133, 134, 135, 138.
- Чорнотичі, село Сосницької територіальної громади Корюківського району Чернігівської губернії – 190.
- Шаповалівська волость Борзнянського уезду (повіту) Чернігівської губернії – 112, 115, 120.
- Швеція – 49.
- Шестовицьке городище – 10.
- Шестовиця, село Киїнської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 190.
- Щорський район – 176.
- Ягідне, село Іванівської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області – 179.
- Ялівщина, історична місцевість у північно-східній частині міста Чернігова – 106.
- Ямпільська сотня, адміністративно-територіальна та військова одиниця Ніжинського полку Війська Запорозького – 55.
- Ясло, місто, адміністративний центр Ясельського повіту Підкарпатського воєводства Республіки Польща – 203.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Чернігівської області (далі — ДАЧО). Ф. 1785. Оп. 1. Спр. 1. 35 арк.
2. ДАЧО. Ф. 1785. Оп. 1. Спр. 1. 233 арк.
3. ДАЧО. Ф. 206. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 58.
4. ДАЧО. Ф. 206. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 20 зв.
5. ДАЧО. Ф. Р-1. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 65.
6. ДАЧО. Ф. Р-65. Оп. 5. Спр. 94. Арк. 4, 20.
7. ДАЧО. Ф. 807. Оп. 1. Спр. 2921. Арк. 7–9.
8. ДАЧО. Ф. 807. Оп. 1. Спр. 2952. Арк. 40–40 зв.
9. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДІАК України). Ф. 57. Оп. 1. Кн. 22. 762 арк.
10. ЦДІАК України. Ф. 204. Оп. 2. Спр. 224. Арк. 85–120.
11. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 52. Оп. 1. Спр. 1021. Арк. 136.
12. Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г.С. Пшеничного. 2-161046.
13. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Metryka Koronna. Ks. 170. K. 231.
14. Адміністративно-територіальний поділ Чернігівської області станом на 1 грудня 1961 року. Видання друге. Чернігів: Чернігівське обласне видавництво, 1961. 180 с.
15. Арендар Г. Пам'ятки XIV Археологічного з'їзду в зібранні Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського. Скарбниця української культури. 2009. Вип. 11. С. 163–174.
16. Бойко В. Перше пришестя: встановлення більшовицької влади на Чернігівщині. Чернігівщина incognita. Чернігів, КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2004. С. 93–101.
17. Бойко В.М., Демченко Т.П., Оніщенко О.В. 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис. Чернігів: Сіверянська думка, 2003. 126 с.
18. Бондар О.М. Чернігівське «застриження» у XVII–XVIII ст. Сіверщина в історії України. 2014. Вип. 7. С. 104–106.
19. Верховцева І. Селянська бюрократія в самоврядуванні селян у Російській імперії другої половини XIX — початку XX ст.: ідейно-теоретичні аспекти. Український селянин. 2015. Вип. 15. С. 33–27.
20. Статистика Российской империи. XVI. Выпуск 23. Волости и гмины 1890 г. XLVIII. Черниговская губерния. СПб, 1890. 12 с.
21. Воробей Р.Б. Формування та становлення системи місцевих органів державної влади та управління в Україні у другій половині XIX — на початку XX століття. Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2009. 354 с.
22. Гавриленко В.О. Українська сфрагістика. Питання предмета та історіографії. К.: Видавництво «Наукова думка». 1977. 168 с.
23. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України. К.: Інститут історії України / В. Горобець. 2010. 252 с.
24. Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. Герби міст України (XIV — I пол. XX ст.). К.: Брама, 2001. 400 с.
25. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна. Київ: Альтернативи, 1999. 304 с. (Україна кризь віки. Т. 8)
26. Грабова Н. Печатки адміністративно-судових установ Лівобережної України XVIII ст. Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці історико-філологічної секції. Львів, 1991. С. 270–291.
27. Дашкевич Я. Гетьманська Україна: полки, полковники, сотні. Пам'ятки України. 1990. № 2. С. 11–13; № 3. С. 18–20.
28. Дедін Іван Васильович — Прилуцький міський голова. URL: <https://www.facebook.com/profile/100063531163900/search?q=%D0%94%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%BD>
29. Державний архів Чернігівської області: Путівник. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2001. 600 с.
30. Добриця О.П. Чернігівські князі. Чернігів: «Видавництво «Десна», 1992. 54 с.
31. Доманова Г. Чернігівський магістрат: генеза, структура, функції (друга половина XVII–XVIII ст.). Сіверянський літопис. 2000. № 2. С. 34–41.
32. Домоцький Б. Новгород-Сіверський — європейське місто. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2011. 72 с.
33. Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — поч. XVIII ст. К.: Видавництво АН УРСР, 1959. 530 с.
34. Етнографічні щоденники Євгенії Спаської (підготовка до друку Тетяни Діденко, передмова Олександра Морозова). Ніжинська старовина. 2006. Вип. 2(5). С. 151–169.

35. Європейські традиції міського самоврядування в Україні / Черніг. центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місц. самоврядування, держ. п-в, установ і орг.; Сіверський інститут регіональних досліджень / [Упорядн.: В.М. Бойко]. Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2011. – 84 с.
36. Желіба О.В. Символіка Ніжинського козачого полку. Ніжинська старовина: Вип. 1 (4). Ніжин, 2005. С. 61–67.
37. Зайцев А.К. Черниговское княжество X–XIII в.: избранные труды. М.: Квадрига, 2009. 226 с. + карты.
38. Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр. Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД», 2007. 380 с.
39. Изображение губернских, наместнических, коллежских и всех штатских мундиров 1794 года. СПб., 1794. [2], 16 с.
40. История городов и сел Украинской ССР: в 26 т. Черниговская область / [АН УССР. Ин-т истории; гл. редкол.: П.Т. Тронько (пред.) и др.]. К.: Гл. ред. Укр. сов. энцикл. АН УССР, 1983. 816 с.
41. Інформаційний інтернет-ресурс «Громади Чернігівщини». URL: <http://otg.cn.ua>
42. Ісаєнко О. До 170-річчя від дня народження колишнього мера Чернігова, Василя Михайловича Хижнякова (1842–1917). URL: <http://sivertime.com.ua>
43. Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини: Матеріали наук.-практ. конф. / [За ред. С.А. Леп'явка, В.М. Бойка]. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. 180 с.
44. Історія держави і права України: Підручник / [за ред. А.С. Чайковського]. К.: Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
45. Історія державної служби в Україні: у 5 т. / [О.Г. Аркуша, О.В. Бойко, Є.І. Бородин та ін.]. К.: Ніка-Центр. 2009. Т.1. 544 с.; Т.ІІ. 512 с.
46. Казіміров Д. Козацька старшина Менської сотні у другій половині XVII–XVIII ст. Гілея. 2011. Вип. 52. С. 267–276.
47. Киричук В.В., Тимцуник В.І. Історія державного управління в Україні. К., 2001. 244 с.
48. Кондратьєв І.В. Любецька волость наприкінці XV – на початку XVI ст. Сіверянський літопис. 2006. № 6. С.27–37.
49. Короткова К.Ф. Печатки виконавчих комітетів Чернігівщини (1917–1923 рр.). Історичні джерела та їх використання. К., 1972. Вип. 7. С. 133–138.
50. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917–1920 рр. К., 1997. 208 с.
51. Кривошея В.В. Урядова старшина Гетьманщини. Енциклопедія. К.: Стило, 2010. 792 с.
52. Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк: монографія: у 2 т. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. Т. I. 516 с.; Т. II. 508 с.
53. Крутий В., Фещенко В. Волость, повіт, старости... Яким був територіально-адміністративний устрій Менщини у минулому. Наше слово. 18 січня 20219 року. С. 5.
54. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648). К.: Темпора, 2006. 496 с.
55. Кулик В. Ніжинська міська управа. Орієнтир. 2002. № 2. С. 38.
56. Леп'яво Сергій. Чернігів. Історія міста. Видання друге, виправлене і перероблене. К.: «Видавництво «Кліо», 2020. 544 с.
57. Мятліцкая, В.М. На паграніччы эпох і дзяржаў. Старонкі гісторыі Гомеля (1917–1918). Гомель: Барк, 2021. 223 с.
58. Однороженко О.А. Козацька територіальна геральдика кінця XVI–XVIII ст. Харків, 2009. 416 с.
59. Омельченко М. Вели «Столітню війну» проти Москви та формували українську еліту: історія забутих шляхетських спільнот на Чернігівщині. URL: <https://novynarnia.com/2022/11/06/istoriya-zabutyh-shlyahetskyh-spilnota-chernigivshhyni/>
60. Нестеренко Л. Волості Чернігівської губернії в першій половині XIX ст. Сіверянський літопис. 2010. № 1. С. 100–104.
61. Пам'ять крізь століття. Чернігів початку XX ст. на світлинах М. Шамбона та поштівках чернігівських фотомайстрів [Текст]: [фотоальбом] / [упоряд.: М. Блакитний, О. Каранда]. Чернігів: Десна Поліграф, 2014. 95 с.
62. Присяга Чернігівського полку 1718 року / [упоряд. та вступ І. Ситий, С. Горобець, передмова І. Кривошея]. Чернігів: Десна Поліграф, 2011. 344 с.
63. Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): монографія: (в 2 ч.); М-во культури і туризму України, Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. Київ: ДАККІМ, 2008. Ч. 1. 2008. 239 с. Ч. 2. 228 с.
64. Рахно О.Я. Чернігівські земці (історико-біографічні нариси). Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські береги», 2009. 352 с.

- 65.** Ростальний В. У лабіринт без виходу потрапив один із компартійних лідерів Чернігівщини Павло Маркітан. Біла хата. 2007. 29 листопада. С. 6.
- 66.** Румянцева В.В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. К.: Наукова думка, 1986. 126 с.
- 67.** Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. К., 1998. 244 с.
- 68.** Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. М.: Издательство «Наука», 1982. 592 с.
- 69.** Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжин – європейське місто / Сіверський інститут регіональних досліджень; [Ред.: В.М. Бойко, Л.А. Чабак]. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2010. 72 с.
- 70.** Семенівські дороги. Сергій Деденко (27.02.2022). URL: <https://cutt.ly/84cydpH>
- 71.** Сергєєва С. Періодичні видання Чернігова 1917–1918 років як джерело вивчення історії Української революції на Чернігівщині. Тематичний покажчик публікацій краєзнавчого характеру (за матеріалами музейного зібрання). Скарбниця української культури. 2010. Вип. 12. С. 50–78.
- 72.** Сергєєва С.М. Чернігівщина у 1919 р. Скарбниця української культури: Збірник наукових праць. Чернігів, 2006. Вип. 7. С. 3–22.
- 73.** Сергєєва С.М. Чернігівщина часів Української Народної Республіки (листопад 1917 р. – квітень 1918 р.). Скарбниця української культури: Збірник наукових праць. Чернігів, 2004. Вип.4. С. 47–62.
- 74.** Ситий І. Адміністративні печатки Гетьманщини. Знак. 2009. Число 47. С. 2–3.
- 75.** Ситий І. Адміністративні, судові та церковні печатки XVII–XVIII ст. (за матеріалами Державного архіву Чернігівської області). Сіверянський архів: збірник наукових праць / [редкол.: В.О. Дятлов та ін.]. Чернігів, 2009. Вип. 3. С. 32–41.
- 76.** Ситий І. З практики сотницького уряду. Сіверянський літопис. 2009. № 1. С. 11–19.
- 77.** Ситий І. Печатки дворянських зібрань Лівобережної та Слобідської України. Каталог. Скарбниця української культури. 2010. Вип. 12. С. 30–37.
- 78.** Ситий І. Печатки Святослава Ярослава. Скарбниця української культури. 2011. Вип. 13. С. 103–104.
- 79.** Ситий І. Печатки сотенної старшини, товаришів та канцеляристів. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць та спогадів. К.: Інститут історії України НАН України, 2000. Число 4. Частина 1. С. 214–260.
- 80.** Студьонова Л.В. Чернігівські князі, полковники, губернатори / [Ред. О.В. Ткаченко]. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 1998. 148 с.
- 81.** Ткачук А., Агранофф Р., Браун Т. Місцеве самоврядування: світовий та український досвід. К.: «Видавництво «Заповіт», 1997. 188 с.
- 82.** Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах. Друге видання, доповнене і доопрацьоване / [керівник проекту, автор-упорядник художник, фотограф, мистецтвознавець В. Недак]. К.: Видавництво «Емма», 2007. 1216 с.
- 83.** Українське козацтво. Мала енциклопедія / 2 вид. доопр. і доповн. К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. 672 с.
- 84.** Універсали Івана Мазепи (1687-1709) / [упоряд. І. Бутич]. К.-Львів, 2002. Ч. I. 800 с.
- 85.** Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / [упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко]. К.-Львів, 2004. 1088 с.
- 86.** Чернігівській губернії – 210 років. Збірник документів і матеріалів / [відп. ред. Р.Б. Воробей; упорядники Р.Б. Воробей, І.І. Гаврись, І.М. Рябчук]. Чернігів: Десна Поліграф, 2012. 384 с.
- 87.** Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / [за ред. А. В. Кудрицького]. К.: Українська радянська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. 1006 с.
- 88.** Чумак Т.В., Шара Л.М. Козелець – європейське місто / Т.В. Чумак, Л.М. Шара / Черніг. центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місц. самоврядування, держ. п-в, установ і орг.; [Ред. кол.: В.М. Бойко (голова ред.) та ін.]. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2011. 56 с.
- 89.** Шара Л.М. Чернігівська міська дума (70–90-і роки XIX ст.). Чернігів: Видавець Лозовий В.М. 2010. 224 с.
- 90.** Швидько Г.К. Органи міського самоуправління Гетьманщини та особливості документації їх канцелярій. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя: Тандем-У, 1999. Вип. VII. С. 19–21.
- 91.** Urzędnicy województw Kijowskiego i Czernihowskiego XV-XVIII wieku: spisy / oprac. E. Janas, W. Kłaczewski; PAN. Biblioteka Kórnicka, Instytut historii. Kórnik, 2002. 343 s.

ПРО АВТОРІВ

БОЙКО ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ (1968 р. н.) – кандидат історичних наук (1997), директор Чернігівського регіонального підвищення кваліфікації. Закінчив історичний факультет Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (1993), аспірантуру Інституту історії України НАН України (1996). Сфера наукових інтересів – діяльність органів місцевого самоврядування доби Української революції 1917–1921 рр., сфера службових обов'язків – сучасна система місцевих органів влади в Україні. Один із засновників ГО «Сіверський інститут регіональних досліджень», автор газети «День», лауреат премії ім. Джеймса Мейса. Експерт із питань розробки стратегій місцевого розвитку DOBRE (2016–2017, 2021–2022), U-LEAD з Європою (2017–2023).

КАЗИМІРОВ ДМИТРО ВІКТОРОВИЧ (1985 р. н.) – кандидат історичних наук (2012), начальник навчально-методичного відділу Чернігівського регіонального центру підвищення кваліфікації. Закінчив історичний факультет (2008 р.) та аспірантуру (2011 р.) Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. Наукові інтереси – історія сотенних структур історія територіальних та людських спільнот Української козацької держави середини XVII–XVIII ст. Керівник проєктів ГО «Сіверський інститут регіональних досліджень».

ЛЕП'ЯВКО СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ (1960 р. н.) – доктор історичних наук (2000), професор, професор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, заслужений діяч науки і техніки України, директор ГО «Сіверський інститут регіональних досліджень». Закінчив Львівський державний університет ім. Івана Франка (1984), аспірантуру (1991) та докторантуру (1998) Інституту історії України НАН України. Сфера наукових інтересів – історія українського козацтва, історія міжнародних відносин, військова історія, історія Чернігова. У 2022 р. – офіцер Збройних сил України, учасник оборони Чернігова.

УДК 93:35.071.5(477.51)
ББК Т3(4УКР – 4ЧЕР)
Б 77

Бойко В., Казіміров Д., Леп'явко С. Владні інституції Чернігово-Сіверщини: ілюстрована історія. Видання друге: виправлене та доповнене / Сіверський центр післядипломної освіти, Сіверський інститут регіональних досліджень, Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти. Видання друге: виправлене та доповнене. 2023. 224 с.

ISBN 978-617-7062-27-0

Книга презентує майже тисячолітній період історії владних інституцій на Чернігово-Сіверщині як частини України та європейського простору. Вміщені в альбомі тексти, біографи, ілюстрації, карти, атрибути влади, документи та інші матеріали в послідовній формі висвітлюють процес становлення органів державної влади та місцевого самоврядування, їхні структури, функції, повноваження, взаємини, адміністративно-територіальний устрій зазначеного макрорегіону. Видання друге містить два нових розділи, до третини раніше не задіяних ілюстрацій.

Видання призначене для працівників органів державної влади, посадових осіб органів місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад, журналістів, викладачів та студентів, широкого кола громадськості.

© Бойко В., Казіміров Д., Леп'явко С., 2023
© Сіверський інститут регіональних досліджень, 2023
© Сіверський центр післядипломної освіти, 2023

Науково-популярне видання

Бойко В., Казіміров Д., Леп'явко С.
ВЛАДНІ ІНСТИТУЦІЇ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ: ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ

Видання друге: виправлене та доповнене

Редактори: Зіневич Л.В., Карпенко Т.К.

Дизайн та верстка: Шестак В.В.

Коректор: Пильник О.М.

Підписано до друку 27.03.2023

Формат 60x90/8. Папір офсетний. Гарнітура Myriad Pro.

Ум. друк. арк. 24.0 Обл.-вид. арк. 24.0 Ум.фарб.відб.96.0

Тираж 1100. Зам. № 20502.

Комунальний заклад «Чернігівський регіональний центр підвищення кваліфікації»

(Сіверський центр післядипломної освіти)

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,

виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

серія ДК № 4438 від 13.11.2012.

14000, м. Чернігів, просп. Миру, 43

Тел. (0462) 774-312 Факс (0462) 676-052

Електронна пошта: chcppk@gmail.com

Інтернет: <http://sivertraining.org.ua>

<http://institute.sivertraining.org.ua>

Віддруковано

ПАТ «Поліграфічно-видавничий комплекс «Десна»

14000, м. Чернігів, пр-т Перемоги, 62.

Свідоцтво Серія ДК № 4292 від 02.04.2012 р.